T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (İSLAM FELSEFESİ) ANABİLİM DALI

İSLAM FELSEFESİNDE LİDERLİK NAZARİYELERİ

Yüksek Lisans Tezi

GülşenYÜCEL

ANKARA 2020

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
(İSLAM FELSEFESİ) ANABİLİM DALI

İSLAM FELSEFESİNDE LİDERLİK NAZARİYELERİ

Yüksek Lisans Tezi

Gülşen YÜCEL

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İbrahim MARAŞ

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
(İSLAM FELSEFESİ) ANABİLİM DALI

Gülşen YÜCEL

İSLAM FELSEFESİNDE LİDERLİK NAZARİYELERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim MARAŞ

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı:

Prof. Dr. İbrahim MARAŞ

Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN

Doç. Dr. Hasan AKKANAT

Tez Sınavı Tarihi: 03.07.2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (…./…./…..)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Gülşen YÜCEL

İmzası

.....

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (İSLAM FELSEFESİ) ANABİLİM DALI

İSLAM FELSEFESİNDE LİDERLİK NAZARİYELERİ

Yüksek Lisans

Tezi

Gülşen YÜCEL

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İbrahim MARAŞ

Ankara- 2020

ÖNSÖZ

İnsan, "*toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı*" olarak tanımlanmaktadır. İnsan, düşünebilme ve çevresini değiştirme gücü ile dünyaya yön veren bir canlıdır. Tüm bu özellikleri, onu toplum halinde yaşamaya itmektedir. İnsanın tüm ihtiyacını tek başına karşılaması mümkün değildir. Her bir insan, diğeri için bir gerekliliktir. Bunun yanısıra insanların bir arada yaşamaları bazı sorunları ortaya çıkarmıştır. Bir arada yaşamanın kuralları nelerdir, insanlar arasında oluşabilecek problemler nasıl çözülecektir, kim hangi işi yapacaktır, önemli kararlar alınması gerektiğinde bu kararı kim verecektir, toplum düzeni nasıl sağlanacak ve düzenin devamlılığı nasıl korunacaktır, bu sorular tarih boyunca en küçük insan topluluklarından imparatorluklara, medeniyetlere kadar sürekli sorulmuştur. Bu soruların cevabı bir devlet düzeni olması gerektiği sonucunu ortaya koymuştur. Devlet düzeni de onu yönetip düzenleyebilecek lider ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

"*İslam Felsefesinde Liderlik Nazariyeleri*" adlı çalışmamız 2 bölümden oluşmaktadır. Tezimizin giriş bölümünde İslam siyaset düşüncesi çerçevesinde kaleme alınan eserler, konu bağlamında üzerinde durulan kavramlar, tarih boyunca lider kavramına verilen farklı isimlendirmeler açıklanmıştır. Daha sonrasında çağdaş liderlik kuramları anlatılmış ve örneklendirilmiştir. Bölümlendirmemiz her bir filozofun siyaset felsefesi, lidere duyulan ihtiyaç, liderin özellikleri, görev ve yetkileri şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca filozofların konu ile ilgili diğer filozoflardan farklı olarak kullandığı kavramları da ayrı bir başlık olarak verilmiştir.

Tezimizin birinci bölümü Antik Yunan felsefesinin siyaset felsefesi çerçevesinde Platon, Aristoteles ve Plotinus'un düşüncelerini içermektedir. Platon'un siyaset felsefesini; idealar düşüncesi, ruh-adalet-bilgelik kavramları, ideal yeryüzü düzeni, lidere atamış olduğu özellikler, liderin eğitilme aşamaları şeklinde açıkladığını görülmüştür. Aristoteles'in siyaset felsefesini ve liderlik üzerine görüşlerini; ahlak, ideal orta, mutluluk, toplumu sınıflandırma, lider vasıfları kavramları üzerine temellendirdiği yazmış olduğu eserlerden tespit edilmiştir. Plotinus'un siyaset görüşü daha çok İslam filozoflarını etkilemiş olduğu Tanrı, ruh, bir ve mutluluk kavramı üzerinden verilmiştir.

Tezimizin ikinci kısmı İslam Felsefesi Klasik Dönem İslam filozoflarının siyaset ve liderlik görüşlerini kapsamaktadır. Kindi'nin siyasete dair yazmış olduğu risaleler incelenmiş; akıl, nefs, ahlak, itidal kavramları çerçevesinde lider görüşleri belirtilmiştir.

Kindi öncelikle ahlakın güzelleştirilmesi gerektiğini belirtmiş ve iyi ahlaklı olan iyi yönetir demiştir. Onun lidere atadığı özeliklerin de yine faziletler nazariyesi kapsamında ele alındığı görülmüştür. Kindi'nin siyaset görüşünün daha çok birey odaklı olduğunu belirlenmiştir. Farabi'nin çalışmalarının siyaset felsefesi alanında yeni bir bakış açısı oluşturduğu görülmüştür. Filozofun siyaset kavramını; insan-toplum-lider ilişkisi içinde ele alındığını, konunun kapsamının genişletildiğini ve tüm dünyayı kapsayan ideal dünya düzeni tasarlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Farabi'nin erdemli ve erdemsiz toplulukların çeşitlendirmesinde temele aldığı gerçek mutluluk ve sahte mutluluk kavramlarına tezimizde yer verilmiştir. Üzerinde durduğu nevabit kavramına farklı eserlerinde farklı anlamlar yüklediği tespit edilmiş ve çalışmamızda hepsine yer verilmiştir. Filozofun lidere atamış olduğu on iki özelliği ve bunun kaynağı olan Platon eserini incelenmiştir. Farabi'nin faal akılla ittisal, Reisül-evvel kavramlarını siyaset görüşünde nasıl kullandığı açıklanmıştır. Filozofun asıl üzerinde durduğu ve onunla teorik ideal dünya devleti ütopyasından; uygulanabilir ideal dünya devleti düzenine geçiş yaptığı "İkinci Lider" kavramının önemi tespit edilmiştir. Çağdaş liderlik teorilerinde tespit edilen ve lidere atanan özeliklerin Farabi'nin on iki özelliği ile birebir örtüştüğünü belirlenmiştir. Buna ek olarak filozofun liderin eğitimi, liderin kötü özellikleri gibi hiç değinmediği bazı konuların da olduğunu tespit edilmiştir. İbn Sina'nın siyaset felsefesini metafizik, nübüvvet ve kutsi akıl kavramları ile ilişkilendirerek iç içe bir anlatım sunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Filozofun siyaset görüşünün kişinin kendini yönetmesi, ailesini yönetmesi ve yakın çevresini yönetmesi şeklinde olduğundan Farabi'ye göre daha dar kapsamlı olduğunu görülmüştür. Nübüvvet teorisi bağlamında Peygamberi örnek aldığını ve Peygamberin özelliklerini kendi liderlik nazariyesinde temel oluşturduğu öğrenilmiştir.

Sonuç bölümünde yapmış olduğumuz çalışmalardan elde edilen bulgular felsefi düşünce çerçevesinde karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Tez çalışmam boyunca bana yol gösteren, motivasyonumu sağlayan, bana ilmi çalışma nasıl yapılır öğreten, felsefi düşünme yeteneği kazandıran sayın hocam Prof. Dr. İbrahim MARAŞ'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu tezde tecrübelerinden yararlandığım sayın arkadaşım Dr. Oğuz KALAFAT'a teşekkür ediyorum.

Gülşen YÜCEL

2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 2
İÇİNDEKİLER 4
KISALTMALAR 6
GİRİŞ 7
BİRİNCİ BÖLÜM 12
GREK FELSEFESİNDE LİDERLİK NAZARİYELERİ 12
1.1. PLATON'NUN LİDERLİK NAZARİYESİ 12
1.1.1. Platon'un Siyaset Felsefesi 12
1.1.2. Lidere Duyulan İhtiyaç 14
1.1.3. Liderin Temel Özellikleri 15
1.1.4. Liderin Görev ve Yetkileri 19
1.2. ARİSTOTELES'İN LİDERLİK NAZARİYESİ 20
1.2.1. Aristoteles'in Siyaset Felsefesi 20
1.2.2. Lidere Duyulan İhtiyaç 22
1.2.3. Liderin Temel Özellikleri 23
1.2.4. Liderin Görev ve Yetkileri 25
1.3. PLOTİNUS'UN LİDERLİK NAZARİYESİ 26
İKİNCİ BÖLÜM 28
İSLAM FELSEFESİNDE LİDERLİK NAZARİYELERİ 28
2.1. KİNDİ'NİN LİDERLİK NAZARİYESİ 28
2.1.1. Kindi'nin Siyaset Felsefesi 28
2.1.2. Liderin Özellikleri 32
2.2. FARABİ'NİN LİDERLİK NAZARİYESİ 34
2.2.1. Farabi'nin Siyaset Felsefesi 34
2.2.1.1. Erdemli Şehirler ve Nevabit (Türediler) Kavramı 39
2.2.2. Lidere Duyulan İhtiyaç 45
2.2.2.1. Mutluluk Kavramı ve Mutluluğa Götüren Liderlik 50

2.2.2.2. Adalet Kavramı ve Lider Adalet İlişkisi 51
2.2.2.3. Faal Akıl-Peygamberlik ve İdeal Liderlik İlişkisi: Nübüvvetin Zorunluluğu 53
2.2.2.4. Kurucu Lider (Er-reisü'l-evvel) 54
2.2.3. Liderin Temel Özellikleri 55
2.2.4. Liderin Görev ve Yetkileri 60
2.3. İBN SİNA'NIN LİDERLİK NAZARİYESİ 65
2.3.1. İbn Sina'nın Siyaset Felsefesi 65
2.3.2. Lidere Duyulan İhtiyaç 69
2.3.3. Liderin Temel Özellikleri ve Kutsi Akıl Kavramı 70
2.3.4. Liderin Görev ve Yetkileri 73
SONUÇ 77
KAYNAKÇA 81
ÖZET 89
ABSTRACT 90

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı geçen eser

A.g.m. : Adı geçen makale

Bkz. : Bakınız.

Çev.: Çeviren

Der : Derleyen

Ed. : editör

İ.İ.B.F : İktisadi ve İdari Bilimler

C. : Cilt Fakültesi

Ö. : ölümü

s. : Sayfa

S : Sayı

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

vb. : Ve benzeri

GİRİŞ

İslam felsefesi çıkış noktası olarak Arap yarımadası, bugünkü Irak, Suriye ve İran bölgelerinde iki ana kaynak üzerinde yükselmiştir. Bu kaynaklardan ilki vahiy ile inanç temellerini oluşturan diğer ögeler (hadis, fıkıh, kelam, dil bilimi, ahlak-siyaset-iktisat, tarih, tenkitciler)[1] ve ikinci olarak yabancı kaynaklar olan antik Yunan ve Helenistik felsefesi, İran Sasani felsefesi ve Hint felsefesidir. İslam filozofları tarafından antik Yunan filozoflarından Platon, Aristoteles, Plotinus'nun eserleri İslamiyet'in düşünce yapısı çerçevesinde rasyonel olarak yapılandırılmış ve geliştirilmiştir.[2] Kendinden önceki felsefi birikimden alınan kavramlar üzerine bina edilen İslam siyaset felsefesi de bilgi, varlık, ahlak ve nübüvvet kavramlarının tamamen İslam düşüncesi çerçevesinde yorumlanmasıdır.[3]

İnsan, canlılar arasında yaşamını tek başına sürdüremeyen, bir topluluk içinde yaşaması gereken ve başkalarına ihtiyaç duyan bir varlıktır. Varlığı bir başkasına bağlı olan ve onlarla toplumsallaşan insan, düzene ihtiyaç duyar. Bunun sonucunda bu düzeni ona sağlayacak bir siyasi yapıya ve o yapının devamlılığını sağlayacak lidere ihtiyaç duymaktadır. Siyaset felsefeleri, toplumun tamamını içine alan, insanın toplumsallaşması, bir arada yaşama ahlakı, toplumsallaşmanın sonucunda ortaya çıkacak sorunların çözümü, bunun bir sonucu olarak yöneticiye duyulan ihtiyaç ve bu yöneticinin özellikleri ve davranışları şeklinde konuları işlemiştir.[4] Siyaset felsefelerinin amacı insan mutluluğunun kazanılması, insan için en iyi olanın tanımlanması ve uygulanması, erdemli bir hayat sürebilmek için gerekli devlet düzeni ve uygun liderin belirlenmesidir.[5] İslamda siyaset Tanrı, insan, toplum ve tabiat arasında kurulan ontolojik bir tasavvura dayanmaktadır. Bu şekilde İslam siyaset felsefesi içerisinde bir bütünlük sağlanmıştır.[6] İslam filozofları metafizik, ahlak, siyaset gibi alanlardaki düşüncelerini birbiri ile ilişkilendirerek anlatma yolunu seçmişlerdir. Yapılan ilimler

---

[1]Bu bilimler genel olarak İslam felsefesinin ilgili olduğu konu ve disiplinlerdir. Bu disiplinlere tasavvuf, tefsir ve edebiyat'ta eklenebilir. Bu disiplinler içerisinde kelam köklü ve kapsamlı bir felsefi düşüncedir. Ortaya koyduğu belirli metafizik, doğa felsefesi, epistomoloji ve değerler felsefesi ile İslam felsefesi arasında güçlü bağlantı vardır. Bkz. **İslam Felsefesi Tarihi**, (Edt.) Bayram Ali Çetinkaya, Grafiker Yayınları, Cilt 1, Ankara, 2012, s. 19.

[2]Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 239-240.

[3]İbrahim Maraş, " İslam Felsefesinde Siyaset", (edt.) İbrahim Maraş, **İslam Felsefesi Tarihi**, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2014., s. 238; "*Başka bir tanıma göre ise felsefe disiplinin toplumsal ve siyasal hayatla ilgili sorunların çözülmesi amacını taşıyan alt disiplin*dir." Bkz. Özlem Bağdatlı, **İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri**, Dergâh Yayınları, Mayıs 2018, s. 58.

[4]Bağdatlı, **a.g.e.**, s. 58.

[5]Bağdatlı, **a.g.e.**, s. 69.

[6]Hızır Murat Köse, "İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak**"**, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, C. 14, Sayı. 27, Şubat 2019, s. 13.

sınıflandırmalarında İslam filozofları siyaseti paratik ilimler içerisine dahil etmiştir. İslam siyaset felsefesi her ne kadar pratik felsefenin kolu olarak tanımlansa da teorik felsefenin bir parçası olarak düşünülmüş ve bu şekilde yorumlanmıştır. Filozoflar insanı hem sosyal hem de ahlaki varlık olarak tanımlamalarından ötürü akıl, sezi ve davranış bütünlüğü içerisinde siyaset felsefesi anlayışlarını belirtmişlerdir. Konularını bireyin kendini yönetmesi, ailesini yönetmesi ve uzak çevresini yönetmesi şeklinde gruplandırmış yakından uzağa bir yöntem izlemişlerdir.[7]

İslam dünyasında siyasete dair eserler üç grupta başlıklandırılabilir. Hilafetin amacı ve kaynağını konu alan eserler (ahkamü's-sultaniye), idarecilere tavsiyeler veren eserler (siyasetname) ve filozofların yazdığı siyasete dair eserlerdir. Bu eserlerin içerisinde filozofların kaleme almış oldukları eserler diğerlerinden farklı özelliklere sahiptir. Filozoflar tarafından toplumda yaşayan her bir ferdin kendi ahlaki ve nefsi olgunluğa ulaşması ve sonuçta yöneticiye ihtiyaç duymayacak şekilde yetkinleşmesini sağlamak siyasetin görevi olarak anlatılmıştır. Bunun için yaşanan yerlere el-medinetü-l fazıla, bu siyasete de es-siyâsetu'l-medeniyye denilmiştir.[8] Bunu yanı sıra filozoflar siyaset felsefesini *el-ilmü'l- medeni, el-ilmü'l-insanî, el-felsefetü'l-medeniyye* gibi isimlerle de adlandırmışlardır.

Siyaset felsefesi ilk çağdan başlayıp Sokrates, Platon ve Aristo ile devam etmiştir. Antik Yunan filozofları siyaset felsefesi çerçevesinde ideal olanı tanımlama yoluna gitmiştir. Rönesansdan sonra ise Machiavelli ile bir model çizme şeklinde lider tasuvvurları gelişim göstermiştir. İslam siyaset felsefesi ise yönetici merkezli bir düşünce sistemi ortaya koymuştur. İdeal bir kurum olarak devlet tasavvur etmek yerine; devlet ve lider özleştirilmiş ve bu çerçevede ideal siyasi görüş ortaya konulmak istenmiştir.[9]

İnsan için bir araya gelmek, biribirlerinin ihtiyaçlarını karşılamak doğası gereği bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın sonucunda bir devlet kurmak gerekmektedir. Devlet modern tanımla insan, toprak ve egemenlik unsurlarından oluşan yapıdır. İslam düşüncesinde bu kavram el- hilafet, el-imamet, el-velayet kelimeleri ile adlandırılır. Ortaçağda İslam alimlerinin görüşlerine göre devlet öncelikle ahlaki düzenin ve uygulanması gereken

[7]Maraş, **a.g.e.**, s. 238; "Kindî'den itibaren pek çok filozof ilimleri felsefi ilimler bağlamında taksim etmiş, çoğunlukla ahlak, ev yönetimi ve siyasetten oluşan üç ilmi de paratik felsefe olarak mütaala etmişlerdir. Literatürde pratik felsefenin 'yasa koyucu ilim' ile birlikte dörtlü şekilde tasnif edilmesi de İbn-i Sina'dan itibaren yaygın bir durumdur." Bkz. Müstakim Arıcı, "İlimler Tasnifi Literatüründe Ahlak İlmi", Mukaddime Dergisi, Temmuz 2016, s. 1-26.
[8]Cevher Şulul, "İbn Sina'nın Siyaset Felsefesi", İslami Araştırmalar Dergisi/Journal of Islamic Research, 2016, 27(2), s. 112.
[9]Bağdatlı, **a.g.e.**, s. 127.

hukuk düzeninin devamlılığını sağlamak için vardır.[10] Kuran'da devlet kelimesi zenginlik anlamında kullanılmıştır. Arapçada tedavül eden yani elden ele geçen anlamları mevcuttur. Türkçe de ise devlet kavramının karşılığı "*kut*" kelimesidir. Kut kelimesi cesaret, talih, ilâhî inayet, siyasi hakimiyet kudreti, devlet idaresi kudreti anlamlarını içermektedir.[11] Bir devletin var olması o devlette yaşayan kişilerden birinin lider olması sonucunu doğurmaktadır. İslam felsefesinin ana kaynaklarından biri olan Kuran'da Zuhruf Suresi 32. Ayette Allah, insanların dünya hayatında ihtiyaçlarını giderebilmeleri için birlikte yaşamaları gerektiğini ve birbirinin işlerini sorunsuz yapmaları için de onları farklı derecelerde yarattığını; böylelikle onlara rahmet ettiğini söylenmiştir. Nisa Suresi 59. ayette Allah'a ve peygambere ve ulülemre itaat edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Peygamberin üç kişi yola çıktığında biri lider olsun hadisi, dünya ve ahiret hayatı için bir liderin zorunluluğunu vurgulamaktadır. Lider olmadan kişilerin kendi aralarında eşitlik, adelet, iş düzeni, çıkan anlaşlazlıklarda çözüm yolu üretmeleri mümkün değildir. Bu görevlerin hepsi liderin sorumluluğundadır. Liderin yönetim görevini meşru hale getirmek için onun Tanrı tarafından gönderildiği düşüncesi İslam filozoflarının düşünceleri arasında da yer almaktadır. İslam siyaset felsefesinde kaleme alınan eserlerde liderler; filozof, yasa koyucu veya peygamber olarak adlandırılmıştır. Farabi'nin ideal devlet tasavvurunda tüm dünyanın hakimi olan İkinci Başkanın kut ve cihan hakimiyeti anlayışının yansıması olarak görmek mümkündür.[12]

İnsanın ideal yaşam düzeni için devletin ve liderin varlığını zorunlu gören İslam filozofları daha sonra görüşlerini liderin sahip olması gereken özellikleri konusunda yoğunlaştırmıştır. Bunlar ahlaki, fiziksel ve zihinsel özelliklerdir. Filozoflarımıza göre liderin yönetme hakkını elinde tutmasından çok yönetmeye kabiliyetli olması esastır. Bunun için Farabi siyaset kavramını "*ahlak ve fiillerde mutedil olanı ortaya çıkarma*

---

[10]Patricia Crone, **Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce**, (çev.) Hakan Köni, Kapı Yayınları, 1. Basım Ekim 2007, s. 429.

[11]Bağdatlı, **a.g.e.**, s. 92-100; "*İlk büyük Müslüman Türk mütefekkiri Uzluğ-oğlu Tarhan-oğlu, Muhammed Farabi(870 sıraları- 950) muhtelif meslekleri ayn inanç etrasında toplayan 'Faziletli Şehir2 mefhumunu, bu devirde şerh etmekte idi. Farabi'nin risalesi, Eflatun'un Cumhuriyet adlı eserine şeklen benzemekte, fakat mana itabariyle, ondan ayrılmakta idi. Eflaun'un şehrini bir filozof idare etmekte, Farabi'nin medinesini ise İslam Peygamberinin Medinesi gibi bir nebi ve bir inanç etrafında toplamıştı. Mesleki grupların Türkçe 'kutu' adı altında teşkülat kurmuş oldukları onbirinci asır Hakani edebiyatında belirir. Anadolu da görülecek ahi ve Futuvvet teşkilatı 'kutu'ların inkişafı olarak gençlerin yetiştirilmesini ve şehir idaresini de bazen ele alacaktı. Hakani çevresinde bu vazifeşer büyük ölçüde Devletin uhdesinde idi.*" Bkz. Emel Esin, "Türk Kültürü Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, Sayı. 3, Ankara 1985, s. 13-14; Mübahat Türker Küyel, "**Kut**, Fârâbî ve İbn Sînâ'daki el-'Akl el-Fa'âl İçin Bir Temel Oluşturabilir mi?", İbn Sînâ Armağanı, TTK, Ankara 1984, s.389-590.

[12]Maraş, **a.g.e.**, s.25; Bağdatlı, **a.g.e**., 170; "*İslamda devlet başkanı halife, sultan, emir, reis, imam gibi değişik şekillerde adlandırılmıştır. Maverdi imam tabirini kullanmış, İbn Haldun iamamet ve halifelik aynı anlamda kullanmıştır. Farabi reis, Gazali bazen sultan bazen de imam kavramlarını kullanmıştır."* Bkz. Crone, ag.e., s. 58-61.

sanatı, sultanlık mahareti, şehirlerde ve halklar arasında hareket, ahlak ve meleke ile inzibatın bir reis tarafından sağlanma mahareti" olarak tanımlanmıştır. İslam filozofları genel olarak organları tam, idrak etme gücü keskin, hafızası kuvvetli, zeki, çalışkan, güzel konuşabilen, hitabet yeteneği olan, doğruluğu seven, yüksek ruhlu ve adil kişileri lider olarak belirleme konusunda ortak bir görüşe sahiptir. Ayrıca İslam filozoflarının üzerinde durdukları en önemli özellik adalet özelliğidir. Ortaya koydukları görüşlerde tüm islam filozoflarının aynı düşünceye sahip oldukları ve felsefelerini adalet kavramı üzerine yoğunlaştırdıkları görülmektedir.

İslam siyaset felsefesinde filozoflar liderin özelliklerinin yanı sıra yapması gereken görevleri de belirlemiş. Bu görevleri bazen dini bazen ahlaki bazen de siyasi olarak yorumlamışlarıdır. Örneğin Kindi'ye göre elindekilerle yetinen, yaşadığı toplumda mutlu olan bir toplum oluşturmak liderin siyasi görevleri arasındandır.[13] İbn Sina'ya göre toplu yapılan ibadetler olan hac yapma, cuma namazına katılma liderin görevleri arasındadır. Yine topluma örnek teşkil etmesi açısından evlenmek, örnek aile hayatı sürmek de liderin sosyal görevleri arasındadır.[14] Farabi'ye göre ise ülke sınırlarını korumak için asker yetiştirmek, sınırları muhafaza etmek de liderin askeri görevleri içerisinde yer alır.[15] Bunların yanı sıra adaleti sağlamak, tıbbi hizmetler, yollar köprüler yapmak, fakirlere yardım olanakları sağlamak, eğitim öğretim işlerini düzenlemek de liderin görevleri arasında yer almaktadır.

İslam Felsefesinde Liderlik Nazariyeleri başlığı altındaki tezimizde siyaset, liderlik, nebi, halife, imam-imamet, nevabit, erdem ve adalet gibi kavramlar incelenecektir. İslam filozoflarının liderlik teorilerinde siyaset ve liderlik kavramları aynı bütünde birleştirilmiş olduğundan bu kavramlara yüklenen değişik anlamlara tezimizde yer verilecektir. Daha sonra bir toplumun lidere duyduğu ihtiyaç ve liderin ne gibi görev ve yetkilere sahip olması gerektiği incelenecektir. Ayrıca Tanrı ile insan arasındaki iletişimi kurmak ve düzenlemek adına görevlendirilen *peygamber-seçilmiş kişi* veya *yasa koyucu* kavramları da toplumları-toplulukları yönetme ve karakter olarak insanlara örnek teşkil etme açısından ön plana çıkan kavramlardır. Bu kavramların yanı sıra adı geçen inceleme başlığı altında, İslam felsefesinin kaynaklarından olan Antik

[13]Kindi, "İlk Felsefe Üzerine"**,** çev. ed. Mahmut Kaya, **Felsefî Risâleler** içinde, Klasik Yayınları, İstanbul,2014, s. 296.
[14]İbn Sina, **Siyaseti'l Menziliyye**, (çev) Vecdi Akyüz, Sosyo-Kültürel Değişime Sürecinde Türk Ailesi, 3. Cilt, Ülke Yayın Haber, Ankara, Şubat 1993, s. 67.
[15]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, (Çev.) Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul, Ekim 2018, s. 35-38.

Yunan felsefesinden filozofların ve özellikle siyasal olgusu üzerinde Klasik Dönem İslam filozofları Kindî, Farabi, İbn Sina'nın siyaset felsefesi görüşleri yer almaktadır.

İnsanlar topluluk olarak ilk kez bir araya geldikleri zamandan itibaren, bu sosyal gruplarda doğal olarak lider her zaman olmuş ve liderlerin günümüze kadar tanımlamaları değişmiştir. Liderlik tanımı için zamanla birkaç teori geliştirilmiştir. Öncelikle "Büyük Adamlar Teorisi" üretilmiştir. Bu teori, bazı *bireylerin tarihin herhangi bir periyodunda lider olmalarına imkân verecek bazı özellikler ile doğdukları* varsayımına dayanmaktadır. Doğuştan getirilen bu özellikler, onun seçilmiş kişi olarak benimsenmesinin önünü açmıştır. Liderlik adına Büyük Adamlar Teorisi, zaman içerisinde "Özellikler Teorisi'ne" dönüşmüş ve bu teoriye göre de *liderlik özelliklerinin tamamıyla doğuştan gelmediği, öğrenme ve deneyim yoluyla da kazanılabileceği* anlayışı kabul edilmiştir. Sonrasında evrensel lider kriterleri geliştirilmiş ve bu alanda çalışmalar yapılmış fakat bu araştırma sonuçları yeteri kadar liderliği tanımlayamamıştır. Son olarak "Davranışsal Liderlik Teorisi" ortaya çıkmış ve adı geçen teoriye göre *liderleri başarılı ve etkili yapan hususun, liderin özelliklerinden çok, liderin liderlik yaparken gösterdiği davranışlar* olduğu kanısına varılmıştır.[16] Liderin *yönetimde gücü ve etkisi olan kimse, önder, şef*[17] olarak en net tanımını yapabiliriz. Liderlerin, insanları etkileyen, onları yönlendiren, harekete geçiren ve motive eden kişiler olarak tanımlanmasına dayalı genel bir yaklaşım tarzı da benimsenmiştir. Tanımlamaların sayısı tanımlayan kişilerin sayısı kadar çok olsa da lider de bulunması gereken en temel özellikler *zeka, inanılırlık, güvenilirlik, doğruluk, kavramsal yetenek, empati, dinleme* ve *etkileme* şeklinde ortaya konulmuştur.[18] Liderlik alanına giren araştırmalar medeniyetlerin tarihi kadar eskidir. Liderlik için ilk felsefi çalışmalar Mısır hiyerogliflerinde bulunmaktadır. Daha sonra Çin ve Eski Yunan medeniyetleri bunu takip etmektedir. Platon Republic eserinde, Aristo Politika eserinde lider tasavvurlarından bahsetmiş ve dünya medeniyetine bir yön belirlemişlerdir.[19] Tezimizde İslam filozoflarının tasavvur ettikleri liderlik nazariyeleri yukarıda anlatılan modern liderlik teorileri ile karşılaştırmalı olarak verilecektir.

---

[16]Özgür Uğurluoğlu, Yusuf Çelik, "Örgütlerde Stratejik Liderlik ve Özellikleri", Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sağlık İdaresi Bölüm Dergisi, Ankara, 2009, s. 122-123; Ayrıca Bkz. Gelatt J.P., "The Development of Management Theory and Practice in The United States", Pearson Custom Publishing, USA, s. 65-86; Luke, R.D., Begun, J.W.; Walston, S. "Strategy Making in Health Care Organizations", **Health Care Management**, Delmar Thomson Learning, USA, 2000, s. 394-432.

[17]**Türkçe Sözlük**, C. 2, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1992, s. 965,

[18]Çetin Bektaş, "Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler", Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi, C. 2, S. 7, 2016, s. 44.

[19]Emel Topçu Brestrich, **Modernizmden Postmodernizme Dönüşümcü Liderlik**, Seba Yayınları, Birinci Basım, Haziran 2000, s.39-40.

BİRİNCİ BÖLÜM
GREK FELSEFESİNDE LİDERLİK NAZARİYELERİ

1.1. PLATON'NUN LİDERLİK NAZARİYESİ

1.1.1. Platon'un Siyaset Felsefesi

Platon'un doğum tarihi için genel olarak kabul edilen tarih, İÖ. 427'dir. Ölümü için genel olarak kabul edilen tarih ise İÖ. 347'dir. Böylece onun 80 (belki bir iki yıl fazla) yıllık bir ömür sürdüğü anlaşılmaktadır. Anne ve baba tarafından Atina'nın en soylu ailelerinden gelmektedir. Sokrates ile tanışmasından sonra felsefeye ilgi duymuştur. Hocası Sokrates'in idam edilmesinin ardından Atina'da "Akademi" adlı bir okul açmıştır. Çağının en iyi eğitim kurumunu kuran Platon seçkin bilim adamları ve filozoflarla felsefe ile ilgilenmiştir. 30 civarında bir eser bırakmıştır. Eserleri hocası Sokrates gibi diyaloglar şeklindedir.

Platon yönetim, siyaset, lider, bozulmuş devlet çeşitleri ve ideal devlet gibi fikirlerini *Politeia* (Devlet), *Yasalar* ve *Devlet Adamı* kitaplarında ortaya koymuştur. Devlet adlı kitabında yanlış ya da bozuk yönetim biçimlerinden bahsederek bir *ideal devlet* tasarımı ileri süren Platon, diğer önemli eseri Devlet Adamı kitabında siyaset konusunu irdelemiş; Yasalar kitabında ise siyaset üzerine olgunlaştırdığı fikirlerini anlatmıştır.[20] Platon'a göre devletin ortaya çıkmasının doğal kökü veya devleti kurduran doğal sebep, hiçbir insanın kendi kendine yetememesi sonucunda da ihtiyaçlarını gidermek için başkalarının yardımına ihtiyaç duymasıdır.[21]

Platon toplum ve devlet düşüncesi, onun idealar kavramı üzerine temellenmiştir. Onun düşüncesinde bir idealar dünyası bir de nesneler dünyası bulunmasına rağmen asıl önemli ve yetkin olan idealar dünyasıdır. Bununla birlikte içinde yaşadığımız gerçek nesneler dünyası ise eksiktir. İdealar dünyasındaki belirtilen düzen yeryüzünde uygulandığı takdirde *ideal yeryüzü devleti ortaya çıkacağını* savunmuştur.[22]

---

[20]Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006, 395-396.

[21]Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, Ekim 2003, s. 60; Platon'a göre devlet zorunludur. Çünkü insanlar yalnız başlarına yaşayamazlar, gereksinimlerini karşılayabilmeleri devletin varlığına bağlıdır. Bkz. Tuncar Tuğcu, **Batı Felsefesi Tarihi**, Alesta Yayınları, Ankara, Ekim 2000.

[22]Platon, **Devlet**, (Çev.) Cenk Saraçoğlu-Veysel Atayman, Pordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2005; Ömer Faruk Erdem, "Siyaset Felsefesinde Liderlik", Şebnem Aslan (Edt.), **İslam Düşüncesinde Yönetim ve Liderlik** içinde, Eğitim Yayınevi, Konya, 2016, s.22.

Devlet felsefesini; ruh, adalet, bilgelik kavramları çerçevesinde açıklayan Platon, her yönetimin ruhu olduğunu söylemiş ve insan ruhunu üç bölümde incelemiştir.[23] İlki insanın öğrenmesini sağlayan; ikincisi taşkın, atılgan, gözü pek, cesur davranmasına yol açan; üçüncüsü ise en belirleyici, en büyük özelliğini göz önünde tutarak, arzu eden, istekleri en yoğun bölümdür. Platon, adalet kavramını; *kendi içinde iyi olduğu için iyidir*, şeklinde özetlemiştir. Bunun yanı sıra adalete önce devlette sonra kişilerde bakılması gerektiğini eklemiştir.[24] Platon'a göre adalet kavramı "*insanın kendisine düşeni*" ve "*doğası itibariyle kendisinin en iyi ve en uygun olduğu bir işi yapması*" olarak görülmektedir.[25] Ayrıca tüm devlet fertlerinin mutlu edilmesi bir grup veya zümrenin mutlu edilmesinden daha önemlidir. Bu durumda devlete ait hisseden herkes kendi görevini yapmalı ve sonucunda tüm devlet fertlerinin mutlu edilmesi için düzen içinde işleyen devlet mekanizması gerekmektedir.[26]

Devleti bir birey gibi düşünmüş, bireyde olan devlette olur demiştir. Devlet ve insan arasında benzerlik kurmuştur.[27] Platon toplumu veya siteyi büyük evrenle, makrokozmosla aynı özelliğe sahip bir tür organizma olarak görme ve ele alma eğilimindedir.[28] Ona göre sağlıklı bir devlet "*aynı bedende, yöneten ile yönetilen arasındaki doğal bağın kurulmasından başka bir şey değildir*" ve devleti tek bir vücuda benzetmiştir. Bu düşüncesini "*bir parmağımız yaralandığında tüm beden hisseder*" şeklinde açıklamıştır.[29] Platon birey ve devlet arasında hiçbir ayrılığın olmadığını yani, temel gerçekliğin insan ruhu olduğunu, bütün toplumsal fenomenlerin onun ürünü olduğunu ifade eder. İnsanın ortaya koyduğu bütün kurumların onun ruhunun dışa vurulmuş şekli olduğunu savunur. Örneğin hukuk onun düşüncesinin, adalet onun psikolojik yansımasının bir sonucudur.[30]

Platon'nun Devlet ve Yasalar adlı eserlerinde yönetme ve yönetilme şekilleri olarak anne babanın-çocuğu, soylunun-soylu olmayanı, yaşlının-genci, efendinin-

[23]Platon, **a.g.e**, s. 267; Arslan, **a.g.e.**, s. 416; Macit Gökberk, **a.g.e.**, s. 60; Platon'a göre devleti oluşturan sınıflar insan ruhunun üç parçasına göre düzenlemiştir. İnsan ruhunda madde ve duyguya yatkın yeti, itaati ve üretimi, cesarete yatkın yeti korumayı ve savaşmayı akla yatkın yeti ise yönetme ve bilgi edinmeyi içermektedir. Bkz. A. Kadir Çüçen, **Felsefeye Giriş**, Asa Kitapevi, Bursa, 2001, s. 332.
[24]Platon, **a.g.e**, s. 77.
[25]Ona göre söz konusu üç farklı davranışımız veya faaliyetimizden biri bilgi edinme davranışı, diğeri cesaret, kızgınlık, öfke vb. davranışı, sonuncusu yeme içme, çiftleşme ve buna benzer arzularla, iştahla da ilgili davranışımızdır. Bu üç farklı faaliyet kısaca bilme, öfkelenme ve arzulama olarak adlandırılabilir. Bkz. Arslan, **a.g.e**, s.400.
[26]Platon, **a.g.e**, s. 124; Ayrıca Bkz. Eyüp Şahin, "Platon ve Fârâbî'de Aristokrasi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51:1 (2010), s. 111-130.
[27]Platon, **a.g.e**, s. 263; **Devlet Adamı,** (Çev.) Furkan Akderin, Say yayınları, 3. Baskı, 2014, s. 38.
[28]Arslan, **a.g.e.,** s. 403.
[29]Platon, **Devlet**, s. 145-163.
[30]Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihi**, s. 103.

köleyi, güçlünün-zayıfı, bilgilinin-bilgisizi yönetmesi şeklinde örneklendirmiştir. Bilgilinin-bilgisizi yönetmesi üzerinde ise fazlaca durmuştur.[31] Ayrıca halkın yöneticiye kurtarıcı, yardımcı yurttaş; yöneticinin halka ücret verici, besleyici (bakıcılar); yöneticilerin birbirine ise bekçiler, koruyanlar olarak nitelendirmesini uygun bulmuştur.[32]

1.1.2. Lidere Duyulan İhtiyaç

Devlet yönetiminde eğitimin önemine vurgu yapan Platon,[33] insanın beslenme, korunma ve düzen ihtiyacını dile getirmiş ve devleti makro insan olarak tasarladığı için bu özellikleri yerine getirecek şekilde toplumu sınıflara ayırmayı uygun bulmuştur. Beslenme ihtiyacı için üreticiler, güvenlik ihtiyacı için bekçiler, düzen ihtiyacı için ise yöneticilere ihtiyaç vardır. Ayrıca ideal devlet fikrini geliştirirken üç kısımlı ruh görüşünden de yola çıkmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere, bu üçlü ruh anlayışı devletteki üç sınıflı yapıya karşılık gelmektedir. Mayalarında altın, gümüş ve bakır olduğuna inanılan üç ayrı insan tipi de devletteki yöneticiler, güvenlik güçleri ve üreticiler sınıflarına karşılık gelmektedir.[34] Bu üç sınıf kendi işlerinde başarılı olduğu sürece toplum da mutlu ve huzurlu olacaktır. Platon insanları üç kategoriye ayırır: Zenginliği sevenler, şerefi sevenler, bilgiyi sevenler. Bu üç değerden; zenginlik, şeref, bilgelikten birine ulaşmayı istemelerinin ölçüsüne göre üç insan tipi meydana gelir. Bunlar da ancak devlet içinde tam anlamlarını kazanacaktır.[35]

Platon devlet yönetiminde yasaların önemli olduğunu vurgulamış fakat yasalara uyulması için yöneticinin de erdemli olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre ne kadar iyi bir yasa olursa olsun başarısız, erdemsiz bir yöneticinin elinde hiçbir anlam ifade

---

[31]Platon, **Yasalar,** Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998s. 122.

[32]Platon, **Devlet**, s. 163; Platon Devlet adlı eserini yazdıktan sonra seyahata çıkmış ve bu seyahat sonucunda tasarladığı devlet düzeninin gerçekte mümkün olamayacağını kabul etmiştir. Devlet adlı eserinde halkı sınıflara ayırmış ve yöneticinin filozof olması gerektiğini ifade etmiştir. Daha sonra Yasalar adlı eserini yazmış ve burada aristokrasi yönetimini daha uygun bulmuş ve toplumu bu şekilde şekillendirmiştir.

[33]Gökberk'in yorumuna göre Platon'un devleti, toplum için bir *eğitim kurumu* niteliğindedir. Bu eğitimin yüksek ereği, insanı duyuşsal yaşayıştan duyular üstü bir yaşayışa yükseltmek, bu dünyadaki yaşamada Tanrısal yaşama hazırlamaktır. Bkz. Macit Gökberk, **a.g.e.**, s. 63.

[34]Macit Gökberk, **Felsefenin Evrimi**, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1979, s. 10; Daşdemir, **a.g.e.**, s. 58; "*İnsan ruhunun nasıl üç bölümü varsa devletin de üç bölümü vardır. Ruhtaki itkilere karşılık gelen besleyeneler takımı, iradeye karşılık olarak koruyanlar takımı, akla karşılık olarak öğretenler takımıdır*.", Bkz. Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 60; "*Nasıl ki insan ruhunu meydana getiren üç ayrı parça varsa aynı şekilde ideal devleti de oluşturan üç ayrı sınıf bulunur. Bundan dolayıdır ki ideal devletin gelişim öyküsünü tarihsel bir çerçevede sunmaz. Tarihsel yöntem yerine insan ruhundan yola çıktığı için doğallıkla psikolojik bir yöntem kullanır ve ruhun üç parçasından her birinin, en aşağıdaki parçadan en yukarıdaki parçaya kadar, ruhun devlet adına verdiğimiz eserine ya da yaratısına nasıl katkıda bulunduğunu araştırır*." Bkz. Ahmet Cevizci, **a.g.e**., s.104.

[35]Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 60.

etmeyecektir. Bu nedenle Platon'un ideal devleti, yasaya değil yöneticiye dayanır ve temelini, özelliğini yöneticiden alır. Çünkü doğru yasaların varlık nedeni, kaynağı, faili, en yüksek aklı, bilgeliği, iyiliği temsil eden yasa koyucunun kendisidir. Ayrıca yasa koyucu, doğası veya konumu itibariyle yanılmaz bir insandır.[36]

O, her yönetim biçiminin o yönetim biçimine benzer nitelikte bir yönetici tarafından yönetildiğini savunur. Platon ideal devlet anlayışının yanında bozuk devlet tiplerini de açıklamıştır. Dört farklı bozuk devlet düzeninden bahsetmiş ve bu devlet yönetim biçimlerini *Timokrasi*,[37] *Oligarşi*,[38] *Demokrasi*[39] ve *Tiranlık*[40] olarak sınıflamıştır. Adı geçen sınıflandırma da devlet yönetim şekli ile yöneten liderin benzer özellikte olduğunu özellikle vurgulamıştır. Ayrıca her yönetim biçiminin de yöneticisinin kendine özgü nitelikleri olduğunu belirtmiştir.[41] Timokrasi yönetim biçimini örneklendirerek *şan ve şerefe dayalı* bir yönetim şekli olduğunu açıklamış ve adı geçen yönetim biçiminin yöneticisinin de şan ve şerefe düşkün bir kişiliğe sahip olması gerektiğini ortaya koymuştur. Diğer yönetim biçimleri ile ilgili olarak Oligarşi'nin *zenginliği ve refahı*; Demokrasi'nin *özgürlüğü* ön planda tuttuğunu; Tiranlığın ise *baskıcı ve zorba bir yönetim biçimi* olduğunu anlatmıştır.[42]

1.1.3. Liderin Temel Özellikleri

Toplumda yaşayan sınıfların hepsine farklı eğitim şekilleri tasarlayan Platon insanları yani yurttaşların zihinsel, ruhsal ve bedensel yönden eğitilmesi gerektiğine

---

[36]Arslan, **a.g.e.**, s. 427.

[37]Platon şan şeref arayan insanın karşısında gösterdiği bu yönetim şekline, Lakedemonya devlet şeklini örnek gösterir. Onu, şeref devleti olarak niteler ve Timokrasi ya da Timarşi adını verir. Bkz. Platon, **Devlet**, s. 210.

[38]Zenginlik tutkusu ile Timokrasi'nin bozulması sonucu ortaya çıkan devlet düzenidir. Platon bu yönetim biçimini gelir üstünlüğüne dayalı devlet düzeni olarak niteler. Bkz. Platon, **Devlet**, s. 216; "*Oligarşi (oligarkhia), zenginlik anlamındaki oligoi ile yönetmek anlamındaki arkhein kelimelerinden oluşmaktadır. Bu yönetim biçiminin karakteristik özelliği, toplumun yönetiminin zenginliği elinde bulunduran kesimde olmasıdır. Aristoteles ve Platon açısından oligarşilerin en büyük eksikliği aristokraside var olan 'erdem' yahut 'seçkinlik' niteliğinin göz ardı edilişidir. Bu nedenle oligarşi, aristokrasinin bozuk biçimi olarak tanımlanmaktadır.*" Bkz. Hatice İrem Eker, "Platon ve Aristoteles'in Karşılaştırmalı Siyaset Kuramları", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Felsefe Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2013, s. 98-119.

[39]"*Demokrasi (dêmokratia), kelime anlamı olarak, dêmos (halk) yönetimi anlamına gelmektedir*." Bkz. Eker, **a.g.e**, s. 119.

[40]"*Tiranlık (turannis) Platon ve Aristoteles tarafından monarşinin bir türü olarak krallıktan sapma ve yasaya uygun olmayan yönetim olarak tanımlanır. Tiranlık, güce ve zora bağlı olarak ortaya çıkan bir yönetim biçimidir.*" Bkz. Eker, **a.g.e**, s. 108.

[41]Platon, **Devlet**, s. 236-240; Aslan(Edt.), **a.g.e**, s. 23; Hüsameddin Erdem, **Felsefeye Giriş**, Hü-Er Yayınları, Konya, 2013, s. 202-204; Yavuz Daşdemir, "Platon'da Yönetim Ahlakı", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum, 2018, s. 34- 44.

[42]Daşdemir, **a.g.e.**, s. 34-44.

vurgu yapmıştır.[43] Platon yönetici eğitim basamaklarını kademeli olarak gerçekleşmesi gerektiğini söylemiş ve yönetici eğitimi basamaklarını şu şekilde ortaya koymuştur;[44]

1. Onun eğitim düşüncesine göre başlangıçta tüm vatandaşların ortak bir eğitime tabi tutulması gerekir. Bu eğitimde çocuklara jimnastik ve müzik eğitimi verilir, yani beden ve ruhun iyi hale getirilmesi sağlanır. Eğitimin çocuk yaşlardan başlatılmasına inanan Platon'a göre çocuklara anlatılan masallar ve oynatılan oyunlara kadar her şeye dikkat edilmesi gerekir.
2. 20 yaşına kadar ortak eğitim alan vatandaşlar üreticiler ve bekçiler olmak üzere seçilerek ikiye ayrılır.
3. Seçilen bekçiler grubuna geometri, astronomi ve harmoni eğitimi verilir. Bunun sebebi, matematiğin dünyadaki düzeni, astronominin ise gökyüzündeki düzeni anlamayı sağlamasıdır. Platon'a göre Tanrı'nın gökyüzünde kurduğu düzenin benzerini yeryüzünde hayata geçirmek, bu iki bilim sayesinde mümkün olacaktır.[45]
4. 30 yaşından sonra tekrar bir elemeye tabi tutulan bekçiler sonrasında felsefe eğitimine başlarlar. Felsefe eğitimi ise yönetici ve askerleri birbirinden ayırmaya yarayan temel yöntemdir. Bu eğitim, Platon zamanında bilim dalı olarak kabul gören ve matematiğe dayanan aritmetik, geometri, katılar geometrisi, astronomi ve harmoni gibi bilimler ile daha önemlisi felsefeyi, yani en yüksek hakikat olan İyi'nin bilgisini ihtiva eden diyalektiği kapsamaktadır.[46]
5. Felsefe eğitimi sonrasında seçilen yöneticiler, deneyim kazanıp ustalaşmaları için en az 50 yaşını beklemesi uygun görülür.

Platon'un yöneticileri doğuştan asil oldukları veya kendisinin ünlü deyişiyle "mavi kanlı" oldukları için yönetmezler, doğuştan kabiliyeti ve yüksek ruhlu oldukları için yönetirler. Ayrıca bu kabiliyet yalnız başına yetmez, onun uygun ve sıkı bir eğitimle işlenmesi ve geliştirilmesi gerekir. Bekçilerden sınıfına mensup kadınların da bu eğitime ve elemeye tabi tutulmuştur. Kadınlar da yetenekleri uygunsa, erkek yöneticiler gibi görülmesinin doğru olduğunu dile getirmiştir. Koruyucu sınıfa ait kadınların her şeyi erkeklerle birlikte yapmalarının veya erkeklerle her bakımdan eşit olmalarının doğru olduğu ilkesini savunmuştur. Bu ilkenin bir sonucu olarak kadınların

[43]Platon, **Devlet**, s. 148.
[44]Platon, **Devlet**, s. 228-230; Aslan, **a.g.e**, s. 26.
[45]Daşdemir, **a.g.e**, s. 56.
[46]Arslan, **a.g.e**, s. 410-411.

da erkekler gibi eğitilmelerinde, yani onların da, koruyucu erkekler gibi beden eğitimi ve müzik eğitimi almalarında bir sakınca görmemiştir.[47]

İdeal devlet, ideal yönetici tarafından yönetilmeli ve yöneticinin özellikleri de bu duruma göre olmalıdır. Platon devlet ve felsefe arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Ona göre "*eğer ideal bir devlet kurulmak isteniyorsa liderlerin mutlaka felsefeyi seven ve ilgi duyan kişilerden seçilmesi*" gerektiğine vurgu yapmıştır. Başa geçen kimse; siyaset sanatına hâkim, toplumsal düzeni sağlayabilecek, ikiliğin ortaya çıkmasını engelleyecek, şan ve para hırsından uzak, ölçülü bir ruha sahip kimse olmalıdır. Böylelikle bu özelliklere sahip kişi devlet yönetici olmalı ve onun yönettiği kişilerde özellik bakımından zaman içerisinde ona benzemelidir. Platon'un gözünde özellikleri belirtilen kimsenin filozof olacağı da açıkça belirtilmiştir.[48]

Devleti yönetmeye hazırlanan filozof, uygun eğitim alıp gelişmeli ve eksiksiz mükemmelliğe erişmelidir. Filozof kendine uygun olan devlet ortamında yetişmelidir. Bu da zaten Platon'un baştan beri anlattığı ideal devlet şeklidir. Aksi takdirde kötü çevrede yetişirse Tanrı imdadına yetişmedikçe netice bunun tam tersi olur.[49] Platon hiç şüphesiz doğru sitenin doğru bir insanı meydana getirmek için zorunlu olduğunu da düşünmektedir.[50]

Platon'a göre yönetici olacak kişiler en zorlu şartlar altında yetiştirilmeli, denenmeli ve buna göre elenmelidir. Ayrıca yöneticiyi devletin çıkarlarını gözetmeyi hayat prensibi olarak benimsemiş insanların içinde aramanın gerekliliğini savunmuştur.[51]

Platon'un ideal devlet yönetiminde filozoflardan oluşan bir idareciler zümresi olmalı, bunların arasında tek bir yönetici devleti yönetmelidir. Bu zümrenin sahip olması gereken fazileti *hikmet* (*bilgelik*) olarak ortaya koymuştur.[52] Platon'un ideal devlet yasası, tam bir *aristokrasidir*. "En iyilerin" yani bilgililerin, erdemlilerin başta bulunmasını isteyen bir devlet biçimidir.[53] Bilgiyi seven ve gerçek varlığı bütünüyle talep eden filozof ise başkan olmalıdır. Devleti yönetme işini çok az kişide bulunan bilgi ve sanata dayandırmaktadır.[54] Platon filozof zümresi içerisinden seçtiği yöneticinin

[47]**a.g.e.**, s. 410-417
[48]Keskin, **a.g.e**, s. 63.
[49]Platon, **Devlet**, s. 194; Aslan, **a.g.e**, s. 25
[50]Arslan, **a.g.e.**, s. 403
[51]Platon, **Devlet**, s. 120-121
[52]Aslan, **a.g.e**. s. 25; Erdem, **a.g.e**, s. 207; Çüçen, **a.g.e.**, s. 333.
[53]Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 61.
[54]Platon, **Devlet Adamı**, s. 26

daha başka bazı özelliklere sahip olması gerektiğini de belirtmiş ve bu özellikleri şu şekilde açıklamıştır;[55]

1. Filozof yönetici doğuştan gelen bazı özelliklere sahip olmalıdır. Bunun en başında da "doğruluk" kavramını gelmektedir. Filozof yönetici doğru sözlü, hiçbir şekilde yalana başvurmayan, hatta yalandan tiksinen, hakikati seven bir tabiatta olmalıdır. Bilgi için yanıp tutuşan, aç gözlülükten arınmış, başkalarını çok fazla mala mülke sahip olmaya iten özelliklerin onda olmaması gereklidir.
2. Filozof yönetici için en önemli özelliklerden biri de ölçülülüktür. Bir insanda en büyük güç olan akıl ve ölçülülük birleştiği zaman en iyi devlet düzeni ve en iyi yasalar oluşacaktır.[56] Filozof yönetici ölçülü ve atılgan bir özelliğe sahip olduğunda kral olabilmektedir.[57] Zaten Platon'un adalet kavramı; bilgelik, cesaret ve ölçülülük kavramlarının birleşmesinden meydana gelen bir fazilettir.[58] Ayrıca Platon bir kimsenin adil olup olmadığını belirlemek için kişinin gençliğinden itibaren adil ve yumuşak huylu mu yoksa saldırgan ve asosyal mi olduğuna bakılması gerekir düşüncesindedir.
3. Filozof yönetici yukarı bakabildiği gibi aşağı da bakabilmeli, yeri geldiğinde halkını eğitebilmelidir. Kendisi de bu şekilde eğitilmelidir. Filozof yönetici sağduyulu olacak ve ölçülü davranacaktır. Savaşta yiğit ve korkusuz, barışta ise dostluğu yönetecek sağduyuya sahip olmalıdır.[59] Ayrıca ölçülülük hem yöneten de hem de yönetilende bulunmalıdır,[60] toplumu oluşturan hiçbir unsuru hiçbir zümreyi atlamadan hepsini kuşatacak özellikte olmalıdır.
4. Öğrenme, kavrama becerisi, bellek gücü, cesaret ve yüce bir ruha sahip olma filozof yöneticinin olmazsa olmaz özelliklerindendir. Yöneticiler keskin görüşlü ve zeki olmalıdır. Yasalara uygun kararlar vermeli ve bu

[55]Platon, **Devlet**, s. 34-35, 112, 119, 158-159, 182-185, 191-199, 230.
[56]Platon, **Yasalar**, s. 156-160.
[57]Platon, **Yasalar**, s. 114.
[58]Erdem, **a.g.e**, s. 211.
[59]Platon, **Yasalar**, s. 34-35.
[60]"*Ölçülülük belli bir takımın erdemi değildir, bunların herkeste bulunması gerekir. Ölçülülük. Herkesin yönetenlerin en iyiler olması, bunların dışında kalanların ise yönetilmeleri gerektiği düşüncesinde birleşmesidir*." Bkz. Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 61.

kararlara kendileri de harfiyen uymalıdır. Çünkü Platon yöneticileri "*yasaların hizmetkârı*" olarak tanımlamıştır,[61]

5. Filozof yönetici yönetmeyi kendisi talep etmez. Yönetilenler "*ona gel bizi yönet*" derler. Bu görevi devlet adına kabul edecek; güzel olduğu için değil zorunlu olduğu için yapacaktır. Devletin başına geçip insanları yönetme hırsından kendini arındırmış, güç ve şöhret için bunu bir araç olarak görmeyen kişiler yönetici olmalıdır,
6. Filozof yöneticinin en temel özellikleri bilgelik, adalet ve ölçülülük olmalıdır. Platon, ideal devlette devleti yöneteceklerin toplumun "en iyisi", "en adili" ya da "en ideali" olmasını savunur.

Yukarıdaki açıklamalara ek olarak Platon Filozof Kral'ın önemini şu şekilde dile getirmiştir;[62]

> "*Filozoflar sitede yönetici olmadıkça veya yöneticiler gerçekten filozof olmadıkça, diğer bir deyişle aynı insanda devlet gücü ile akıl gücü birleşmedikçe ve kesin bir yasayla herkese kendi yapacağı iş verilmedikçe, insanlığın, sitenin başı dertten kurtulamaz.*"

1.1.4. Liderin Görev ve Yetkileri

Yöneticiler yaşlı, yönetilenler ise genç olmalıdır. Yaşlılar arasında da en bilgili olanlar yönetici olmalıdır. Herkes zamanla önce yönetilen sonra yönetici olmalıdır. Böylelikle hem yönetilerek yönetmeyi öğrenecek hem de uygun özelliklere sahip her kesim yönetim için fırsat sahibi olacaktır,

Yöneticilerin özel mülkiyete sahip olmasını Platon uygun bulmamıştır. Zaten yöneticiler filozof olacakları için mal mülk peşinde zaman harcayan veya bunlara özen gösteren nitelikte olmaları daha en baştan uygun bulunmamıştır. Evlilik ve diğer özellikleri de aynı şekilde planlanmıştır. Platon filozof yöneticinin asıl amacı olan bilgiyi toplumun huzur ve faydası için kullanmasına engel olacak hiçbir etkinliği kabul etmemiştir.

Filozof yönetici yirmi yıldan fazla bu görevi yapamaz, elli yaşından önce de bu göreve atanamaz. Altmış yaşında atanan bir yönetici ise yetmiş yaşına geldiğinde artık

[61]Platon, **Yasalar**, s. 166.
[62]Platon, **Devlet**, s. 473.

bu görevi yerine getiremeyeceğini kabul etmelidir.[63] Ayrıca görev süresi bittiğinde hesap verebilecek yetkinliğe de ulaşmış biri yönetici olmalıdır,[64]

Platon en iyi devlet tasarımını "Devlet" kitabında yapmıştır. Fakat geçirdiği deneyimler onu ideal devlet için düşündüğü birçok şeyin gerçekleşmeyeceğine inandırmıştır. Artık "Yasalar" kitabında *mutlak olarak iyiyi* değil *relatif* olarak iyiyi tasarlar.[65] "*Her şeyin ölçüsünün insan değil Tanrı olduğu*" görüşünü de Platon daha önce işaret etmiş olduğumuz gibi Yasalar'da ifade etmiştir. Yalnız bireylerin değil, devletin de Tanrı'yı taklit etmesi, ona benzetmeye çalışması gerekir. Devletin her alanında olduğu gibi devleti yöneteceklerin yetiştirilmesinde de artık dinin önemli bir yeri vardır. Platon Yasalar'da evreni aklın değil, daha ziyade Tanrı'nın mülkü olarak görmeye başlamaktadır. Platon fikirlerini *en iyi devlet değil, en iyi ikinci devlet* üzerine yoğunlaştırır ve Devlet Adamı'nda olduğu gibi hükümdar yasanın üzerine değil, yasayı hükümdarın üzerine yerleştirir. Devlet'te filozofun veya filozofların kişisel yönetimlerinin yerini Yasalar'da bürokrasi, felsefenin yerini ise gelenek ve yasalar alır.[66]

1.2. ARİSTOTELES'İN LİDERLİK NAZARİYESİ

1.2.1. Aristoteles'in Siyaset Felsefesi

Aristoteles, Kuzey Yunanistan'da bir İonia kolonisi olan Stageira kentinde İÖ 384 yılında dünyaya gelmiştir. 17 yaş civarında iken yani 367 yılında Atina'ya gelmiş ve o sırada bütün Yunan dünyasının adeta bir eğitim merkezi konumunda olan Platon'un okuluna girmiştir. Aristoteles, Platon'un 348 yılındaki ölümüne kadar bu okulda önce öğrenci, daha sonra öğretmen, retorik öğretmeni olarak yaklaşık yirmi yıl geçirmiştir.[67]

Aristoteles'in siyaset felsefesi ile ilgili düşünceleri *Politika, Nikomakhos'a Etik, Atinalıların Anayasası* ve *Retorik* adlı eserlerinde yer almaktadır.

Felsefeyi teorik ve pratik olarak iki sınıfa ayıran Aristoteles, siyaset felsefesini pratik felsefenin içine dâhil etmiştir. Teorik bilimler, değişmeyen şeyleri konu alırken pratik bilimler, değişen şeylerin olduğu sadece bireyle alakalı olayları inceler.

[63]Platon, **Yasalar**, s. 225
[64]Platon, **Devlet Adamı**, s. 95
[65]Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 66.
[66]Arslan, **a.g.e.**, s. 430-435.
[67]Ahmet Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı İstanbul, 2007, s. 1-5.

Nikomakhos'a Etik adlı kitabında, pratik bilimi ahlak veya kişilik ilmi, ekonomi veya ev yönetimi ilmi, sınırlı veya geniş anlamda siyasi toplulukları yönetmek üzere kullanan siyaset ilmi olmak üzere üç sınıfa ayırır.[68]

Aristoteles'in siyaset felsefesi, kendisinin ahlak felsefesi ile ilişkilidir. Onun ahlak kitaplarını ve felsefesini incelemeden siyaset felsefesini yorumlamak yanlış olur. Nikomakhos'a Etik adlı kitabında Hikmet[69], İffet[70], Adalet[71] ve Şecaat[72] gibi erdemleri ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Bu erdemlerin iki aşırı uçlarından kaçınılması ve "*orta*" yolun bulunmasını gerektiğini vurgular. Ahlak felsefesinin temel görüşleri olan "*mutluluk*" ve "*ölçülülük (ideal orta)*" kavramları siyaset felsefesini de şekillendirmiştir. Tüm çabaların ve yaşamın amacı mutluluktur. Bu mutluluğun elde edilebilmesi için de insanın ideal ortayı bulmasını gerekir. İnsan ancak tam anlamıyla yetkinleştiği sürece ve ruhun akla uygun faaliyetleri gerçekleştirmesi sonucunda ideal ortayı ve mutluluğu bulur. Her insan manevi ve zihni iyilikten pay aldığı sürece ve bunlara dayanan hareketleri yaptığı ölçüde mutlu olur. Böyle bir yaşama da ancak şehir-devleti içerisinde ulaşılabilir. Sonuç olarak insanın ahlaki davranışı ve mutluluğu isteme gücü (irade) eğitimine bağlıdır. Bu eğitimi sağlayacak olan da devlettir. Devletin temel görevi, kendini oluşturan yurttaşların mutlu, dürüst olması ve bireylerin doğru davranışı yapmasını sağlayacak eğitimi vermesidir. Bu devletin en temel görevidir.[73]

Aristoteles, kendi zamanına kadar gelmiş tüm yönetim biçimlerini araştırmış bunların iyi ve kötü yönlerini irdelemiş ve kendi yönetim biçimlerini belirlemiştir. Ona göre yönetim biçimleri üçe ayrılır. Ayrıca üç tane de "sapmış yönetim biçimi" vardır. Uygun olan yönetim biçimleri krallık, aristokrasi ve timokrasidir. Bu yönetim biçimlerinde temel unsur halkı anayasaya bağlı olarak yönetmektir. Ona göre en güzel

---

[68]Şenol Korkut, "Farâbi'nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005, s.38-40.

[69]Hikmet, en değerli varlıkları en üstün bilgi ile bilmektir. Grekçe "*philo-sophia*" kelimesi hikmet sevgisi anlamında olması nedeni ile İslam filozoflarında felsefe, matematik, tıp ve diğer bilimlerde hikmet olarak adlandırılmıştır. Bkz. Mehmet Vural, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Elis Yayınları, Ankara, 2016, s. 264.

[70]İffet, ahlak felsefesinde nefsin şehvet gücünün ölçülü bir biçimde kullanılmasından oraya çıkan erdemdir. İffet, şehevi arzulara aşırı derecede düşkünlük ile şehevi arzulardan bütünüyle yoksunluk arasında bir erdemdir. Bkz. Vural, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, s. 339.

[71]Adalet, herkesin hak ettiğini almasıdır. Bir kimsenin haklarının başkalarının hakları karşısında uyumlu olması, herkesin hak ettiği karşılığı alması olarak da tanımlanır. Bkz. Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s. 13.

[72]Şecaat: Yiğitlik, cesaret, kahramanlık. Gözü karalık ve korkaklık arasında olması gereken ideal erdem. Bkz. Vural, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, s. 607.

[73]Tuğcu, **a.g.e.**, s. 149; Cevizci, **Felsefe Tarihi**, s. 138; Arslan'a göre Aristoteles devlete iki görev addetmektedir. Birincisi gelir dağılımını düzenlemek ki bunu adalet olarak adlandırır. Diğeri de eğitimdir. Devletin yurttaşlarının ahlaksal hayatından sorumlu olduğunu ve onları erdemli ve mutlu kılmak için gerekli eğitim programlarını belirlemesinin zorunlu olduğunu ifade eder. Bkz. Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles**, s. 280.

yönetim krallık, en kötüsü ise timokrasidir. Bunların yanı sıra oligarşi, demokrasi ve tiranlık ise sapmış yönetim biçimleridir. Sapmış yönetim biçimleri içinde en iyi olanı demokrasi, en kötü olanı ise tiranlıktır.[74] Ayrıca Aristoteles'e göre en iyi, en ideal yönetim, insanların ve devletin iyiliğini yüreklerinde hisseden başkalarının çıkarlarını gözeten kişilerin yönettiği devlet biçimidir.[75]

Toplumu sınıflara ayıran Aristoteles, Platon'dan farklı olarak, daha ayrıntılı bir sınıflandırma yapmıştır. Adı geçen sınıflar veya gruplar çiftçiler sınıfı, esnaf veya sanatkârlar sınıfı, tüccar sınıfı, işçi sınıfı, savaşçılar sınıfı, yargıçlar sınıfı, varlıklılar sınıfı ve yöneticiler sınıfından oluşmaktadır.[76]

Aristoteles'in tasarladığı şehir-devleti Platon'un ideal devletinden farklıdır. Platon'da bir sınıf, ömrü boyunca o sınıfa mensup kalırken; Aristotes'te ise böyle bir sınırlama yoktur. Yöneticiler ve yönetenler özgür ve eşit olduğu için her ikisi de zaman zaman yönetime katılabilir ve sınıf değiştirebilirler. Çünkü onun adalet düşüncesi hiç kimsenin yönetilmekten daha çok yönetmesini uygun görmez. Aristoteles'e göre yönetim işi için yetenekli olan herkes sıra ile yönetimde söz sahibi olmalıdır.[77] Buradan da anlaşılacağı gibi Aristoteles yönetim işinin tek bir kişi ya da zümrenin tekelinde olmasına karşıdır.

1.2.2. Lidere Duyulan İhtiyaç

Devlet kendi kendine yeterli bir yaşamı amaçlayan bir insan topluluğudur. Aristoteles'e göre insanların yaşam içerisinde doğal bir fonksiyonu vardır ve politik hayvanlar olarak veya devlet içerisinde düzenli bir yapı içerisinde yaşamaları kaçınılmazdır. Bunun bir sonucu olarak Aristoteles de tıpkı Platon gibi insanı sosyal bir varlık olarak tanımlar.[78] Bir topluluğun devlet olabilmesi için yiyecekler, el sanatları ve kullandıkları gereçler, silahlar, servet, din ihtiyaçları ve bir karar alma yöntemi olarak

[74]Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik**, (Çev.) Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 183-186; Cevizci, **a.g.e.**, s. 139; Aristoteles kitabında timokrasiyi iyi yönetim biçimlerinden biri olarak alır. Platon ise bunu bozulmuş yönetim biçimlerine dâhil eder. Burada Aristoteles'in timokrasi olarak ele aldığı devlet biçimi Politea'dır.

[75]Aristoteles'e göre devletin biçimi ve yönetime katılanların sayısı önemli değildir. Önemli olan, asıl olan baştakilerin tutumudur. Yöneticiler devleti asıl erek ve anlamı olan bir ahlak ortamı oluşturacak gibi, bunu gerçek kılacak gibi yönetiyorsa, biçimi ne olursa olsun devlet doğru yoldadır. Bkz. Gökberk, **Felsefenin Evrimi**, s. 14.

[76]Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles**, s. 299; Aslan, **a.g.e.**, s. 33.

[77]Aristoteles, **Politika**, (Çev.) Mete Tuncay, Remzi Kitapevi, İstanbul, Nisan 1975, s. 103.

[78]Aristoteles, **Politika**, s. 205; Cevizci, **a.g.e.**, s. 137; "Aristoteles iki önemli ve ünlü görüşünü ortaya koyar. 1. Devlet, doğada var olan şeyler sınıfına giren doğal bir varlıktır. 2. İnsan yine doğası gereği toplumsal ve siyasal bir hayvandır. Toplumsal olmayan veya devleti olmayan biri ya insanlığın altında veya onun üstünde biridir." Bkz. Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles**, s. 279.

altı şeye ihtiyaç duyar. Bunlardan birinin eksik olması durumunda toplum tümüyle kendi kendine yeterli olamaz.[79]

Aristoteles, Politika kitabında; "*En iyi adam tarafından mı yönetilmek daha iyidir yoksa en iyi yasalar tarafından mı yönetilmek daha iyidir?*" şeklinde bir soru sorar. Öngördüğü şehir-devleti için hangisinin iyi olacağı tartışmasını başlatır. Sonuç olarak insanın değişen karakterde ve duyguları olduğunu fakat yasaların böyle özellikleri olmadığı için yasaları bu konuda üstün tutar. Yasada *duyguları olmayan zekâ bulursunuz* sözü ile bunu desteklemektedir. Ayrıca "*yasa ortalamadır*" tanımı ile yasayı insandan üstün tutmuştur. Dolayısıyla bir devletinin adil olması için iyi bir anayasasının olması gerekmektedir.[80] İyi bir düzenin, konulmuş olan yasalara uyulması ve uyulan yasaların iyi olması olgusundan önemle bahseder.

1.2.3. Liderin Temel Özellikleri

Aristoteles *Politika* ve *Nikomakhos'a Etik* adlı kitaplarında şehir-devleti için uygun gördüğü yöneticinin vasıflarını şu şekilde anlatmıştır.[81]

1. İnsan, doğası gereği bir toplulukta yaşama isteği duyar. Bunun için devleti ilk kuran kişi yani ilk yönetici çok büyük yararlar sağladığı için övgüye layık olan biridir.
2. En iyi tarafından yönetilmek önemlidir. *En iyi* yalnız bir adam olabilir, bütün bir aile olabilir veya bazıları yönetmeye bazıları yönetilmeye istekli halk olabilir.
3. Yönetici, ilk olarak yönetilerek yönetmeyi öğrenmelidir. Burada silahlı kuvvetlerde ilk olarak bir subayın bir grup askeri komuta ederek komutanlığı öğrenmesi örneğini vermiştir. İlke, önce söz dinlemeyi öğrenmeden iyi bir komutan olunamayacağıdır.
4. Yönetici için tek özel nitelik ya da iyilik, zekâdır. Diğer bütün özellikler hem yönetici de hem de yönetilenlerde bulunması gereken niteliklerdir.
5. Yönetici bilge olmak zorundadır. Devlet işi ile uğraşan biri için bilgelik zorunludur. Yani iyi bir yönetici olmalıdır.[82]

---

[79]Aristoteles, **Politika**, s. 209-210.
[80]Aristoteles, **Politika**, s. 99-101-103; Adan Jarso Golole, "Farabi'nin Siyaset Felsefesinin Kökleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2016, s. 38.
[81]Aristoteles, **Politika**, s. 10, 64, 75-76, 106, 160-161, 196, 200; Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik**, s. 179.
[82]Yalnız burada yöneticinin iyiliği ile yurttaşları iyiliği aynı anlamda kullanılmamıştır. Yöneticinin iyiliği, yönetmeyi iyi bilmek, yurttaşın iyiliği ise yönetilmeyi bilmek ve söz dinlemektir. Bkz. Aristoteles, **Politika**, s. 210; Wynne Walker Moskop; "The Prudent Politician: An Extension of Aristotle's Ethical

6. Yöneticilerin iki tür dosta sahip olmaları gerekir. Hem kendileri için çıkar sağlayanlar hem de güzel olanlar. Daha önce söylendiği gibi erdemli insan hem güzel hem de yararlıdır. O yüzden yöneticiler erdemli insanları dost edinmelidirler.
7. Mutlu bir yaşam için hepsi bir arada bulunması gereken üç şeyin var olması gereklidir. Bedensel varlık, zihin-ahlaki nitelikler ve bunların dışında kalan her şeydir. Bu yüzden yöneticinin, yurttaşları için bunları sağlayabilecek kararlar almaya yetenekli olması gerekmektedir.
8. Aristoteles yönetici eğitimini şu şekilde şekillendirmiştir. Eğitim, bebeklikten başlar ve ilk aşama bebeklik ve beş yaş aralığıdır. Bu dönemdeki tek hedef çocuğun sağlıklı bir bedene sahip olmasıdır. Daha sonraki dönem, yedi yaştan ergenliğe kadar olan kısımdır. En son dönem ise, ergenlikten yirmi bir yaşına kadar olan dönemdir. Bu aşamalarda beden eğitimi, müzik, okuma-yazma gibi dersler verilir. Burada asıl önemli amaç ahlaklı ve yetkin bireyler yetiştirmektir.
9. Yönetici, adil olmalıdır. Çünkü adalet en toplumsal, en politik erdemdir. Adalet, kent-devletin istikrarlı olmasını sağlar ve devamlılığının şartlarındandır. Adalet, diğer tüm erdemleri içinde barındırdığı için de yönetici için asıl önemli olan erdemdir.[83]

Aristoteles'in lider tasavvuru, maddelendirmelerden de anlaşıldığı gibi adalet ve mutluluk kavramlar üzerine temellendirilmiştir. Liderin görevi toplumda mutluluğu tahsis etmektir. Bunun için liderin adil olması vazgeçilemez özellikler arasındadır. Adil olan lider, kendi çıkarlarını değil, toplumun çıkarlarını gözeten bilgili, iyi yetişmiş insandır. İyi yetişmiş olması kendisinde tüm erdemlerin toplanması ile mümkündür. Aristoteles'in ahlak anlayışının yansıması olan lider düşüncesinde de adalet kavramı "*kendisinde tüm erdemlerin toplandığı*" kavramdır. Lider de "*kendisinde tüm özelliklerin bulunduğu kişi*" olacağından adil olması bunun tabi bir sonucudur. Adalet kavramı ona göre sadece ahlaki değil aynı zamanda toplumsal bir kavramdır. Aristoteles adalet kavramı ile tüm erdem özelliklerini tek bir çatıda toplamış liderini ve toplumu bu çerçevede bir arada tutmuştur. Liderin yanı sıra toplumun da eğitimli, bilgili ve adil olması gerektiği vurgusunu yapmıştır. Çünkü halkın da liderin koymuş olduğu kurallara uyacak, ona yönetimde yardımı olacak yeneteklere sahip olması gerekmektedir.

Theory"; The George Washington University The Faculty of The Graduate School of Arts and Sciences(Doktora tezi), Eylül 1975; s. 235-240.

[83]Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles**, s. 264.

Aristoteles'e göre bilgisiz bir toplum yönetilmesi ve idare edilmesi en zor toplumdur. Fakat liderin eğitimi diğer yurttaşlardan farklı olmalıdır. Çünkü o yöneticidir ve devlet yönetimi konusunda en üstün bilgi ve beceriye o sahip olmalıdır. Aristoteles liderin şu üç temel ilkeye bağlılığını şart koymuştur: var olan anayasa bağlılık, toplumu yönetme ve devleti idare etme işinde başarı olmak ve bu kurallar dahilinde iyi ve dürüst olmak.

1.2.4. Liderin Görev ve Yetkileri

Devletin asıl amacı toplumun iyiliği ve mutluluğudur. Bu amacı kim en fazla yerine getirebilecek niteliklere sahipse, o yönetici olmalıdır. Yani yöneticide aranan özellik liyakattir.

Adil bir yasa, toplumun ortak yararına hizmet eden bir yasadır veya adil bir yönetici kendi özel çıkarlarını değil, toplumun genel çıkarını göz önüne alan bir yöneticidir. [84]

Hükümetin dizginlerini elinde tutacak kimseler için üç ilke vardır. Kurulu anayasaya bağlılık, işini yapma yeteneği ve söz konusu yaşam biçimine özgü iyilik ve dürüstlük türüdür. Eğer bu özellikler tek bir kişide yoksa o zaman bütün insanlar arasında genel olan ve daha ender olan niteliklere sahip kişi yönetici olmalıdır.

Yöneticinin ödevi; şehri, klanı ve başka bütün insan birliklerini incelemek ve onların iyi yaşamdan ve erişebilecekleri mutluluktan pay almalarını nasıl sağlayacağına karar vermektir.

Liderin diğer bir ödevi gençlerin eğitimidir. Konulan yasaların zarar görmemesi için gençlerin eğitiminin özel olarak belirlenmesi gerekmektedir. Yurttaş hem yasaya uymalı hem de yasa yapabilecek ve bunu yürütebilecek kabiliyette yetiştirilmelidir. Bu da liderin görevlerindendir.[85]

Aristoteles, Platon gibi ideal bir devlet kurma düşüncesinde değildir. İdeal bir lider bulma peşindedir. Sadece çeşitli devlet şekilleri, bunların iyi veya kötü yönetim olması, devletin ödevi, devletin ahlaki açıdan uygun yurttaşlar yetiştirmesini sağlayacak uygun eğitim ve düzenin kurulmasını amaçlayan bir sistem oluşturmaya çalışmıştır. Devlet felsefesini ahlak felsefesi ile ilişkilendiren Aristoteles bunun doğal bir sonucu olarak en uygun yöneticinin de en ahlaki özelliklere sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.

[84] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles**, s. 287, 292.
[85] Aslan, **a.g.e.**, s.37.

1.3. PLOTİNUS'UN LİDERLİK NAZARİYESİ

Plotinus Mısır'da Lykopolis'te doğmuştur. Ailesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. 28 yaşında iken felsefeye ilgi duymuş ve Ammonius Saccas[86] ile tanışmıştır. Plotinus, "Yeni Platonculuk" felsefesinin kurucusudur. Bu felsefi anlayış Doğu ve Batı mistisizmlerinin kaynaklarından biridir. Plotinus, felsefesini Platon'a dayandırır. O yüzden felsefesinin adı da Yeni Platonculuk'tur. Hayatının büyük bir bölümünü Roma'da yaşamış ve burada dersler vermiştir. Ölümünden sonra öğrencisi Porphyrios, Plotinus'un eserlerini "Enneadlar (Dokuzluklar)" adında bir kitapta toplamıştır.[87]

Plotinus'un felsefesi *Üç Hipoztas Kuramı*'na dayanır. Bu kuramın en başında "*Bir*" bulunur. Diğer bir tanımlama ile bir kavramı "Tanrı" dır. Daha sonra "*Nous (Akıl)*" ve "*Ruh*" kavramları gelir. Metafiziğini hiyerarşik yapı üzerinden açıklayan Plotinus, sıra ile Bir, Nous ve Ruh kavramlarını tanımladıktan sonra maddi dünyayı ele alır. Maddi dünya, gerçek olmayan dünyadır.

Ruh, Plotinus'un metafizik sistemin tam ortasında yer alır. O da Nous (Akıl) ve Ruh gibi tinsel dünyaya aittir. Ancak hem tinsel dünya hem de duyusal dünya arasında bir aracı görevi görür. Ama asıl yeri tinsel dünyadadır. Ruh değerli ve tanrısal bir şeydir. Bir'e ulaşma kabiliyeti vardır. Akıl, Bir'in eseri ve Ruh'un nedeni olan şeydir. Akıl, Ruh'un bu dünyadan kurtulmasını, bedeni terk etmesini, kurtuluşa ermesini sağlayan ilkedir. Akıl ruhun babası olduğu ve ruhta bulunduğu için daha tanrısaldır. Ruh ve Akıl arasında sadece öz farkı vardır. Sıralamada Ruh, Akıl'dan sonra gelir. Akıl duyusal dünyanın bilgisinin kaynağı, hayat ve hareketinin ilkesidir. Yalnız bu işlemleri Ruh aracılığı ile yapar. Bir, kendisi ile ilgili veya başka şeylerle ilgili olarak hiçbir eksikliğe veya muhtaçlığa sahip olmayandır. Bir, evrenin iyisidir. Bütün varlık kendisine muhtaçtır. Bir en yetkin olandır. Ayrıca Plotinus Bir kavramı için "*İyi*" ve "*Tanrı*" kavramlarını da kullanmıştır.[88]

---

[86]"*Ammonius Saccas hakkında bütün bildiklerimiz doğrudan veya dolaylı olarak Plotinos'un öğrencisi Porfirios'tan gelmektedir. Bu bilgilere göre Plotinos İskenderiye'de çeşitli hocaların derslerine devam edip, onlarda aradığını bulamadığı bir ortamda Ammonius'la karşılaşmış ve "aradığım adam buydu" diyerek bundan sonraki on bir yıl boyunca onun yanından ayrılmamıştır*." Bkz. Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi Plotinus, Yeni Platonculuk, ve Erken Dönem Hristiyan Felsefesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ekim 2010, s. 34.

[87]Tuğcu, **a.g.e.**, s. 189; Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 117-118.

[88]Plotinus, **Dokuzluklar**, Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, Haziran 2011, s. 17-34, Plotinous, **The Enneads**, (Çev.) Stephen Mackenna, London, Oxford University Press, 1962 (pdf), s. 20-22, Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi Plotinus, Yeni Platonculuk, ve Erken Dönem Hristiyan Felsefesi**, s. 124-192.

Platon, *Devlet* adlı eserinde yöneticinin sahip olması gereken erdemlerden hikmet, adalet, orta iyi, cesareti dile getirmiştir. Plotinus ise bunları siyasi erdemler içerisinde dâhil eder. İnsan bunlara sahip olduğunda akıl ve bedenin iş birliği sağlanır.[89] Düşünce sistemini Ruh kavramı üzerine kuran Plotinus, bu erdemlere sahip iyi bir ruhun iyi devleti oluşturacağını düşünür. Yani iyi ruha sahip insanlar, iyi devlet kurar.

Platon'un *Devlet* adlı eserinin öğretilerine dayanan Plotinus, Platonopolis adını verdiği bir kent kurma tasarısını hep korumuştur. Tanrı, dünya ve ruh ile ilgili görüşlerinin tinsel bir idealizm çerçevesinde sunmuştur. Plotinus, Tanrı'yı her şeyin kaynağı olarak görür. Felsefesinde dünyayı tasvir etmiş, kaynağını, insanın dünyadaki yeri ve insanın karşı karşıya kaldığı sorunlardan nasıl kurtulabileceğine dair açıklamalarda bulunmuştur.[90]

Plotinus, kurmak istediği devlet düzeninde şehri filozoflar şehri olarak adlandırır. Yalnız yöneticiler filozof olmak zorunda değildir. Sadece fikirleri ile yönetimi yönlendiren kişiler olmaları yeterlidir.[91] Plotinus'un ahlak anlayışı diğer okullarda olduğu gibi toplumcu bir ahlak anlayışı değildir. Daha çok bireysel ahlak anlayışını savunur. Bunun için Plotinus'un filozofu veya bilge insanı siyasetle ilgilenmez. Siyasal bir yönetici değildir. Onun filozofu mutluluk arayışı içinde olan kendini Bir'e benzetmeye çalışan, kendi deyimi ile "ilahlaşan" bir filozoftur.[92] Bunun yanı sıra devlet düzeninde yasalar, önemli bir yer tutmaktadır. Yöneticiler ve yurttaşlar yasalara uymak zorundadır. Buradaki devlet görüşü Platon'un *Yasalar* adlı kitabında bahsettiği devlet düzenine benzemektedir. Fikirlerini Platon'dan alan Plotinus da yönetici hakkındaki görüşlerini yine onun çizgisinde devam ettirir.

[89]Golole, **a.g.e.**, s. 54.
[90]Cevizci, **Felsefe Tarihi**, s. 161.
[91]Golole, **a.g.e.**, s. 62-68.
[92]Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi Plotinus, Yeni Platonculuk ve Erken Dönem Hristiyan Felsefesi**, s. 225-226.

İKİNCİ BÖLÜM
İSLAM FELSEFESİNDE LİDERLİK NAZARİYELERİ

2.1. KİNDİ'NİN LİDERLİK NAZARİYESİ

2.1.1. Kindi'nin Siyaset Felsefesi

İlk islam filozofu ve Araplar'ın yetiştirdiği ilk filozof olması sebebi ile "*feylezofu-l arap*" olarak tanınan Ebu Yusuf Yakub b. İshak b. Sabbah el-Kindi Kufe'de doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemesi karşın tahmini olarak 801 yılında doğduğu kabul edilmiştir. Soylu bir ailenin çocuğu olan el-Kindi İslam düşüncesinde kelamdan felsefeye geçişi sağlayan filozoftur. Küçük yaşta babasını yitiren Kindi ilk eğitimini Küfe ve Basra'da almıştır. Basra'da bulunduğu dönem içerisinde Mu'tezile kelamı konusunda eğitim almıştır. Daha sonra Bağdat'a yerleşerek ömrünün geri kalan kısmını burada geçirmiştir. Bağdat'ta Abbasi halifelerinden Me'mun, Mu'tasım-Billah ve Vasık-Billah'ın yakın desteğini görmüş; onların düzenlediği kelam, fıkıh, felsefe toplantılarında yer almıştır. Daha sonra başa geçen Mütevekkil-Alellah'ın Ehli sünnet düşüncesine yakın olmasından dolayı gözden düşmüş ve saraydan uzaklaşmıştır. Onun saraydan uzaklaşmasının asıl nedeni Mu'tezile gibi akılcı bir düşünceye sahip olması ve İslam toplumunda *felsefe* düşüncesinin öncüsü olmasıdır. [93]

Kindi bir düşünce ve felsefe adamı olduğu kadar, siyasi hayata da yakın bir filozoftur. Birikimini devlet yönetimine de yansıtmak amacıyla dönemin halifelerine yakın durmuş, halifeler de onun felsefi ve siyasi birikiminden yararlanmak istemişlerdir. Bir çok eserini dönemin halifelerine itaf etmiştir. Halife Me'mun, Bağdat'da "*Beytü'l-Hikme*[94]" adında bir bilimler akademisi kurmuş ve Kindi de orada çeviri işlerinde görev almıştır.[95]

İslam düşünce tarihi içerisinde çeviri döneminde yaşayan Kindi 270 civarında eser bırakmıştır. Bu eserler genellikle dönemin yöneticisine yönelik veya öğrencilerinin

[93]Mahmut Kaya, **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, Klasik Yayınları, 7. Baskı, Ekim 2010, s. 3-5; Ahmed Fouad El-Ehwany, "Kindi", (Çev.) Emrullah Yüksel, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 0, S. 9, 1990, s. 22-24; Kiki Kennedy-Day, "Definition in the Philosophy of al-Kindi, al-Farabi, and Ibn Sina", The Department of Near Eastern Languages and Literatures New York University(the degree of Doctor of Philosophy), Eylül 1996, s. 21-22.

[94]Mahmut Kaya, "Beytülhikme: Ortaçağ İslam ilim ve kültür tarihinde tercüme ve yüksek seviyedeki ilmi araştırmaların yapıldığı merkezlere verilen addır.", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul, 1992, s. 88-90.

[95]Enver Uysal, "İlk İslam Filozofu : Kindî", (Edt.)Bayram Ali Çetinkaya, **İslam Felsefesi Tarihi**, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Cilt.1, Ankara, Ağustos 2012, s. 99-100.

ona sorduğu soruların cevabı olan risaleler şeklindedir. Bu risalelerden çoğu günümüze kadar ulaşmamıştır.[96]

Kindi'nin siyaset felsefesini anlamak için öncelikle onun felsefe tanımı, siyaset kavramının ilimler sınıflandılmasındaki yerini, akıl, nefs ve ahlak kavramlarını bilmek gerekmektedir.

Kindi *Tarifler Üzerine (Risâle fi'l-hudûd ve'r-rusûm)*[97] adlı risalesinde kendinden önceki yunan filozoflarının felsefe tanımlarını vermiş ve sonucunda kendisi felsefeyi "*insanın gücü ölçüsünde Allah'ın fillerine benzemesi*"[98] şeklinde tanımlamıştır. *İlk Felsefe Üzerine* adlı eserinde ise "*insanın gücü ölçüsünde var olanların hakikatini bilmesidir*"[99] şeklinde bir tanımı uygun görmüştür. Ona göre felsefe; düşünme, eşyanın hakikatlerini tanıma, iyiyi kötüden ayırt etme ve bunları alışkanlık haline getirmedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Kindi felsefeyi ahlak, nefs ve davranış ile bütünleştirmiştir.[100]

Kindi *Tarifler Üzerine* adlı risalesinde aklın tanımını vermiş ve *Akıl Üzerine* adlı risalesinde aklın tanımından çok çeşitlerini anlatmıştır. Ona göre akıl, varlığın hakikatlerini kavrayan basit cevherdir.[101] Filozof 4 çeşit akıldan sözetmektedir; sürekli fiil halinde olan akıl (bilfiil akıl), nefiste güç halinde bulunan akıl (bilkuvve akıl), nefiste güç halinden fiil haline gelmiş akıl (müstefad akıl) ve zahir akıldır. Kindi'nin akıllar sıralamasında bir de gayri maddi olan bir *ilk akıl (faal akıl)* vardır. Diğer adı geçen akıllar bundan farklıdır. İnsan küllilerin bilgisine bu ilk akıl olmaksızın ulaşamaz. Kindi güç halinde bulunan bir yetinin fiil haline çıkabilmesi için bir nedene ihtiyaç duyduğunu belirtmiş akıllar için bunu *ilk akıl* olarak belirlemiştir. Kindi'ye göre insanın külli kavramları kavrayabilme yeteneğine bilkuvve akıl denir. İnsanın belli bir külli kavram üzerine düşünmesi ile bu bilkuvve akıl, bilfiil akıl şekline geçer. Düşünme eyleminden sonra kişinin dağarcığında bu bilgiler birikir. Bilgilerin kişinin dağarcığında

---

[96]Çetinkaya, **a.g.e.**, s. 101.

[97]Tezimizde Kindi'nin risalelerinin isimleri Mahmut Kaya'nın yapmış olduğu Türkçe isimlendirmeler ile adlandırılacaktır.

[98]Ebu Yusuf Ya'kub b. İshak el-Kindî, **Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye I-II**, neş.: Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde, Kahire, 1950, 1953; a.mlf., "Tarifler Üzerine", *Felsefî Risaleler* (İçinde),(Çev.: Mahmut Kaya), Klasik Yayınları, İstanbul 2014, 188;

[99]Kindi, **İlk Felsefe Üzerine**, s. 126; Kindi, **Beş Terim Üzerine**, s. 286; Agâh Çubukçu, **İslam Düşünürleri**, Anakara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s.14.

[100]Enver Uysal, "Kindî ve Fârâbî'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlaki İçeriği", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 2, 2004, s. 141-156; Bkz. Kindi Kitâb Fi'l-felsefeti'l-ıla adlı eserinde felsefenin "insan sanatlarının dğer ve mertebe bakımından en üstünü" olduğunu belirtir. Kindi'ye göre felsefe insanın hem aklen hem ruhen hemde ahlaken olgunlaşmasını sağlayan ilimdir. Yunus Kaplan, "Kindi Felsefesinde Faziletlerin Epistemik Zemini", Van Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 37, s. 211;

[101]Kindi, **Tarifler Üzerine**, s. 178.

birikmesine ve dilediği zaman o şey üzerine düşünebilmesine de *müstefad akıl* denir.[102] Müstefad akıl açıklamasında Kindi katip örneğini anlatmıştır. Katip yazı yazma yeteneğine sahiptir ve dilediği zaman yazı yazabilir. Bu akıllar çeşitlendirmesinde Kindi'nin Aristo'yu örnek aldığı görülmektedir. Fakat zahir akıl kavramı tamamen Kindi'nin kendine özgü bir kavramdır. Zahir akıl, nefisteki bilginin ortaya konmasına denir. Yani müstefad aklın edindiği bilgiyi ortaya dökmesi eylemidir. Katibin artık yazı yazma işlemini gerçekleştirmesi de denilebilir. Bu akıl başkalarını bilgilendirmek için nefiste bilfiil mevcut bulunan bir akıl türüdür. Bu aklın varlığı sayesinde müstefad akıl üretilen bilgiyi istediği yerde ve zamanda kullanabilmektedir.[103]

Kindi yine *Tarifler Üzerine* adlı risalesinde birden fazla nefs tanımı oluşturmuştur:[104]

1. Canlılık yeteneği bulunan ve organı olan tabiî bir cismin tamamlanmış hali,
2. Bilkuvve canlılığa sahip olan tabiî bir cismin ilk yetkinliğidir,
3. Kendiliğinden hareket eden ve birçok gücü olan aklî bir cevherdir.

Bunun dışında Kindi, *Nefs Üzerine* ve *Nefs Üzerine Kısa Birkaç Söz* adında müstakil iki eser daha yazmıştır. Ona göre nefs basit, şerefli, yetkin ve değeri büyük olan ilahi bir cevherdir. Gün ışığının kaynağının güneş olaması gibi nefsin de kaynağı yüce Yaratıcıdır. Cevheri ondan gelmektedir. İnsan nefsinin şerefli bir mertebeye ulaşması ve felsefe düşünerek kendinin fillerini yatarıcının fillerine benzetebilmesi için nefsi kirlerinden temizlemesi gerekmektedir.[105] Kindi *Beş Terim Üzerine* adlı risalesinde nefsin, maddi ve maddi olamayan arasında bir yerde olduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde fizik bilgisinden metafizik bilgiye geçiş için bir yol belirlemiştir.[106] Kindi'ye göre nefs maddi olmayan bir kavramdır. Fakat dünya ile ilişkisini beden vasıtası ile kurabilmektedir. Kindi'nin ahlak teorisinde bulunan öfke ve arzu güçleri nefsi kötü seçimlere yönlendirir. Fakat nefs bunların yanlışlığını belirler ve bu duygulara karşı koyar. Bu şekilde insan erdemli bir varlık haline gelir. Kindi'ye göre erdemli bir insanda bulunması gereken ve "*övgüye layık insani huylar*" şeklinde tanımladığı

[102]Kindi, **İlk Felsefe Üzerine**, s. 170; Peter Adamson, Richard C. Taylor, **İslam Felsefesine Giriş**, (Çev.)M. Cüneyt Kara, Küre Yayınları, 4. Baskı, Mayıs 2015, s. 44-46; Hilmi Ziya Ülken, **İslam Felsefesi**, Doğubatı Yayınları, 6. Baskı, 2015, s. 59-61; Enver Uysal, **a.g.e**., s.143-144.
[103]Kindi, **Akıl Üzerine**, s. 266; Çetinkaya, **a.g.e**., s.114.
[104]Kindi, **Tarifler Üzerine**, s. 179.
[105]Kindi, **Nefs Üzerine**, s. 244-247; Ayrıca bakınız. "*Nefsin üç melekesi, akıllı, kolay öfkelenir ve şehvetli olmasıdır. bedenin zevklerinden uzaklaşan ve eşyanın hakikatine ulaşmak için hayatının çoğunu tefekkürde geçiren kimse, Yaratıcı'ya çok benzeyen iyi insandır*." Ahmed Fouad El-Ehwany, **a.g.e.**, s. 36.
[106]Kindi, **Beş Terim Üzerine**, s. 287.

erdemler şunlardır; hikmet[107], necdet[108] ve iffettir.[109] Kindi'ye göre erdemlerin iki uç kutbu bulunmaktadır. Bunları ifrat ve tefrid olarak adlandırmıştır. Erdemli insanda bulunması gerektiğini düşündüğü özelliği ise bunların orta hali olarak benimsemiş ve buna *itidal* adını vermiştir. İtidal normal olma, ortada olma anlamındadır. Bu erdemler nefiste bulunan erdemlerdir. İnsanın bunlara sahip olup; bu erdemleri fiil haline gelmesine *adalet* adını vermiştir. İtidal kavramı da adalet kavramından türemiştir. Adalet hem kişinin kendi bedeni hem de toplumun diğer bireylerine karşı davranışlarının temelini oluşturmaktadır. Nefs sayesinde insan maddi olanın bilgisine ulaşır. Nefste bulunan güçler sayesinde bu bilgileri fiil haline getirir ve ahlak ve siyasette pratiğe döker.[110]

Kindi'nin felsefi sisteminde akıl, ahlak ve nefs kavramlarının açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, ona göre bilginin amacı gerçek bilgiye ulaşmak, davranışın amacı ise sürekli fiil halinde bulunmak değil gerçeğe göre hareket etmektir. Buradan da anlaşılacağı üzere Kindi felsefesini doğru bilgi ve davranış üzerine temellendirmiştir. Doğru bilgiye ulaşmak için felsefe öğrenmek, ahlakı güzelleştirmek, nefsi yetkin hale getirmek ve sonuçta bunu hem birey hemde toplum olarak davranışa dökmeyi uygun görmüştür.

Kindi'nin siyaset felsefesini anlamak için yukarıda anlatılan kavramlara ek olarak onun ilimler tasnifini de incelek gerekmektedir. Kindi *Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine* adlı eserinde ilimleri dini ve insani olarak ikiye ayırır. İlimlerin bu şekilde ayrılmasının temel nedeni bilgiyi elde etme şeklidir. Dini ilimlerin kaynağı vahiydir. Filozof herhangi bir çaba harcamadan aklın ve duyuların bilemeyeceği bilgileri elde etme özelliğinden dolayı insan fıtratına en uygun bilgi edinme yöntemi olarak vahyi kabul etmiştir. İnsani ilimleri elde etme şekli ise şahsi çalışma sonucunda çaba ve zamanla kazanılmasıdır. İnsani ilimleri ise teorik ve pratik olarak kendi içerisinde ikiye ayırır. Teorik ilimler fizik, psikoloji ve metafiziği kapsamaktadır. Pratik

---

[107]"*Bu düşünme gücüne ait bir fazilettir. Bilgelik külli varlıkların hakikatlerini bile ve bu bilgiyi hakikat doğrultusunda gerektiği kulanmaktan ibarettir*." Bkz. Kindi, **Tarifler Üzerine**, s. 187.

[108]"*Bu üstün gelme gücüne ait bir fazilettir. Yiğitlik yapılması gerekeni yapma önlenmesi gerekeni önleme hususnda ölümü göze almaktır*." Bkz. Kindi, **Tarifler Üzerine**, s. 187, Kindi'den sonraki filozoflar bu kavram için şeceaat veya cesaret kavramlarını kullanmışlardır.

[109]"*Bedeni eğitmek için alınması gereken şeyleri edinmek, sonra bunları korumak ve benimseyip uygulamak, buna aykırı olanları yapmamak.*" ." Bkz. Kindi, **Tarifler Üzerine**, s. 187

[110]Kindi, **GöklerinAllah'a Secde ve İtaat Edişi Üzerine**, s. 239; Yunus Kaplan, **a.g.e**., s. 212; Ayrıca Bakınız; "*Erdemler (faziletler) ve erdemsizlikler (reziletler) konusunda, ahlâkî erdemlerin gerekliliğine ve erdemsizliklerin terk edilmesine vurgu yapan Kindî"ye göre33 iki farklı adalet türü mevcuttur. İlki, akıl ve vahyin varlığında hem fikir olduğu ilâhî adalet, diğer ise filozofların öncelikli olarak tetkik ettiği aklî adalettir*", Ömer Osmanoğlu, "Ortaçağ Siyaset Felsefesinde Adalet", Marmara Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2011, s. 118.

ilimler ise ahlak ve siyasetten oluşmaktadır. Kindi'nin yapmış olduğu bu tasnif kendi zamanına kadar yapılan tüm ilimler tasnifinden farklıdır çünkü ilk defa dini içerikli bir tasnif yapılmıştır. Bunun yanısıra yapmış olduğu bu tasnif kendinden sonra gelen filozofları da etkilemiştir.[111]

Kindi siyaset ve ahlak görüşlerini birbirinden ayırmamıştır. Ahlak ve siyaseti nefs kavramı üzerinden temellendirmiştir. Onun siyaset felsefesi yukarıda anlattığımız faziletler nazariyesinin üzerine bina edilmiştir. Nefs kavramının bilinmesi ve yetkin hale getirilmesi ile onu tabiatına uygun şekilde kullanılması Kindi'nin ahlak ve siyaset görüşlerinin birleşmesine yol açmıştır. Kindi felsefeyi insan sanatları içerinde en üstünü en şereflisi olarak kabul etmiştir. Ayrıca insan gücü ölçüsünde Allah benzemelidir. Bunun için de felsefe rehberliği altında nefsini yetkinleştirmeli, gerçeğin bilgisine ulaşmalı ve bu bilgileri siyaset ve ahlak alanlarında pratiğe dökmelidir.

Kindi'nin siyaset ve ahlaka dair yazmış olduğu risaleler şu şekildedir; *Yönetim Üzerine, Fazilet Yollarını Kolaylaştırma Hakkında, Üzüntülerin Giderilmesi Hakkında, Avam Tabakasının İdaresi Hakkında, Ahlak Hakkında, Fazilete Yöneltme Hakkında, Sokrates'in Faziletine Dair Risale, Sokrates'in Sözleri Hakkında, Sokrates* ve *Archigenes Arasındaki Müzakere Hakkında, Sokrates'in Ölümü Hakkında Risale, Akıl Hakkında Risale.*[112]

Ahlakı felsefe konuları içerisinde ele alan ilk İslam filozofu Kindi'dir. Kendinden sonra gelen Meşşai filozoflarını ahlak, siyaset, metafiziği iç içe alacak felsefi sistemler kurmalarında onları etkilemiştir. Kindi'nin siyaset görüşü daha çok kişinin ahlakının güzel olması kendini erdemli hale getirmesi ve iyi bir yönetim sunması şeklinde bireyseldir. Farabi'nin çalışmalarının ortaya çıkması ile siyaset meselesi insan-toplum, yasa-toplum, insan yasası-Tanrı yasası, yasanın amacı gibi geniş siyaset sorunları etrafında tartışılmaya başlanmıştır.[113]

2.1.2. Liderin Özellikleri

Kindi *Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edişi Üzerine* adlı risalesinde gerçek yöneticiyi Allah olarak belirlemiştir. *Gerçek Etkin* olarak tanımladığı yaratıcının

[111]Kindi, **Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine**, s. 268-285; Kindi, **Beş Terim Üzerine**, s. 186; Yunus Kaplan, **a.g.e.**, s. 212; A. Cortabarria Beitia; "Kindi'de İlimler Sınıflandırması", (Çev)Emrullah Yüksel, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 0 Sayı. 5, 1982, s. 227; Ömer Osmanoğlu, **a.g.e.,** s. 118.

[112]Mahmut Kaya, **Kindi Felsefi Risaleler**, s. 79-81; Münevver Mücahide Yılmaz, "Farabi'de Siyaset Ahlak İlişkisi", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 32.

[113]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, (Çev.) Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul, Ekim 2018, s. ix.

yönetiminin altında bulunan varlıkların en uygun aktiviteyi yapması ve yaratılış amacına uygun olarak görevlendirmesinin gerçek yöneticilik olduğunu belirtmiştir.[114] Bu şekilde Allah'ın yönetimin sağlamlılığına vurgu yaparak maddi dünyadaki yöneticilere de yol haritası belirlemiştir. Ona göre maddi dünyadaki gerçek lider de elinin altında bulunan bütün bireyleri yerli yerinde ve uygun görevlerde çalıştırmalıdır. Emri altında bulunan kişilerin özelliklerini bilmek, onları doğru yerde istihdam etmek için de bilgili ve yönetim yeteneği tam olan bir kişi lider olmalıdır.

Kindi gerçek yöneticiyi Allah olarak belirlemesinden sonra peygamberlerin de Allah'tan sonra gelen yöneticiler olduğunu belirtmiştir. *Aristoteles'in Kitapları Üzerine* adlı risalesinde Allah'ın peygamberlere özel verdiği bir bilgi türünden bahsetmiştir. Bu bilgi isteme, çaba gerekmeksizin yada araştırma yapmaksızın zamansız oluşan bir bilgi türüdür. Bu bilgi sayesinde insanlar peygamberlere itaat etmeli onun yönetimini benimsemeli, onun getirdiği kurallara bağlı kalmalıdırlar.[115]

Kindi daha sonra maddi dünyadaki liderlerin özelliklerinden bahsetmiştir. Filozofun lider tasavurru ahlak üzerine temellenmiştir. Filozofa göre ahlakı güzel olan güzel yönetir. *Üzüntüyü Yenmenin Çareleri Üzerine* adlı risalesinde Allah'ın yarattığı canlıları aciz nitelikte değil aksine kendi kendilerine yetebilecek fıtratta yarattığını ifade etmiştir. İnsandan başka bütün canlıların kendilerini tehdit eden bir durum olmadıkça güven içerisinde yaşadıklarını söylemiştir. Fakat insanda başkalarına egemen olma onları yönetme isteğinin varlığından bahsetmiş ve bu isteğin bazen problemlere yol açtığını söylemiştir. İnsanın başkalarını yönetme isteği ile hırslanacağından kibire gireceğinden dolayı kendisini yönetememesi gibi durumlara düşeceğini söylemiştir. O halde Kindi'ye göre yönetici önce kendini yönetmeli nefsini hırs ve kibir gibi kötü huylardan arındırmalıdır. Kindi'ye göre kralları köleleştiren duyguların kaynağı öfke ve şehvettir. Bu güçler bütün kötülüklerin ve acıların kaynağıdır. Ona göre en büyük hastalık ruhun hasta olmasıdır.[116] Ruhu hasta olan ve kendini bu güçlere teslim etmiş olan bir liderin iyi bir yönetim oluşturması Kindi'ye göre uygun değildir.

---

[114]Kindi, **Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edişi Üzerine**, s. 239.

[115]Kindi, **Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine**, s. 274-275; A. Cortabarria Beiti, **a.g.e.**, s. 228; Agâh Çubukçu, **a.g.e.**, s.16-17; Ayrıca bakınız. *" Bir kimse kemiyet ve keyfiyet bilgisini elegeçiremezse onun birinci ve ikinci cevher ilmi eksik olacaktır; şöyle ki kişi, insanın araştırma, çaba ve gayreti vasıtasıyla elde edilen beşeri limlere ait herhangi bir bilgiye sahip olmasını bekleyemeyiz. Bu ilimler mertebece araştırma, çaba, gayret ve zaman söz konusu olmaksızın elde edilen ilahi ilme(el-İlmûl-İlahî) ulaşamaz. Bu sonuncu bilgi peygamberlerin bilgisidir. Allah tarafından ihsan edilen bir bilgidir, matematik ve mantık gibi değildir.*" Ahmed Fouad El-Ehwany, **a.g.e.**, s. 29.

[116]Kindi, **Üzüntüyü Yenmenin Çareleri Üzerine**, s. 298-312; Yunus Kaplan, **a.g.e.**, s. 224.

İtaati, amirin emrinin yerine getirilmesi olarak tanımlayan Kindi, bu seçimin irade ile olacağını belirtmiştir. Yönetilenlerin liderin emirlerini uygulamaları için irade sahibi kişiler olması gerektiğini vurgulamış ayrıca irade işinin nefsi yetkin kişiler tarafından yapılabilecek bir eylem olarak belirlemiştir.[117] Liderin kendi nefsini yetkinleştirdiği gibi emrindeki halkın da nefsini yetkinleştirmesi için gerekli önlemleri alması ve gerekli eğitim çalışmalarını yapması görevleri arasındadır.

Kindi'ye göre sevdiğimiz arzuladığımız şeylerden yalnızca bize uygun olanları almalı onları istemeliyiz. Uygun olanlardan ise sadece yeteri kadar ve en güzel şekilde yararlanmalıyız. Kindi bu anlayışı muhteşem kralların ahlakı olarak nitelendirir. Kral her geleni ağırlayıp her gideni uğurlamaz ve onlardan yerli yerinde ve tokgözlülükle yararlanır demiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi Kindi'nin lider tasavvuru tok gözlü, herkese yeterince değer veren elinin altındakileri yerinde kullanıp onlara uygun görevler taksim eden bir liderdir.[118]

Filozof yine aynı risalede isteğimizin olmadığı durumlarda olanlarla yetinmek gerektiği daha mutlu ve sevinçli olmak için ise güzel alışkanlıklar edinilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kindi'ye göre liderin görevi; toplumu, elindekilerle yetinen güzel ahlaklı bireylerden oluşan bir toplum şekline dönüştürmektir.

Kindi'nin tasavvur ettiği liderlik nazariyesi, Yaratıcının özel yeteneklerle donattığı kişileri tanımlayan; geleneksel çağda kabul gören Özellikler Teorisine uygun düşmektedir. Filozof tüm diğer İslam filozofları gibi asıl lideri Yaratıcı olarak görür. Fakat dünya düzeni için Yaratıcının özel bir temsilcisinin olması gerekmektedir. Burada lider olunamayacağı ancak lider doğulabileceği ağır basmaktadır. Kindi'nin peygamberden sonra gelen liderlerin özellikleri ve nasıl başa geçeceklerini ayrıntılı olarak anlatan bir eserinin bize ulaşmamasından dolayı sadece Özellikler Teorisine uygun bir açıklama yaptığını varsaymak durumundayız.

2.2. FARABİ'NİN LİDERLİK NAZARİYESİ

2.2.1. Farabi'nin Siyaset Felsefesi

Babası bir ordu kumandanı olan Farabi 870 yılında Buhara'da doğmuştur. Babasının yönlendirmesi ile yükseköğrenimini hukuk üzerine Bağdat'ta tamamlamış ve buradan mezun olduktan sonra kadılık görevinde bulunmuştur. Daha sonra felsefe ile ilgilenmeye başlamış; dönemin âlimleri olan Ebu Bişr Metta'nın kitaplarından felsefeyi

[117]Kindi, **Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edişi Üzerine**, s. 229-230.
[118]Kindi, **Üzüntüyü Yenemin Çareleri Üzerine**, s. 296-297.

öğrenmiş ve Ebu Bekr Serrac'tan gramer ve mantık dersleri almıştır. Bu dönemde Harran'da Sabit bin Kurra'nın okulu felsefe konusunda ün yapmış olduğundan Harran'a gidip adı geçen okulun filozoflarından Yuhanna bin Haylan ile çalışmış; Aristo çevirilerini ve şerhlerini okuyarak kendini Aristo felsefesi üzerinde geliştirmiştir. Samani hükümdarı Seyfüddevle'nin daveti üzerine Maveraünnehir'e gitmiş ve burada "*Et-Talimü's Sani*" adında ilk felsefe ansiklopedisini oluşturmuştur.[119] Ansiklopedi çalışmalarından sonra Bağdat'a dönmüştür ama siyasi karışıklıktan rahatsız olması sebebi ile Halep'e yerleşmiş ve meşhur olan eserlerini yazmıştır.[120]

Farabi'nin günümüze kadar gelen eserleri elli dört tanedir. 19 tanesi metodoloji ve metafizik, 18 tanesi mantık, 8 tanesi ahlak ve siyaset, 6 tanesi fizik ve 3 tanesi matematikle alakalıdır.[121] Siyaset ve ahlakla ilgili görüşlerine yer verdiği eserler şunlardır: *Medinetü'l Fazıla* (*İdeal Devlet, İdeal Devletin Yurttaşlarının Görüşlerinin İlkeleri)*, *Es-Siyasetü'l Medeniyye (Siyaset veya Medeni Siyaset)* veya *Mebadi'ü'l-Mevcudat (Varlıkların İlkeleri), Fusulü'l-Medeni (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler), Tenbih'ala Sabili's-Saa'de (Mutluluk Yoluna Yöneltme), Telhisü Nevamis-i Eflatun (Eflatun Kanunlarının Özeti), İhsaul-Ulum (İlimlerin Sayımı), Tahsilu's-Sa'ade (Mutluluğun Kazanılması)*[122]. Farabi cahil şehirler hakkındaki düşüncelerini *Medinetü'l-Fazıla (İdeal Devlet)* ve *Es-Siyasetü'l-Medeniyy*e adlı eserinde anlatmıştır. *Es-Siyasetü'l-Medeniyye* adlı eserinde bu konuya ayrıntılı bir biçimde değinmiş olmasına rağmen *Medinetü'l-Fazıla* da ise daha kısa bir anlatımı tercih etmiştir. Bunun yanı sıra *Medinetü'l-Fazıla* adlı eserinde Platon'un görüşlerine yakın görüşler paylaşırken *Fusulü'l-Medeni* adlı eserinde İslam düşüncesi çerçevesinde görüşler bildirmiştir. Hatta *Medinetü'l-Fazıla'*daki başkanın on iki özeliği Platon'un *Politeia* (Devlet) adlı eserinde mevcut olup,[123] yönetici özelliklerine en çok *Tahsilu's-Sa'ade (Mutluluğun Kazanılması)* adlı eserinde değinmiştir.

[119]Hilmi Ziya Ülken, **İslam Felsefesi**, s. 66-67; Hilmi Ziya Ülken, **Türk Tefekkürü Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, Ocak 2017, s. 110-111; Süleyman Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı**, Dergah Yayınları, 11. Baskı, Nisan 2017, s. 196; Mehmet Bayrakdar, **İslam Felsefesine Giriş**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12. Baskı, Ankara, Aralık 2016, s. 230-231; Emel Esin, **a.g.e.**, s. 18.

[120]Kendisine "muallim-i sani" unvanının verilmesi bu eserin bir sonucudur, Muallim-i Sani, ikinci öğretmen demektir. İlk öğretmen Aristoteles'tir. 950 yılında yani 80 yaşında iken Şam'da vefat etmiştir.

[121]Şenol Korkut, "Meşşâî Geleneğin Kurucu Filozofu: Farabi", (Edt.)Bayram Ali Çetinkaya, **İslam Felsefesi Tarihi**, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Cilt.1, Ankara, Ağustos 2012, s.127.

[122]Fatih Toktaş, "Farabi'nin Kitabü'l-Mille adlı eserinin takdim ve çevirisi"**,** Divan Dergisi, 2002/1, s. 248.

[123]Faruk A. Sankırı, "*Eflatun ve Farabi: Siyasi Felsefelerinin Bazı Yönlerinin Mukayesesi*", **İslâm'da Siyaset Düşüncesi** içinde, (Der. ve Çev.) Kazım Güleçyüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 253-255.

Farabi'nin felsefi sistemi Aristo mantığına dayanan akılcı bir sistemi temel almış ve onun sistemini Plotinus ile destekleyerek İslam inancı ile uzlaştırmaya çalışmıştır.[124] Ayrıca Farabi varlığın "*ilk*" ilkesini manevi kabul etmiş ve bunu matematik, geometri ve fizikle destekleyerek metafiziğe yükselen bir sistem kurmuştur.[125] Onun felsefesi metafizik, ahlak, siyaset, bilgi teorisi ve bilgi tüm alanları birbirini tamamlayan bir sistemdir. Metafizik bir görüşünü ahlak, siyaset yada bilgi teorisinde görmek mümkündür. Hepsinin birbirinin tamamlayıcısı ve iç içe geçmiş görünmesinin nedeni ortak bir sonuçta insanın gerçek mutluluğu elde etmesinde birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Dil ve mantık kuralları çerçevesinde kendi gözlemlerine dayanarak kuramsal bir metafizik felsefe ortaya çıkarmıştır.[126]

Siyaset felsefesi görüşlerinde Platon'un "*Devlet*" isimli eserinden esinlenen Farabi bu görüşleri yine İslam inancı ile uzlaştırmak istemiştir. Metafizik konusunda Aristo'yu kabul ederken siyaset felsefesinde Platon'u takip etmiştir. Siyaset felsefesi konusunda Platon'un siyaset ve ahlak görüşlerinin İslam toplumu ve İslam düşüncesine daha yakın olması buna karşılık Aristo'nun felsefesinin Hristiyan dinine ve toplumuna daha yakın olması etkili olmuştur. Hatta Farabi kendisinin en çok tanınmasına neden olan *İdeal Devlet* adlı eserindeki erdemli başkanının özelliklerini daha çok Platon'un *Kanunlar* adlı eserinden faydalanarak meydana getirmiştir. Bunun dışında siyaset felsefesi görüşlerini oluştururken Kuran, hadis, fıkıh gibi İslam kaynaklarından da yararlanmış ve Yunan felsefesi ve İslam kaynaklarını uzlaştırmıştır. Bunları yaparken içinde yaşadığı toplumdan elde ettiği gözlem ve deneyimlerini de fikirlerine yansıtmıştır.[127]

---

[124]Ülken, **İslam Felsefesi,** s. 67; Jiman Abbas Tagavi, "A Comparative Analysis Of Community In Western And Islamic Political Thought", Rutgers, The State University of New Jersey Program in Political Science(Doktora Tezi), New Brunswick, New Jersey October 1980, s. 235-239.

[125]Mahmut Kaya, **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, Klasik Yayınları, 7. Baskı, Ekim 2010, s. 108; *"Farabi'nin metodu sonuçlamaya dayanır. Sırf akıl zemininde kalmamak üzere, akıl ve akıl yürütme yolunu tutar. Pythagoras ve Pascal gibi matematik sonuçlamadan başlayarak mistisizme ulaşır. Böylece başta akılcı ve mantıkçı olan Farabi sonradan mistik olur. Fakat mistisizmi felsefî bir sistem değil, bir ruh hali olarak görür. Farabi'nin öğretisi uzlaştırıcı bir sipiritualisme dir."* Bkz. Ülken, **İslam Felsefesi**, s. 69; "*Farabi Eflatun'un(Platon) idealist felsefesi ile Aristo'nun rasyonalist felsefesini telife çalışmış, bu durum felsefesine mistik bir mahiyet vermiştir.*" Bkz. Uludağ, **a.g.e.**, s. 196; *"Onun geleneği bilinçli olarak, İskenderiye geleneğindeki Yeni Aristotelesciliğin Yakın Doğunun yeni kültürel kalıplarına uyarlanması sureti ile bir devamı ve geliştirilmiş bir şekli olarak oluşturulmuştur."*, **Bkz.** Peter Adamson, Richard C. Taylor, s. 59.

[126]Münevver Mücahide Yılmaz, **a.g.e.**, s. 7.

[127]Araştırmamızda kullandığımız bir çok yabancı tezde Farabi'nin Platon ve Aristotes'in benzeri olduğu, kullandığı isimlendirmelerin bile aynı olduğu ve kurmuş olduğu ideal devlet formunun teoride var olabileceği çünkü din ve peygamberlik kaynaklı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Bkz. Joseph Jon Kaminski, "A Theory of a Contemporary Islamic State: History, Governance, and the Individual", Purdue University West Lafayette, Indiana(Doctora Tezi), May 2014, s. 60-63; Hazem Y. Salem, "Islamic

Farabi felsefeyi teorik felsefe ve pratik felsefe olarak ikiye ayırmıştır. Teorik felsefenin alt başlıklarını matematik, fizik ve metafizik olarak belirlemiş; pratik felsefeyi ise ahlak ve siyaset olarak ayırmıştır. Ahlak felsefesi ve siyaset felsefesini ise birbirinden tamamen ayırmamış; bu iki ilimde aynı şeyleri farklı açılardan incelemiştir. O, ahlak felsefesinde, kişinin davranışları ve erdemlerini incelemiş; siyaset felsefesinde insan toplulukları üzerindeki erdem ve davranışları ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan bakıldığında ahlak felsefesinin daha sınırlı; siyaset felsefesinin daha kapsamlı olarak aynı konuları incelediği göze çarpmaktadır.[128] Devlet sanatı ve nefs sanatını birbiri ile kaynaştıran Farabi, kurmuş olduğu ahlak öğretisinin sonucunda siyaset öğretisini de sistemleştirmiştir. İnsanları idare etme sanatı olan siyaset ve ekonomi ile onları terbiye etme sanatı olan ahlak ve eğitim, kendi siyaset felsefesinin iki kutbunu oluşturmuştur.[129]

Farabi, siyasette, bazı düşünürler tarafından ütopyacı olarak kabul edilmiştir. Fakat onun ütopyacılığı diğer filozoflara benzememektedir, çünkü o, aynı zamanda gerçek toplumu da kabul etmiştir.[130] Bunun yanı sıra siyaset felsefesi de metafizik ve kuramsaldır. Kendisi siyasetle ilgilenmemiş daha doğrusu aktif rol almamış ya da döneminin yönetimini eleştirmemiştir. Zaten onun siyaset felsefesi de daha çok ahlak felsefesi niteliğindedir. Siyaseti toplum ahlakını düzenleme aracı olarak görmüştür.

Kim yönetmeli? Yöneticinin özellikleri nasıl olmalı? Yönetici neye dayanarak yönetim hakkını elinde bulundurmalı? Yönetim işi neye göre yapmalı? Toplumu nasıl eğitmeli? Yasanın amacı ne olmalı? İlk kurucu başkandan sonra başa geçecek kişi kim olmalı ve özellikleri ne olmalıdır? Bu sorular ve işaret ettikleri meseleler klasik dönemde siyaset felsefesinde değinilen konular olmuştur.[131] Bu dönemde Farabi de diğer filozoflar gibi siyaset felsefesi görüşlerine önce insanı inceleyerek başlamıştır. Bu

---

Political Thought: Reviving a Rationalist Tradition", Faculty of the Josef Korbel School of International Studies University of Denver(Degree of Doctor of Philosophy), Haziran 2013, s. 109-113.

[128]Fevzi en Neccar, "*Siyaset Biliminde Farabi*", **İslâm'da Siyaset Düşüncesi** içinde, (Der. ve Çev.) Kazım Güleçyüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 204; Ülken, **İslam Felsefesi**, s. 69; "*Ahlak bilimine dair açıklamaları Farabi'ye sadece siyasetle ilgilenme değil, aynı zamanda nefsin ahlaki kısmını akli kısmı altında değerlendirme imkanı vermektedir ki bu şekilde devlet adamı/hükümdar akli kısmın aracılığı ile şehir için nasıl kanun koyacağını ve daha sonra bizzat ahlaki alışkanlıklar arasında nasıl bir hiyerarşi tesis edeceğini anlayabilmektedir*.", Bkz. Peter Adamson, Richard C. Taylor, **a.g.e.**, s. 308; "*Fârâbî ayrıca Fusûlü'l-medenî adlı eserinde siyaseti erdemli (fâdile) ve erdemsiz (câhile) olmak üzere iki temel kısma ayırır. Siyaset tabiatı gereği çeşitlidir. Bundan dolayı pek çok şeyin ortak ismidir. Fakat erdemli siyaset ile erdemsiz siyaset arasında ortaklık yoktur.14 Fârâbî erdemli siyasete "mutlak siyaset" ismini de verir. Ona göre erdemli siyaset tek, erdemsiz siyaset ise çoktur. Fârâbî erdemleri siyasetten şunu kasteder. Erdemli siyaset, onunla, yöneticinin erdemlere ulaşması için takip edeceği yöntemdir.*" Bkz. Münevver Mücahide Yılmaz, **a.g.e.**, s. 37.

[129]Mehmet Bayrakdar, **İslam Felsefesine Giriş**, 244.

[130]Ülken, **İslam Felsefesi,** s. 77-79.

[131]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, (Çev.) Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul, Ekim 2018, s. vi-vii.

incelemenin sonunda insanın ne veya kim olduğunu tanımlamış ve onu, zorunlu olarak *toplumsal hayat içerisinde yaşamaya mecbur bir canlı* olarak nitelemiştir. Bununla birlikte insanın sosyal bir varlık olarak nasıl yaşadığını açıklamıştır. İnsanın en küçük sosyal çevresi olan aileden sonra bir toplum içerisindeki sosyal yaşantısını detaylandırmıştır. Ayrıca insanların ideal olarak nasıl yaşamaları gerektiğine vurgu yapmıştır. Böylelikle bireylerden oluşan toplumu bir hedefe yönlendirerek en uygun toplum düzenini kurmaya çalışmıştır.

"*İlmü'l-Medenî*", "*İlmü'l-İnsan*", "*es-Sınaâtü'l-Medeniyye*" Farabi'nin siyaset kelimesi için kullandığı kelimelerdir. "*el-Felsefetü'l-Medeniyye*" ve "*el-Felsefetü's-Siyasiyye*" kelimelerini ise siyaset felsefesi için kullanmıştır.

Farabi siyaset ilmini farklı kitaplarında farklı şekillerde tanımlamıştır. *Tahsilu's-Sa'ade (Mutluluğun Kazanılması)* adlı eserinde siyaset ilmini "*Siyaset ilmi, şehir insanlarının her birinin siyasi toplum vasıtası ile yaradılışının mümkün kıldığı ölçüde mutlu olmasını sağlayan şeylerin ilmi*";[132] şeklinde tanımlarken *İhsau'l-Ulum* adlı eserinde; "*siyaset ilmi, iradi fillerle iradi hayat tarzlarının çeşitlerini, bu fiiller ve hayat tarzlarının kendilerinden doğduğu yetiler, huylar, karakterler ve özellikleri, onların kendileri için icra edildikleri amaçlar, onların insanda nasıl var olmaları, insanda var olmaları gerektiği biçimde nasıl düzenlenmeleri gerektiği ve onları korumanın yollarını araştıran ilim*"[133], *Tenbih'ala Sebili's-Saa'd*e adlı eserinde "*şehir halkı için, iyi şeylerin meydana getirilmesini sağlayan şeyler ve o şeyleri meydana getirme ve koruma gücü ile ilgili bilgileri kapsayan ilim*"[134] tanımlamalarına gitmiştir. Bunun yanı sıra başka bir tanıma göre siyaset ilmi, vahyin Allah'tan er-reisü'l-evvele nasıl geldiği, reisin onunla şehrin, toplumun, kişilerin hayatlarını nasıl düzenlediğini açıklayan ilimdir.[135] Buradan da anlaşılacağı üzere Farabi'nin siyaset görüşü aynı zamanda dini içeriklidir. Bunun yanı sıra, Farabi de, kendinden önce gelen tüm filozoflar gibi, içinde bulunduğu toplumda gözlemlerde bulunmuş, devletin ve siyasetin uygun olmayan bozuk kısımlarını gözlemlemiş, insanın mutluluğa eriştirecek şeyi düşünürken ideal devlet düzenini oluşturmuştur.

Farabi'nin siyaset görüşlerine dair yazmış olduğu eserlere bakıldığında ilk değindiği konunun Tanrı olduğu görülmektedir. Tanrının özelliklerini ayrıntılı bir

[132]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 15.
[133]Farabi, **İlimlerin Sayımı**, (Çev.) Ahmet Arslan, Divan Kitap, 5. Baskı, 2015, s. 101.
[134]Hanifi Özcan, **Farabi'nin İki Eseri Siyaset Felsefesine Dair Görüşler ve Mutluluk Yoluna Yöneltme**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Ağustos 2017, s. 165.
[135]Fevzi en Neccar, "*Siyaset Biliminde Farabi"*, **İslâm'da Siyaset Düşüncesi** içinde, (Der. ve Çev.) Kazım Güleçyüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 208.

biçimde tanıttıktan sonra toplumsal yapı, ideal devlet ve ideal lider özelliklerine geçiş yapmıştır. Farabi'nin siyaset felsefesi sisteminde Tanrı, en üstün siyasi otoritedir. Tanrının kurulmasını istediği dünya düzeni üzerinden siyaset görüşlerini belirtmiş ve ideal lider özelliklerini de bu doğrultuda ortaya koymuştur.[136]

2.2.1.1. Erdemli Şehirler ve Nevabit (Türediler) Kavramı

Farabi mükemmel toplumları[137] büyük, orta ve küçük olmak üzere üçe ayırmıştır. Büyük toplumlar, yaşanabilir dünyanın bütün milletlerinin bir araya gelmesi ile oluşan toplum; orta toplum, yaşanabilir dünyanın bir parçasında tek bir milletin bir arada yaşadığı toplum; küçük toplum, herhangi bir millete ait olan topraklarda tek bir şehir halkının bir araya gelmesinden oluşan toplum şeklidir. Eksik olan toplumlar genel çerçevede köy, mahalle, sokak ve evdir. Köy, mahalle ve ev şehirleri oluşturan alt birimlerdir. Birbirinden farklı olarak mahalle şehrin parçası olmasına rağmen köy, şehre hizmet için vardır. Bunların yanısıra insanların bir arada yaşama ve kendini bir topluma ait hissetme güdüleri doğuştan gelmektedir. Bu toplum içerisinde en yüce mutluluğa ulaşmak toplumu oluşturan her ferdin asıl gayesi olmalıdır. Daha küçük toplum bu amaca hizmet etme konusunda eksik kalmasından dolayı en yüce mutluluğa yalnızca şehirlerde ulaşılabilir.[138]

Farabi toplumları bazı özelliklerine göre kategorilere ayırmış ve şehirleri bazen zaruri bazen de erdemli olarak bölümlendirmiştir. *Medinetü'l-Fazıla* adlı eserinde erdemsiz şehirleri; Cahil Şehir, Bozuk (Fasık) Şehir, Karakteri Değişmiş Şehir, Doğru Yolu Bulamamış-Yanlışlık İçinde Olan Şehir şeklinde dörde ayırmıştır. Yine Cahil Şehirleri kendi içerisinde Zaruret Şehri, Ticaret (zenginlik) Şehri, Bayağılık Şehri, Şeref Şehri, Güç-Kuvvet Şehri ve Demokratik Şehir olmak üzere bölümlendirmiştir.[139] *Es-*

[136]Farabi, **İdeal Devlet**, s. 3-25; Toktaş, a.g.e., s. 248

[137]Mükemmel toplum insanın dünya ve ahiret mutluluğunu kazanabilmesi için içinde yaşamak zorunda olduğu toplum düzenidir.

[138]Özcan, **a.g.e.**, s. 64,67-69; Farabi, **İdeal Devlet,** s. 97-98; s. Adnan Ayaz, "Farabi'de Siyaset Felsefesi Kaynakları ve Etkileri", Marmara Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008,65-70.

[139]Cahil şehir, halkı mutluluğu bilmeyen, onu hatırına bile getirmeyen şehirlerdir. Cahil şehirler altıya ayrılı. 1. Zaruret şehri: Zaruri ihtiyaçlar için yardımlaşan şehirdir. 2. Ticaret şehri: servet ve zenginliğin kendisi asıl hedeftir. 3. Bayağılık-düşkünlük şehri: amaç zevk alma, eğlence, oyun peşinde olmadır. 4. Şeref şehri. Ün kazanmak, övülmek, yüceltilmek amacı ile bir araya gelen topluluktur. 5: Güç-Kuvvet şehri: Başkalarına hükmetmek, başkalarının kendilerine hükmetmesini engellemek amacı olan topluluklardır. 6. Demokratik şehir: Hiçbir şeyde arzularına gem vurmayan, istediği her şeyi serbestçe yapan topluluklardır. Diğer bir şehir türü Bozuk şehirdir. Bu şehirlerdeki bireylerin fikirleri erdemli şehirlerdekilerle aynıdır ancak filleri farklıdır. Fillerinde cahil şehirlerdeki insanlara benzerler. Diğer bir şehir türü Karakteri Değişmiş şehirdir. Bu şehirdeki insanlarında fiilleri ve fikirleri eskiden erdemli şehirle aynıdır fakat zamanla değişmiştir. Yeni fikirler çerçevesinde hayatlarını devam ettiren şehirlerdir. Sonuncusu doğru yolu bulamamış-yanlışlık içinde olan şehirdir. Bu dünyadaki hayattan sonra mutluluğu

Siyasetü'l-Medeniyye adlı eserinde ise bu topluluklar hakkında en ayrıntılı bilgilendirmeyi yapmış ve adı geçen şehirleri şu şekilde belirlemiştir:[140]

a) Cahil (Bilgisiz) Şehirler,
    1. Zorunlulukların bir araya getirdiği topluluk
    2. Kötü şehirlerde yaşayan kötü topluluk
    3. Bayağı şehirlerde yaşayan bayağı topluluk
    4. Şeref düşkünü şehirde yaşayan topluluk
    5. Zorbalık düşkünü şehirde yaşayan zorba topluluk(bu da kendi arasında üçe ayrılır: halkın yalnız biri zorbadır, halkının yarısı zorbadır, halkın tamamı zorbadır.)
    6. Demokratik şehirde yaşayan hür topluluk
b) Fasık Şehirler,
c) Sapık Şehirler,
d) Erdemli Şehirler,

Bilgisiz şehirlerden zorunlulukların bir araya getirdiği topluluk, insanın fiziksel varlığını devam ettirmek için ihtiyaçların giderilmesi için toplum bireylerinin birbiriyle yardımlaştığı toplum şeklidir. Kötü şehir, servet ve zenginliği zorunlu şeyleri veya altın gümüş para gibi zenginliği ifade eden nimetleri bolca elde edebilmek için bir arada yaşayan topluluktur. Bu topluluk üyeleri sadece bu maddi ögeleri elde etmek ve birikim yapmak amacı ile birbiri ile yardımlaşır ve zorunlu haller dışında harcama yapmaz. Bayağı şehirler; bedeni zevkleri, oyunu, eğlenceyi seven bunları elde etmek amacı ile birbirine yardımda bulunan şehirlerdir. Şeref düşkünü şehirler; sözde ve fiilde şeref kazanmak için işbirliği yapan şehirler ve topluluklardır. Zorba şehirler; başkalarının esir almak, kanını dökmek, onları köle yapmak, mallarına el koymak amacı ile yani başkası üzerinde egemenlik kurmak amacı ile bir araya gelen topluluktur. Bu tür topluluklarda kendi arasında üçe ayrılabilir. İlk olarak göze çarpan öge halk içerisinde sadece bir kişi zorba olabilir ki bu genellikle başkan olur. İkinci olarak halkın yarısı zorba olabilir ki bu da genellikle toplumun zenginleri veya soylularıdır. Son durum ise tüm halkının zorba olması durumudur. Bu tarz topluluk daha çok başka toplulukları köle edinmek onlara zarar vermek amacı ile bir araya gelen kişilerden oluşmuştur. Bilgisiz şehirlerin

---

hedefleyen ama yanlış ve yararsız görüşlere sahip olarak doğru yolu bulamamış olan topluluktur. Bkz. Farabi, **İdeal Devlet,** s. 111- 115, 147-154.

[140]Farabi, **Es-Siyasetü'l Medeniyye veya Mebadi'l Mevcudat**, (Çev.) Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, Prof. Dr. Abdulkadir Şener, Prof. Dr. M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, 2. Baskı, Temmuz 2012s. 94-118; "*Farabi bilgi derecelerine ve kazanılan mutluluk derecelerine göre şu şekilde sınıflama yapmıştır. Faziletli devlet ve millet, Fasık devlet ve millet, cahil devlet ve millet, delalette olan devlet ve millet.*" Mehmet Bayrakdar, **İslam Felsefesine Giriş**, s. 244-245.

sonuncusu, demokratik şehirlerdir. Halkın her bir üyesinin istediğini yaptığı hür kişilerden oluşan topluluktur. Farabi'de erdemsiz şehirler Cahil şehirlerle sınırlı değildir. Onda özgün olarak yer alan üç ayrı erdemsiz şehir modeli vardır. Bu modeller, cahil şehirlerden farklı olarak erdemin ne olduğunu bilen fakat ya bildiği halde yapmayan (Fasık), ya unutup dönüşen (Mübeddel), ya da yoldan çıkan (Sapkın/Dalle) modellerdir. Ancak Siyasetü'l-Medeniye'de Mübeddel Şehirler'den bahsetmez.

Siyasetü'l-Medeniye'de bahsettiği Cahil Şehirler dışındaki erdemsiz şehirlerin ilki, Fasık Şehirlerdir. Bu şehirlerde yaşayan halk, varlıkların ilkelerine inanır ve onları tasavvur eder. Mutluluğun ne olduğunu hayal ederler ve ona inanırlar. Tüm davranışları bilgisiz şehirlerdeki insanlar gibidir. Sadece onlardan düşünce de ayrılırlar. Dolayısıyla bunların düşünceleri ile eylemleri birbirine uymamaktadır. İkincisi Sapık/Sapkın Şehirler'dir. Bu grubun halkına anlatılanlardan farklı şeylerin taklitleri sunulmuştur. Onlara ulaşılması için gösterilen mutluluk asıl mutluluğun sadece taklididir. Bu nedenden dolay yaptıkları hiçbir fiil ya da davranış sonucunda mutluluğa ulaşamazlar.

Siyasetü'l-Medeniye'ye göre Cahil/Bilgisiz Şehir, Fasık Şehir ve Sapık/Sapkın Şehir, Erdemli şehrin karşıtıdır. Erdemli şehir idaresi ve idarecileri itibari ile iyi ve tabii bir hiyerarşi düzenine sahip bulunan şehirdir.[141] Erdemli şehir, sakinleri insanın asıl varlığını devam ettirebilmek amacı ile ve geçinmesini sağlaması için gerekenleri en güzel şekilde elde etmesi için bireylerinin birbirine yardım ettiği toplum düzenidir.[142] Farklı bir tanıma göre ise tüm erdemleri elde etmiş ve tüm akılsal seviyelere ulaşmış filozof liderin oluşturduğu toplumsal düzeni kabul eden ve onu takip eden insanların oluşturduğu toplum düzenidir. Farabi toplumu erdemli ve erdemsiz şehirler olarak kategorilendirmesinin altında yatan bir sebep de kendisinin bir Türk olması ve Türk kültürü içerinde büyümüş olmasıdır. Babasının bir ordu komutanı olması ve yönetimin içinde aktif rol almasından dolayı yaşadığı kültürü eserine yansıtmıştır. Orhun kitabelerinde yer alan "illig bodun" ve "ilsiz bodun" kavramları erdemli ve erdemsiz şehirlere karşılık gelmektedir. Ayrıca Farabi'nin toplumu ev, mahalle, sokak, şehir, ülke, dünya şeklinde sıralaması da Türk kültüründe yer alan; aile, soy, boy, bodun, il sıralaması ile benzerlik göstermektedir.[143]

[141]Farabi, **Eflatun Kanunlarının Özeti**, (Hazırlayan) Yrd. Doç. Dr. Fahrettin Olguner, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Nisan 1985, s. 63.
[142]Özcan, **a.g.e.**, s. 64-65.
[143]Ahmet Kamil Cihan, "Farabi'nin Siyaset Felsefesinde Türk Devlet Anlayışının İzleri", Bilimname, Cilt 2014, 2014, S.1, s. 22-23; Muharrem Ergin, **Orhun Kitabeleri**, Hisar Yayınları, 2003, s. 16-21; Cem Ayık, "Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Ahlak Siyaset İlişkisi", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2016, s. 32.

Farabi erdemli şehirleri oluşturan sınıfları *Fusulü'l-Medeni* adlı eserinde beşe ayırmış ve bunların tanımlarını şu şekilde ifade etmiştir;[144]

1. Toplumun en erdemli olanları, açıklayıp yorumlayanlardır. Hukuka, ameli bir hikmete sahip olan ve önemli meseleler hakkında görüş sahibi olan kişilerdir. Bu kişiler genellikle bilgin veya filozoftur.
2. Din görevlileri ve yorumlayanları ise başka bir gruptur. Hatipler, şairler, müzisyenler bu grubun önemli bir parçasıdır.
3. Muhasebeciler, mühendisler, doktorlar, müneccimler takdir edip değenlendirenler grubunu oluşturur.
4. Mücahitler, askerler toplumu savunma kanadını oluşturur.
5. Ekonomi grubu içinde yer alan mal-mülk sahibi olanlar çiftçiler, çobanlar, tüccarlar nüfusun çoğunluğunu oluşturur ve diğer grupları finans eder.

Bu bölümlemenin sonucunda şehrin her bir bölümünün diğerleri üzerinde üstünlüğü vardır. Örneğin lider en önde olan kişidir ve diğerlerinden üstündür. Çünkü her şeyi o düzenlemiştir. Köleler veya hizmetçiler ise her zaman en altta yer alan gruptur. Farabi, ister efendi ister köle olsun, tüm sınıfların kendi yeteneklerine uygun olan tek bir işle meşgul olmalarını hedeflemiştir. Çünkü Farabi'ye göre kişi sadece tek bir iş için yetenekli ve o sanat için uygundur. Ayrıca sadece tekbir işi iyi yapar çünkü diğer işler için zaman bulmakta zorlanır demiştir.[145]

Erdem için toplanmış bir toplulukta hiçbir ayrılık ve uyuşmazlık olmaz çünkü erdemin amacı sabittir. Bu , Farabi'ye göre, asıl mutluluğa ermektir.[146] Farabi erdemli şehri *bütün organları canlılığın devamı için birbiri ile yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene* benzetir.[147] O, bu benzetme ile hem erdemli şehirdeki yöneticiyi ve hiyerarşiyi, hem erdemli şehrin amacını hem de ideal bir şehrin nasıl olması gerektiğini belirlemiştir. Nasıl ki, vücutta birinci derecede önemli organlar varsa ve diğerleri de onlara yardım etmek için mevcutsa Farabi'nin erdemli şehrinde de aynı yapı söz konusudur. Yukarıda bölümlere ayırdığı erdemli şehrin insanlarından hikmet sahibi ve

---

[144]Özcan, **a.g.e.**, 81; "*Farabi'ye göre alemdeki tüm varlık skalasında ve insanın anatomik yapısındaki organlarda olduğu gibi erdemli şehrin mensuplarının da hiyerarşik bir yapısı vardır. Bu sınıflama şu şekildedir. a) İlk başkan, b) Din hizmetkârları, c) Dil uzmanlasar yayınlarırı(mütercimler, hatipler, edebiyatçılar, şairler, müzisyenler ve kâtipler), d) Teknikerler(muhasebeciler, mühendisler, doktorlar, müneccimler), e)Mücahitler/Askerler(savaşanlar ve korucular), f) Maliyeciler yani ekonomik işle uğraşanlar(çiftçiler, çobanlar, tüccarlar)*" Bkz. Çetinkaya, **a.g.e.**, s.165.
[145]Özcan, **a.g.e.**, 86-87, 91.
[146]Özcan, **a.g.e.**, 126.
[147]Farabi, **İdeal Devlet**, 98-99.

filozof olanlar birinci derece önemli iken, diğer tüccar ve çiftçiler onlara yardımcı olmak için vardır. Fakat bu hiyerarşi hiçbir zaman bir kast sistemi şeklinde algılanmamıştır. Çünkü, sağlıklı beden benzetmesinde de olduğu gibi, bir vücudun yaşamını sürdürmesi için tüm organlara ihtiyaç vardır. Buradaki ayrılık erdemli şehrin tüm kısımlarının görevi ne olursa olsun yöneticisin amaçlarını takip etmesi şeklindedir. Bir toplumun varlığını sürdürmesi için tüm fertlerine ihtiyacı olduğu düşüncesi esastır. Zaten tasavvur edilen erdemli şehrin amacı asıl mutluluğa erişmek için insanların birbiri ile yardımlaşmasıdır. Bunun yanı sıra Farabi, *Fusulü'l-Medeni* adlı eserinde şehir yönetimini ev yönetimine benzetmiştir. Yine evi oluşturan unsurları karı-koca, efendi-köle, anne-baba-çocuklar, mal mülk ve sahibi-köle şeklinde belirlemiştir. Bu ev unsurlarının belirli ortaklıklardan oluştuğunu ve bunların ortak bir amaç çerçevesinde yardımlaşmalarının makul olduğu görüşüne varmıştır. Burada Farabi, küçük bir yönetimden yola çıkarak büyük bir yönetimin çerçevesini çizmiştir. Evdeki yönetici ve bireyler ne ise şehrin yöneticisi ve bireyleri de aynıdır. Nasıl ki şehir ve evde birbirinden farklı, birbirine üstün, az kuvvetli veya çok kuvvetli, farklı derecelerde iş yapan bireyler mevcuttur bunun bir sonucu olarak da şehir ve evin amacının tamamlanabilmesi için tüm bu bireylerin ortak bir amaçta yardımlaşarak çalışmaları gerekmektedir.[148] Ayrıca erdemli toplum içerisinde bulunan tüm fertlerin nefslerinin mümkün olduğunca sağlıklı olması, o toplumun ne kadar erdemli olduğunun bir göstergesidir.[149]

Farabi, erdemli şehirlerde bulunan bazı kişileri Nevabit kavramı ile açıklamıştır. Bunları çeşitli sınıflara ayırmış ve en dikkat çeken tanımları üç başlıkta toplamıştır. Bunlardan birincisi "*Mutakannisun*" kelimesi olarak karşımıza çıkmış ve bu kelime kavram anlamı olarak "fırsatçılar" olarak nitelendirilmiştir. Bunlar mutluluğu ulaştıran fiillerle meşgul olurlar ama amaçları mutluluk değildir. Yani şeref, zenginlik, makam gibi insanların erdemle elde ettikleri şeylerin peşinde koşanlar için bu kavram kullanılmıştır. İkincisi "*el-Muharrifa*" kelimesidir ve anlamı, "yanlış yorumlayanlar" olarak nitelendirilmiştir. Bunlar yasa koyucunun kanunlarını istedikleri gibi yorumlayarak değiştirenlerdir. Bu yanlış yorumlama ile amaç, elde etmek istedikleri şeyleri makul göstermektir. Üçüncüsü "*el-Marika*" kelimesinin anlamı "dinden çıkanlar" olarak nitelendirilmiştir. Bu kişiler yasa koyucunun sözlerini ve yasalarını bilerek yanlış yorumlamazlar, fakat eksik anladıkları ve arzularına göre yorumladıkları için yanlış sonuca ulaşanlardır. Farabi, birçok Nevabit çeşidinden bahsetmiş, fakat *Es-*

[148]Özcan, **a.g.e.**, 61-63.
[149]Peter Adamson, Richard C. Taylor, **a.g.e.**, s. 306.

Siyasetü'l-Medeniyye adlı eserinde bunları adlandırmamış sadece açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar şu şekildedir[150]:

1. Sözü edilen şeyleri hayal ederler, fakat bunlar hakkında tam bir bilgiye sahip değillerdir. Bu yüzden kanıtlamalara başvururlar ve hem kendilerini hem de başkalarını bu şeylerin yanlışlığı konusunda ikna ederler.
2. Hayal ettikleri her şeyin yanlış olduğunu gösterirler. Bunun amacı yalnızca egemenlik kurmak ya da diğer arzuladıkları bir şeyi güzel göstermektir.
3. Mutluluğu ve diğer istenilen şeyleri hayal ederler fakat onların hayal gücü yeteneği yeterli düzeyde değildir. Sonuçta bu hayal ettikleri şeyleri yanlış sayıp onlar hakkında tartışırlar. Bu onların kötü niyetinden değil sadece hayal güçlerinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır.
4. Yeterli, düzeyde hayal etme gücü olan ve erdemli şeyler peşinde koşan bir kişiyi şeref ve egemenlik peşinde koşan kişi olarak nitelendirir. Yani onlar hakikati bile yalanlar ve bu tarz kişileri yalancı olarak addederler.

Nevabitler kendi başlarına bir toplum veya şehir oluşturamayacakları için şehir halkı içerisinde yok olup giderler. Farabi, Platon'dan farklı olarak, toplum içindeki nevabitleri tecrid etme yoluna gitmemiştir. Farabi, nevabitleri; ya eğitimle düzeltme yolunu seçmiş, ya da toplum içinde fazla bir etki göstermeden hayatlarının devamını sağlamıştır.

---

[150]Farabi, **Es-Siyasetü'ül Medeniyye veya Mebadi'ül Mevcudat,** s. 122-127; "*Farabi Nevabit terimini altı ana başlık ve 8 alt başlıkta toplamıştır. 1. Mutakannisun: Amaçları mutluluktan başka şeylerdir. Şan, şeref, iktidar, zenginlik gibi. 2. Muharrife: Kanun koyucunun sözlerini bilerek saptıranlara denir. 3. Marika: Tahrif kastı bulunmamakla birlikte kanun koyucunun niyetini anlamadıkları için yanlış hareket edenlerdir. 4. Mustarşidun: Sürekli şekilde şüphe atan insanlardır. Pratikte gerçeği arıyorlar olsalar da teoride hm kendilerini hem de başkalarını yanıltan insanlardır. 5. Cahiliye hedeflerine bağlı kalanlar: Bu insanlar kendi kendilerine hayal ettikleri şeyi tahrif ederler. İktidarın peşindedirler. Mutluluk, gerçek gibi kavramlarla ilgilenmezler. 6. Kusurlu idrak sahipleri: bu grup mutluluk ve prensiplerini sadece tahayyül edebilir ama kesinlikle düzgün bir şekilde anlayamaz. Gerçeği saptırırken hayal ettikleri şeyi bulmaya çalışırlar. 4 alt gruba ayrılır. A). İdraki noksan olanlar: İnat duygusunu aşmayı başarsalar bile gerçeği anlama kabiliyetine sahip değillerdir. Bunlarda kendi arasında ayrılır. a) Anladıklarını iddia ettikleri her şey hakkında herkesi aldanmışlıkla suçlarlar. b) Her şeyle ilgili olarak kafası karışık olanlar. c) İdrak edilen hiçbir şeyin gerçeği yansıtmadığını ve herhangi bir şeyi anladığını iddia eden kişinin yalancı olduğunu söyleyenler. B) İzafiyetçiler: Belirli bir zamanda herhangi bir kişinin düşündüğü şeyin hakikat olduğunu kabul ederler. C) Gerçeği şarta bağlayanlar: Hiç kimsenin gerçeği elde edemeyeceğini, eğer böyle bir hakikat varsa henüz elde edilemediğini düşünürler. D) Sıkıntılılar: Bu insanlar hakikatin mevcut olduğunu anlarlar ama idrakleri rüyadaymış gibi bulanıktır.*" Bkz. **İslâm'da Siyaset Düşüncesi**, "*Farabi'nin Garip Bitkisi Muhalefet Olarak en-Nevabit"*, (Der. ve Çev.) Kazım Güleçyüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 217-226.

2.2.2. Lidere Duyulan İhtiyaç

Farabi tarafından insan; yaradılışı itibari ile korunma içgüdüsünden kaynaklı olarak yaşamını devam ettirecek bir sığınağa ihtiyaç duyması; daha sonra birlikte yaşama duygusu yüzünden de diğer insanlarla bir arada yaşaması nedeniyle toplumsal hayvan veya siyasal hayvan olarak tanımlanmıştır.[151] İnsan; yemek, içmek, korunma ihtiyacı gibi nedenlerle toplumsallaşma eğilimindedir. Farabi, toplumsal olamamış insanı vahşi insan, toplumsal olabilmiş insanı, medeni insan olarak görmüştür. Ona göre toplumsal olamayan insan, toplum içinde büyümediği için akli ve ahlaki yetkinliğe ulaşamamıştır, doğaya veya sanata karşı bakış açısı ilkel düzeydedir.[152] Farabi'ye göre insanın yaratılışının amacı, yüce mutluluğun elde edilmesi olduğundan bu mutluluğun ne olduğunu, nasıl elde edilmesi gerektiğini, bunun için neler yapması gerektiğini bilmek zorundadır. Her insan yaratılış itibari ile birbirinden farklı özelliktedir. Bazı insanlar bu yüce mutluluğa erişmek için bir kılavuza daha çok ihtiyaç duyarken, bazıları ise daha az ihtiyaç duyar veya tek başlarına bu mutluluğa ulaşacak güzelliğe sahip olmayabilirler. İşte bu yüzden insan toplum halinde yaşamalı ve birileri tarafından yönetilmelidir.[153] Ayrıca bu mutluluğa erişebilmek için birçok şeye muhtaç olmasına rağmen bu şeyleri tek başına sağlaması mümkün değildir. Kendine bunları sağlayacak birçok insana ihtiyaç duyar. Aynı durum diğer insanlar için de geçerli olup, her insan bir başka insanla benzer durumdadır. İşte insan türünün birey sayısının çok olması ve bazı insanların mükemmel bazı insanların eksik olması ve bir toplum düzeni kurarak dünyayı imar etmesinin nedeni de budur.[154]

Farabi kurmuş olduğu devlet düzenini yönetici özellikleri üzerine temellendirmiştir. Başka bir deyişle devlet yönetiminde lideri merkeze alıp, yönetimi onun karakterinden cisimlendirmiştir. Çünkü onun tüm öğretileri ve siyaset felsefesine dair görüşleri, bir şekilde, liderde birleşmektedir. O, erdemli insandan erdemli şehre, erdemli şehirden erdemli devlete, erdemli devletten de erdemli dünya düzenine bir geçiş yapmıştır. Onun tüm felsefi görüşünde yer alan hiyerarşik düşünme modeli, siyaset felsefesinde de kendini göstermiştir. Farabi, her ne kadar siyaset felsefesinin temelini Platon ve Aristoteles'ten almış olsa da, evrensel-ideal dünya görüşü her iki filozofta da

[151]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 13.
[152]Çetinkaya, **a.g.e.**, s. 148.
[153]Farabi, **Es-Siyasetü'l Medeniyye veya Mebadiü'l-Mevcudat**, s. 91, "Farabi şehirlerin başkanlığa ve ilk başkana olan ihtiyacını yaratılış, eğitim ve beneri açılardan farklı olan insanların hepsinin de mutluluk gibi aynı amaca ulaşmakistemeleri ile açıklar." Bkz. Toktaş, **a.g.e.**, s. 250.
[154]Farabi, **İdeal Devlet**, (Çev.)Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 2017, s. 97.

yer almamaktadır. Çünkü Yunan filozoflarının öngördüğü ideal düzen bir site devleti şeklinde olduğundan Farabi'nin özgünlüğünün bir kanıtı da burada ortaya çıkmaktadır.

Farabi'nin siyaset görüşünün önemli kavramları; mutluluk, adalet, faal akılla ittisaldir. Siyaset görüşünü bu kavramlar üzerine kurmuş ve kitaplarında genellikle bu kavramlar üzerine giriş yaptıktan sonra ideal devlet düzeni ve ideal yöneticiden bahsetmiştir. Çünkü bu kavramlar, onun ideal yöneticisinin, ideal devlet düzeninin hatta ideal toplumdaki bireylerin en belirgin özellikleri ve amaçlarıdır. Mutluluk, adalet gibi ahlaki kavramları siyaset felsefesi içine alması onun Platon ve Aristo'dan etkilendiğini göstermektedir.[155]

Yukarıdaki kavramlardan yola çıkan Farabi, insanların hakiki anlamda mutluluğa ulaşabilmesi için birbirine yardım ettikleri bir şehirde yaşamaları gerektiğini ve bu şekilde olan şehrin erdemli ve mükemmel bir şehir olduğunu söylemiştir. En üstün iyiliğe ve mükemmelliğe sadece şehirlerde ulaşılabileceği sonucuna varmıştır.[156] Ayrıca Farabi, Aristo ve Platon'dan farklı olarak tüm dünyayı, tüm dünya vatandaşlarını içine alan bir ideal devlet sistemi kurmak istemiştir.[157] Diğer toplumlarda din ve devlet işleri veya görüşleri birbirinden ayrıdır. Yani din, sadece kişiyi ilgilendirir ve bireyseldir. Fakat İslam'da insanın dinini en iyi şekilde yaşayabilmesi için en iyi ortamda olması gerekir. Bu yüzden din ve devlet kavramları iç içedir. Ayrı düşünülemez. Sonuç olarak Farabi'nin yetkin devleti, bütün insanlığı kuşatan bir dünya devletidir. Zaten Farabi, ideal devletin İlk Başkan'ını açıklarken onun bütün dünyada bulunan toplulukların başkanı olduğunu belirtmiştir. Onun metafizik ve psikolojik insanlık görüşü aynı zamanda siyaset görüşü olduğu için Yunan filozofları, site toplumunu uygun görürken Farabi, İslam'ın getirdiği evrensel ideal toplumu savunur.[158]

---

[155]Gina M. Bonelli, "Farabi's Virtuous City and the Plotinian World Soul: A New Reading of Farabi's Mabadi' Ara' Ahl Al-Madina Al-Fadila", Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal(Doktora Tezi), August, 2009, s.62-70.

[156]Farabi, **İdeal Devlet,** s. 97-98.

[157]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. xxi.

[158]Ülken, **İslam Felsefesi**, s. 78; "*Acaba filozofumuzun 'erdemli dünya devleti' imasından günümüz siyaseti - üstelik küreselleşen dünyanın siyaseti- açısından ilham ilmikleri çıkarılamaz mı?" diye bir soru sorulabilir. Farabi onuncu yüzyılın duyarlı bir filozof ve aydını olarak, kendisini çok yakından ilgilendiren Müslüman dünyanın; ama gerçekte bütün insanlığın yasadığı ve yasayacağı sorunun bir zihniyet sorunu olduğunu çok iyi tespit etmiş görünmektedir. Örneğin, günümüzün revaçta kavramı ve bir dünya projesi olan "globalizasyon", adeta Tanrı'nın dünyevî islerde önemli bir rol oynamayacağı fikrinden ortaya çıkmaktadır. Aslında küreselleşen dünyanın son derece ihtiyaç duyup da arayış içinde olduğu şey, mükemmelleşmiş, nazarî ve amelî yetkinliğini gerçekleştirmiş insan tipidir. Aynı zamanda bu, insanlık tarihinin ortak bir arayışıdır. Hangi çağ ve hangi dönem olursa olsun, gerek beşerî ve ilahî kaynaklı bütün dinlerin, gerek ahlâk sistemlerinin ve gerekse felsefelerin hedefi insanın kemâlidir*." Bkz. Adnan Ayaz, **a.g.e.**, s. 72-73.

Farabi siyaset bilimi içerisinde liderlik mesleğini meydana getiren konulara da değinmiştir. Lider olma özellikleri ve hükümdarın eğitiminin nasıl olması gerektiğini buradaki düşünceleriyle anlatmıştır. Toplumları yönetme ve bir arada yaşama özelliklerini belirten siyaset ilminin ve liderlik mesleğinin nelerden meydana geldiğini anlatmıştır.[159] Farabi bedeni tedavi eden kişiyi doktor, nefsleri tedavi eden kişiyi sultan olarak tanımlamış ve sonrasında bu özelliklere sahip kişiyi de devlet adamı ve lider olarak nitelendirmiştir.[160]

Farabi'ye göre liderlik iki çeşittir. Birincisi gerçek mutluluk olan şeyi kazanmak için gerekli fiilleri, yaşantıları ve yetenekleri güçlendiren liderliktir. Bu çeşit liderlik asıl istenilen ve erdemli olan liderlik çeşididir. İkincisi mutlu olduklarını zanneden, gerçek mutluluğu bulamamış ve kendini kandıran, sahte mutluluğun peşinde onu elde etmek için fiil ve hareketleri güçlendiren liderliktir.[161] Bu gruplamadan da anlaşılacağı üzere Farabi, erdemli toplumlar ve erdemsiz toplumları ayırdığı gibi onların başkanlarını da yine aynı özelliklere göre ayırmıştır. Bir toplumun lideri hangi özellikte ise toplum da yine o özellikte olur demiştir. Örneğin bilgisiz şehirlerden zorunluluk şehri nasıl ki sadece fiziksel varlığını devam ettirmek için bir araya gelmişse lideri de onları iyi çalıştıran, onlara gerekli şeyleri kazandıran ve koruyan kişidir. Ya da şeref düşkünü şehirlerde yaşayanlar şeref kazanmak için bir araya geldiği için onların en şereflisi ya da en zengin ve soylu olanı lider olur. Yine başka bir örnek olarak zorba şehir halkı başkalarına hükmetmek, onları köleleştirmek üzere amaç birliği yaptığından liderleri de başkaları üzerinde egemenlik kuran aralarındaki en kurnaz olan ve kendi toplumunu başkalarının egemenliğine girmekten koruyan kişidir.[162] Bu şekilde asıl mutluluğun peşinde olmayıp da sadece kendi tahayyül ettikleri mutluluklar için bir araya gelen toplulukların başında bulunan lider de yine sahte mutlulukların hizmetçisi olmaktadır. Farabi bu tarz liderlere "*adi liderlik ehl(ehl-i hasâsetü'r-riyâse)*" gibi bir tanımı uygun görmüştür.[163] Farabi, ideal devletini ve ideal liderini anlatırken liderin hep en iyi özelliklerini belirlemiş ve onu en uygun lider olarak nitelemiştir. Fakat hiçbir eserinde liderin kötü bir özelliğinden; gücünü kötüye kullanma, güç-liderlik dengesini koruyamama gibi olumsuz kavramlara değinmemiştir. Zaten onun tanımlamış olduğu ideal lider, bu özellikleri kendinde barındırmayan niteliktedir. Bu gibi olumsuz özelikleri ise adi liderlik ehli kavramı ve erdemsiz şehirlerin liderlerinde belirtme

[159]Farabi, **İlimlerin Sayımı**, s. 105.
[160]Özcan, **a.g.e.**, 48.
[161]Farabi, **İlimlerin Sayımı**, s. 102.
[162]Farabi, **Es-Siyasetü'ül Medeniyye veya Mebadi'ül Mevcudat,** s. 95-102.
[163]Farabi, **İlimlerin Sayımı**, s. 102; Özcan, **a.g.e.**, s. 67-69.

yoluna gitmiştir. O halde erdemsiz bir devleti hedef alan liderler adi liderlik, yani sıradan bir liderlik olarak gösterilmiş ve bununla, aslında toplumun bütünselliğini ve hakiki mutluluğunu hedeflememiş olma kastedilmiştir. Tıpkı insan nefsinde aklın konumu gibi değerlendirmiştir. Aklın yerine istek ve öfke gücünün liderliği, bu anlamda adi liderliktir.

Farabi, toplumu tüm organları sağlıklı çalışan bir vücuda benzetmiştir. İnsan vücudunda birinci öneme sahip organlar ve onlara yardımcı organlar varsa toplumun da bu şekilde vücut bulduğunu belirtmiştir. Vücudun amir bir organı olduğu gibi toplumun da amir bir insanı ve ona yardımcı insanları ile halkı vardır. Amir organ bedenin en mükemmel organı olduğu gibi şehrin lideri de özellik ve nitelik bakımından toplumun en mükemmeli olmak zorundadır. Yine Farabi'nin vücut benzetmesinde amir organ kalptir ve diğer organlar ona yakınlıkları bakımından derecelendirilir. Aynı şey toplum içinde geçerlidir. Şehrin lideri toplumun amir kişisidir ve diğer kişiler ona yakınlık ve yardımcı olmalarına göre derecelendirilir. Bu şekilde de şehrin kısımları ve hiyerarşisi belli olur. Şehrin liderine yakın olan kısımlar en şerefli fiilleri ve işleri diğerleri ise daha az şerefli fiilleri ve işleri yerine getirir.[164]

Farabi, metafizik görüşünü siyaset görüşüne de aktarmıştır. Şehri tabii varlıklara, şehrin mertebelerini de İlk Sebep'ten başlayarak ilk madde ve dört unsura benzetmiştir. Bunun yanı sıra; "*İlk Sebep'in diğer varlıklara nispeti erdemli şehrin hükümdarının onun diğer kısımlara nispeti gibidir.*"[165] demiştir. İlk Sebep varlıklar düzeninde ne ise liderde toplumda o şekildedir. Farabi'nin metafizik felsefesine göre Alem, İlk Neden'den sudur etmiştir. Bu düşünceden yola çıkarak erdemli toplumun da erdemli bir başkandan sudur edeceği görüşüne kanaaat getirmiştir. Onun tüm felsefesi içi içe girmiş birbirini tamamlayan bir sistem şeklindedir. Yönetim ve hizmet konusunda şehir halkının mensupları aldıkları eğitim, yaratılış farklılıkları ve mertebelerine göre farklı görevler alırlar. Lider, toplumun fertlerin ve toplumun yapısını bu farklılıklara göre düzenler. Toplumdaki kişiler de kendi yetenekleri, becerileri, liyakat özelliklerine göre toplum içinde görevlendirileceğini bilir. Lider, kimisini hizmetçi kimisini de lider

[164]Farabi, **İdeal Devlet**, s. 99-101; Platon ve Aristoteles vücudun amir organını akıl olarak blirlemiştir. Fakat Farabi siyaset felsefesi konusunda her ne kadar onların izinden gidiyor görünse de bu konuda onlardan ayrılmıştır. Farabi vücudun amir organını kalp olarak belirlemiştir, Toktaş, **a.g.e.**, s. 248.

[165]Farabi, **İdeal Devlet**, s. 102; "*Fârâbî'nin siyasete iliskin eserlerinden özellikle el-Medînetü'l-fâzıla ve es-Siyâsetü'l-medeniyye'ye Tanrı ve sıfatlarına uzunca bir yer ayırarak basladığına dahaönce değinmistik. Filozofumuzun böyle bir yola basvurma nedeni bellidir: Tanrımerkezli bir siyasetle ve sağlam bir Tanrı tasavvuru temeline oturan siyasal ve toplumsal yapıyla, hem yasadığı çağın siyasî, dinî ve sosyal problemlerine bir çözüm getirmek, hem de bu tavrın ilkesel bir kesinlik kazanmasını isteyerek insanın vetoplumun ancak bu sekilde yetkinliğe ve mutluluğa ulasabileceğini ortaya koymaktır*." Bkz. Adnan Ayaz, ag.e., s. 169.

olarak ayırır. Liderin görevi, şehrin bütün bölümlerini birbirine bağlayıp uyum içinde çalışmasını sağlamak, kötülükleri ortadan kaldırmak ve halkın işbirliğini sağlamaktır. Liderin iletişimi kuvvetli ve düzenli olması gerekmektedir. Çünkü lider toplumun bir grubu ile ilgili yapılacakları ilk olarak kendine yakın olana bildirir. Alttaki olan da kendinin altında bulunana bildirir ve bu durum sona kadar bu şekilde devam eder. Sonuçta lider toplumun tüm bireylerini vazifelendirmiş, birbirine yardım ettirmiş ve uyum içerisinde yaşamalarını sağlamış olur.[166]

Farabi, *Fusulü'l-Medeni* adlı eserinde erdemli şehrin liderini dört çeşit olarak belirtmiştir. Bunlardan ilki '*gerçek sulta*n' tanımıdır. Bu lider, ilk reistir ve altı özelliğe sahiptir. Bu özellikler hikmet, tam pratik hikmet, başkalarını ikna edebilme mükemmelliği, hayali bir etki meydana getirme mükemmelliği, bizzat cihada katılma gücü ve bedeninin tam olmasıdır. İkincisi tüm bu özelliklerin hepsinin bir kişide bulunmaması durumunda eğer her bir özellik bir kişi de var ve hepsi birlikte yönetiyorsa "*en iyi reisler*" ismini koymuştur. Bunların da bulunmadığı durumlar da ise "*kanuna göre* "*sultan*" veya "*kanuni sultanlık*" terimleri ile açıklamış kanuna uyan lider açıklamasında bulunmuştur. Son olarak bu şartlar kimse de yok ama bir toplulukta var ise onlara da "*kanuna göre reisler*" adını uygun görmüştür.[167] İlk liderden daha sonra gelenler birbirini izler ve amaç, irade ve çabaları aynı doğrultudadır. Zamanın getirdiği değişikliler nedeni ile kendisinden önce gelenlerin yasalarında değişiklik yapabilir. Yalnız bu niteliklerde kişiler bulunamazsa yasalar aynı kalır ve gelen lider bu yasalara uyar. Farabi bu tarz liderlere Farabi "*melik'us-sunne*" adını vermiştir.[168] Farklı zamanlarda birbirini takip eden erdemli şehrin yöneticileri tek bir ruh gibidirler ve aynı amaç yani asıl mutluluk için çalışırlar.[169] Farabi bir toplumda birden çok lider

[166]Farabi, **Es-Siyasetü'ül Medeniyye veya Mebadi'ül Mevcudat,** s. 90-98; Aslında Farabi'nin siyaset konusunda toplumu sağlıklı bedene benzetmesi, aile reisini toplum reisine benzetmesi ve bu hiyerarşik yapıyı hep aynı metafizik görüşünün uzantısı olarak düşünülebilir. Düşüncesi büyükten küçüğe benzetme şeklindedir. İlk olarak varlıklar hiyerarşini yani İlk Sebep ve diğer varlıkları derecelendirmiş daha sonra toplum ve unsurlarını lider ve diğer kişileri derecelendirmiş en sonunda ise insan vücudu ve organları kullanarak kalp ve diğer organları derecelendirmiştir. Bu görüşlerinin en temeli yine Farabi'nin en baştaki metafizik görüşüdür, "*Farabi, siyaset felsefesi ile ilgili eserlerine ontoloji ile başlar. Bunun başlıca sebebi onun alemdeki varlıklar arasında hiyerarşik bir yapı bulunduğuna ve bu yapının siyasi yapı ile ilgili yakından bir ilişkisinin olduğuna inanmasıdır. Bu hiyerarşik yapıya göre alemde bulunan varlıkları üç tabakaya ayırmak mümkündür. a) en tam, b) en eksik, c) bu ikisi arasında olup hem tam hem eksikolan varlıklar. Buna göre ilki yöneten, ikincisi yönetilen, üçüncsü ise hem yöneten hem yönetilendir.*" Bkz. **Toktaş, a.g.e.**,s. 248.

[167]Özcan, **a.g.e.**, s. 82-85; "*Gerçek anlamda mükemmel olan kişi önce keskin bir iç görüyle teorik erdemlere sonra pratik erdemlere sahip, ayrıca bu iki şeyi şehir ve milletlerde her biri için mümkün olan tarz ve miktarda meydana getirme gücüne sahip kişidir.*" Bkz. Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 43.

[168]Farabi, **Es-Siyasetü'ül Medeniyye veya Mebadi'ül Mevcudat,** s. 94; Arslan, **a.g.e.**, s. 80-81.

[169]Farabi, **İdeal Devlet**, s. 113.

olduğunda işlerin karışacağı görüşünü savunmuştur. Bu yüzden tek bir liderin toplumu yönetmesinin uygun olduğunu belirtmiştir.[170]

Tüm ahlak filozoflarına ve Farabi'ye göre insan iyi ve kötüyü ayırt edebilecek bir özellikle dünyaya gelmiştir. İnsanda fiillerin ve nefse arız olan şeylerin iyi ya da kötü olmasına vasıta olan şeye ahlak denir. İyi fiillerin oluşmasını sağlayan yeti iyi ahlak, köyü fiillerin olmasına neden olana da kötü ahlak denir. Lider ise yönetimi altında bulunan halkın iyi ahlak sahibi olmasını ve bu iyi filleri alışkanlık haline getirmesini sağlamakla mükelleftir. Toplumun fiillerinin orta olması, iyi ahlaklı olmasına neden olur. O yüzden toplumlar aşırı uçlarda yönetilmek yerine mutedil bir yönetim tarzı ve düşüncesi ile yönetilmelidir.[171]

2.2.2.1. Mutluluk Kavramı ve Mutluluğa Götüren Liderlik

Siyaset ilmini farklı kitaplarında farklı şekilde tanımlayan Farabi yine mutluluk kavramında da aynı şekilde açıklamalarda bulunmuştur. Farabi *Kitabü'l-Mille* adlı eserinde siyaset ilminin öncelikle mutluluk kavramını araştırması gerektiğini ve mutluluğun iki tür olduğunu ifade etmiştir. Bunlar aslında öyle olmadığı halde mutluluk sanılan şey, diğeri ise gerçek mutluluktur.[172] Bu kavramda ana çerçevesi sabit kalmakla birlikte kitaba göre daha kısa veya daha geniş açıklamalar tercih etmiştir. *Es-Siyasetü'l Medeniyye* adlı eserinde **"***mutluluk salt iyiliktir ve bu mutluluğun elde edilmesi için fayda sağlayan her şey iyidir*"[173] şeklinde tanım yaparken *İdeal Devlet* adlı eserinde "*mutluluk insanın varlık bakımından hiçbir maddeye ihtiyaç duymayacağı mükemmellik derecesine ulaşması veya mutluluk kendisi için istenen, hiçbir zaman bir başka şeyin elde edilmesi için istenmeyen iyidir*"[174] veya "*mutluluk başkasından dolayı değil bizzat kendisi için istenilen şeydir*"[175] şeklinde tanım yapmıştır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere Farabi mutluluk kavramını Aristoteles'ten almıştır. İnsanın gerçek amacı ahiret hayatında mutluluğu elde etmektir. Fakat bu mutluluğu elde edebilmek için dünya mutluluğunu da kazanmak gerekmektedir. İşte bu nedenden dolayı Farabi insanı; toplum içinde yaşayan gerçek mutluluğu hedefleyen ve ideal bir toplumda yaşayan canlı olarak nitelendirmiştir. Bazı şeylerin bizzat kendileri iyi olduğu için arzu edilir demiş bazılarının ise başka şeylere vasıta olması amacıyla istendiğini belirtmiştir. Liderlik ilmini ise sadece kendisi iyi olduğu için istenilen bir ilim olarak belirtmiş; halkın ve

[170]Farabi, **Eflatun Kanunlarının Özeti**, s. 49.
[171]Özcan, **a.g.e.**, 148-152.
[172]Toktaş, **a.g.e.**, s. 264.
[173]Farabi, **Es-Siyasetü'l Medeniyye veya Mebadi'ül Mevcudat,** s. 84-85.
[174]Farabi, **İdeal Devlet,** s. 83-85.
[175]Özcan, **a.g.e.**, s. 146.

başkanın asıl istenilen nihai mutluluğa ancak ideal başkanlık ve onun yönetimi ile gerçekleşeceğine vurgu yapmıştır. Mutluluğu hayal değil tasavvur edilmiş şekli ile amaç haline getiren ve bunu kabul eden kişilerin bilge kişiler olduğunu toplumu ise böyle kişilerin yönetmesi gerektiğini söylemiştir.[176] Mutluluk tanımında göze çarpan diğer bir konu ise iyi ve kötü kavramlarıdır. Farabi'nin mutluluk tanımına göre kendisi ile mutluluğun kazanıldığı veya mutluluğa ileten her şey iyidir; mutluluğa ulaşmayı zorlaştıran veya mutluluktan uzaklaştıran her şey ise kötüdür. Farabi'ye göre çok fazla mutluluk tanımı vardır. Yani mutluluk tanımı kişiden kişiye değişir. Mutluluk kişinin düşüncesi, yaşayışı, hayattan beklentisi, dini görüşünün farklılığına göre değişiklik arz etmektedir. Şöyle ki kişiler mutluluk diye sahte mutluluklar peşinde koşabilirler. İşte burada Farabi'nin gerçek mutluluk tanımı ön plana çıkar ve herkes için ortak bir mutluluk tanımı oluşturur. Fakat bu tanım ve bu mutluluğa ulaşmayı[177] çok fazla açıklamaz. Kişinin kendi çabası ve fıtratı ile bu mutluluğa ulaşmasının gerektiğini düşünür. Herkesin kendi istidadı seviyesinde mutluluğu kazanacağını ifade eder.

2.2.2.2. Adalet Kavramı ve Lider Adalet İlişkisi

Farabi adaleti kavramını *"tabiata uygun olandır"* olarak ifade etmiştir.[178] Adalet her şeyden önce şehir halkının ortak olduğu iyi şeylerin, şehir halkı arasında paylaştırılması ve bu paylaştırılan şeylerin korunması şeklinde Farabi adaleti bazen sosyal adalet anlamlarında da kullanmıştır. Örneğin devletin sahip olduğu şeylerin toplumun her kesiminin hak ettiği ölçüde sahip olması Farabi'ye göre adalettir. Adalet aynı zamanda geniş bir görüşle bir insanın erdemli fiilleri başkaları ile ilgili olarak

[176]Farabi, **Es-Siyasetü'l Medeniyye veya Mebadi'ül Mevcudat,** s. 93; Matthew William Aloysius Livingstone, "Politics & Society In Thomas Hobbes & Abu-Nasr Alfarabi", Dominican University College Ottawa(the Master of Arts Degree), Canada, 2008, s. 51-58.

[177]"*Fârâbî felsefesini bir bütün olarak incelediğimizde mutluluğa giden bu yöntemi (mükemmelleşme) onun tedrici bir şekilde açıkladığına tanık oluruz. Bu metot sırasıyla şu aşamaları kapsamaktadır: gerçek mutluluğun ne olduğunu bilmek, bu doğrultuda erdemleri kazanmak, hiç bozulmayacak şekilde erdemli bir ahlak sahibi olmak, erdemli fiiller gerçekleştirmek, erdemlere uygun bir hayat sürdürmek, erdemleri destekleyen ve koruyan bir şehirde yaşamaktır*." Ceren Yaldız, "Düşünce Tarihinde Siyaset Ve Ahlak Etkileşimi: Fârâbî Örneği", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014, s. 79.

[178]Farabi, **İdeal Devlet,** s. 137-139; Ayrıca Farabi adaleti "*zorla elde edilen hakimiyet*" olarak tanımlar. Burada eskilerin, güçlü olanın altta kalanı ezmesinin onu köle yapıp tek başına hakimiyet elde elmesinin doğal karşıladıklarını söylemiştir. Platon'un Devlet adlı eserinde ve Aristoteles'in eserinde bu şekilde açıklamalaır mevcuttur. Fakat Farabi bu tanımları cahil devletlere uygun bir adalet çeşidi olarak ifade etmiştir. "Fârâbi (tabii) adaleti; "*her şeyin liyakatinin gereğini yapmasıdır*" şeklinde tanımlar. Bu doğrultuda Fârâbi madde ve suretten mürekkep varlıkların ya çokluk yahut azlık ya da eşitlik üzere var olduklarını belirtir. Ayrıca var olan cisimlerden her birisinin hem madde hem de sureti bakımından bir hakkı ve liyakati olduğunu vurgular. Cisimlerin sureti itibariyle hakkı; olduğu gibi kalarak yok olmaması, maddesi itibariyle hakkı ise; varlığına aykırı olan başka bir varlık almamasıdır. Fârâbi adaleti, cisimleri oluşturan madde ve suretten her birinin kendisinin hak ettiği ve layık olduğu şeyi alması şeklinde izah eder." Bkz. Ramazan Turan, "İbn Miskeveyh'in Adalaet Anlayışı", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı(Basılmamış Doktora Tezi), Eylül 2014, Kayseri, s. 49.

kullanmasıdır. Bir şehrin kısımları ve bunların dereceleri sevgi bağı ile birbirine bağlanır. Onlar adalet ve adil fillerle kontrol edilir. Sonuç olarak adalet sevgiye tabidir.[179]

Farabi'nin metafizik düşüncesi Tanrı-evren-devlet-insan-Tanrı döngüsü içinde şekillenmiştir. Tanrı'nın evrende kurduğu döngüsel sistemin bir benzeri onun siyaset düşüncesin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca Tanrı evreni bir düzen üzere var etmiştir ve bu düzen mükemmel çalışmaktadır. Düzenin mükemmel çalışması için en alt basamaktan en üst basamağa kadar tüm bireylerin ve yaratılanların uyum içerinde olması gerekmektedir. Bu uyumun temel taşları ise adalet ve bilgidir. Peki Farabi'ye göre lider bu bilgiyi nasıl edinecektir? Elde ettiği bu bilgi ile nasıl adaleti yeryüzünde tahsis edecektir? Bu soruların karşılığı olarak Farabi yine cevabı metafizik olarak vermektedir. Ona göre ideal lider Tanrı ile halk arasında bir aracıdır. Fakat Tanrı ile kendi arasında da ona bilgiyi taşıcak bir arayıca ihtiyaç duymaktadır. Bu görevi Farabi Faal Akıl'a yüklemiştir. Zaten metafizik görüşünde Faal Akıl ayaltı alem ile ayüstü alemin ortasında yer almaktadır ve aracılık görevi bulunmaktadır. Farabi'nin bir Türk olduğu düşünüldüğünde Faal Akıl'ın lidere getirdiği bu bilgi ve toplumu yönetme yetkisi Türklerdeki "kut" anlayışı ile eşleşmektedir. Kut farklı kitaplarda "herhangi bir varlığın ideal sınırlarına ulaştıran Tanrısal etki, ideal sınırlara ulaşmış herhangi varlığın ta kendisi, ideal sınırlara ulaşmış olan" anlamlarında kullanılmıştır. Bu tanımlamardan yola çıkarak Farabi'nin de tasarladığı ideal devlet düzeninin ideal lideri bilgiyi yani kut'u Tanrıdan Faal Akıl sayesinde almaktadır. Lider kutu Tanrıdan alır bunu halkına yönlendirir ve onların mutluluğu için çaba sarfeder. Lider kutu yada bilgiyi halkına adalet dağıtmak için almaktadır. Kutun devamlılığı yani liderin yönetiminin devamlılığı bilginin devamlılığına bağlıdır. Burada Farabi liderini kendini geliştiren, kötü huylardan arındıran, zihinsel olarak yetkinliğe ulaşan, bilgiyi seven kişi olarak yetişmesini öngörmüş ve bir şekilde Lideri Faal Akıl'dan bilgiyi alacak yetkinliğe hazır hale getirmiştir. Farabi'ye göre Faal Akıl'la ittisal Tanrıya yönelmek, onun bilgisine ulaşmaktır. Bu da ona göre en büyük mutluluktur. Bu mutluluğu lider kazanır ve toplumuna yansıtır. Tanrının evrende kurmuş olduğu düzenin benzerini lider yine Tanrıdan aldığı bilgi ile yeryüzünde tahsis eder.[180]

[179]Özcan, **a.g.e.**, s. 87, 89, 91.
[180] Farabi, **İdeal Devlet**, s. 1-51; Mübahat Türker Küyel, "**Kut**, Fârâbî ve İbn Sînâ'daki el-'Akl el-Fa'âl İçin Bir Temel Oluşturabilir mi?", İbn Sînâ Armağanı, TTK, Ankara 2014, s. 603-724.

2.2.2.3. Faal Akıl-Peygamberlik ve İdeal Liderlik İlişkisi: Nübüvvetin Zorunluluğu

Farabi'nin metafizik sisteminde tüm yaratılanlar "*İlk Nedeni*" takip ederler. İlk Neden'e yakın olma durumlarına göre mertebeleri üsttedir ve ebedi mutluluğu tatma konusunda diğerlerinden üstündürler. Varlıklar hiyerarşisinde ay altı ve ay üstü âlemler mevcuttur. İnsan ise ay altı âlemde bulunmaktadır. Yani İlk Neden'e uzaktır. Fakat İlk Neden'i anlamak ve gerçek mutluluğa ulaşabilmek için bir kuvvete sahiptir bu kuvvete "*bilkuvve akıl*" denir. Daha sonra bu insan bütün akılsalları kavramış olmasından ve mükemmelliğe ulaşmasından dolayı bilfiil akıl haline gelir. Bu bilfiil akıl muhayyile kuvveti sayesinde Faal Akılla[181] ittisale girecek yetiyi kazanır ve *müstefad (kazanılmış) akıl* olur. İşte Faal Akılla ittisale giren ve ona Tanrı aracılığı ile vahiy inen kişi filozoftur ve Tanrısal nitelikte düşünen kişidir. Yani insanlığın ve mutluluğun en yüksek mertebesine çıkmıştır. Sanki Faal Akılla bir olmuş ve kendisi en yüce mutluluğa ulaşabilmek için her türlü fiili bilen kişi haline gelmiştir. Farabi'nin tasavvur ettiği ideal yönetici de bu özellikte olmalıdır. Kendisi bu özelliğe sahip olduğu gibi toplumunu da mümkün olduğu düzeyde bu şekilde yetiştirmelidir. Zaten yönetici mükemmelliğe ulaşmış, bilfiil akıl ve bilfiil akılsal olmuş kişidir.[182]

Farabi *Medinetü'l Fazıla* adlı eserinin büyük bir kısmında Tanrı ve onun özelliklerini açıklamıştır. Daha sonra ise tasarladığı ideal devlet ve ideal lider özelliklerinden bahsetmiştir. Çünkü Farabi'nin siyaset görüşü metafizik görüşünün devamıdır. Oluşturduğu ideal devlet düzeni Tanrı'nın yer yüzünde kurulmasını istediği devlet düzenidir. Bu aşamada Farabi'nin nübüvvet teorisi devreye girmektedir. Farabi'ye göre insanın en yüksek mutluluğa ulaşabilmesi yani Tanrı'ı bilmesi için maddi yönü onu kısıtlarken düşünsel yönü bunu mümkün kılmaktadır. İnsan Tanrı'yı bilmesi ölçüsünde yetkinleşir ve mutluluğa erişir. Bu da kişinin kendi seçimidir. Lider bunu başarabilmek için aklın üstünlüğünü kabul etmeli ve aklını yetkinleştirmelidir. "İlk nedeni" anlayan lider O'nun evrende kurduğu mükemmel düzenin benzerini dünya ortamında uygulayabilir. Bunu başarabilmek için ise Faal Akılla ittisale geçmesi; ondan

---

[181]"*Maddi aklın kendisi, daha önce bilkuvve akıl olduktan sonra bilfiil akıl olur. Bu 'ayrık'(munfarık) aklın, maddi akıl üzerindeki etkisi, Güneşin gözün görmesi üzerindeki etkisine benzer. Bundan dolayı ona Faal Akıl denir ve onun daha önce zikredilen İlk Neden'in altında bulunan 'ayrı' varlıklar içindeki derecesi, onuncu sıradır.*" Bkz. Farabi, **İdeal Devlet**, s. 81; "*Bütünüyle maddeden soyutlanmış olan tüm mahiyetler. Tüm dış varlıkların suretlerini bilfiil kendinde önceden bulunduran akıl. Farabi'ye göre aklın dört aşaması söz konusudur. Buna göre akıl önce güç halindedir, sonra eylem haline geçer, daha sonra nesnelere bakarak bilgiler edinir, en sonunda ise faal akıl olarak etkinleşir*." Bkz. Mehmet Vural, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Elis Yayınları, Ankara, 2016, s. 189.

[182]Farabi, **Es-Siyasetü'ül Medeniyye veya Mebadi'ül Mevcudat,** s. 90-96, Farabi, **İdeal Devlet,** s. 103-106.

bilgi alacak yetkinliğe ulaşması gerekmektedir. Böyle üstün özelliklere sahip kişinin olması ve insanları ideal toplum düzeninde bir arada tutacak kişi Farabi'ye göre peygamberdir. Farabi bu üstün özelliklere sahip lidere Er-reisü'l-evvel adını vermiştir. Peygamberin olmadığı durumlarda ise liderin bu özellikler sahip filozof olmasını öngörmüştür.

2.2.2.4. Kurucu Lider (Er-reisü'l-evvel)

Farabi imam, filozof ve kanun koyucu ifadelerini aynı anlamda kullanmıştır. Sadece filozof kavramını teorik erdeme karşılık olarak almıştır. Kanun koyucu ise daha çok pratik erdemleri belirtmekte kullanılmıştır. Hükümdar ise hükmetmek hâkimiyet ve iktidar kurmak anlamlarında kullanılmıştır.[183] Sonuçta Farabi bu kavramların hepsini siyaset kitaplarında kullanmıştır ve aynı anlamlar olduğunu da belirtmiştir. Farabi, *Kitabü'l-Mille* adlı eserinde lider için kulanılabilecek birçok kelimeden bahsetmiştir. İnsanın sultanın yerine kulllanabileceği herhangi bir kelimenin de bu mesleğin adı olarak kabul edilebileceğini ifade etmiştir.[184] Farabi'deki peygamber ve imam kavramı Platon'daki filozof hükümdar kavramına eşittir. Çünkü Farabi siyaset görüşlerinde Platon felsefesi üzerine yazdığı incelemelerden etkilenmiş ve sonuçta da filozof ve peygamberi tek kişi olarak kabul etmiştir.[185]

Farabi'nin açıklamalarından anlaşılacağı üzere lider fiziksel, ahlaki ve zihinsel tüm özelliklere sahip olmalıdır. Farabi, adı geçen bu özellikleri sıraladıktan sonra bu özelliklere sahip sadece peygamber olabilir demiştir. Bu özelliklerden de anlaşılacağı üzere Farabi; ne yaptığını bilen, başkasını yönlendirebilen fakat lider olarak kimsenin yönetimi altına girmeyen, dini bilgi konusunda kimseye ihtiyaç duymayan, ilim sahibi, Faal Akıl'la ittisale girebilecek yetiye sahip, yani hakiki yönetici ile insani düzeyde en üst seviyede metafizik bağlantı kurabilen, tikellerin ve tümellerin bilgisine ulaşmış kişiyi İlk Lider (Er-Reisü'l-evvel) olarak kabul eder. Allah Teâlâ, esasen hem alemin hem de şehrin yöneticisidir. Ancak alemi de şehri de doğrudan doğruya değil aracılar ile

---

[183]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 46-47.
[184]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 49; Toktaş, **a.g.e.**, s. 266.
[185]Fevzi en Neccar, "*Siyaset Biliminde Farabi"*, **İslâm'da Siyaset Düşüncesi** içince, (Der. ve Çev.) Kazım Güleçyüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 210;213; " *Farabi'ye göre peygamberler amali ve ahlaki hikmeti bilirler. Filozoflar ise hem ameli hem de nazari hikmeti bilirler. Onun için ikinciler birincilerden daha üstündür*." Bkz. Uludağ, **a.g.e.**, s. 197; "*Gerçek felsefeyi ve filozofu Farabi gibi anladığımızda filozof ile başkan, başkan ile kanun yapıcı, kanun yapıcı ve imam arasında fark olmaz. Farabi felsefenin en yüksek noktasında başkanı, filozofu ve peygamberi birleştirir.*" Bkz. Müfit Selim Saruhan, **İslam Meşai Felsefesinde Filozof**, Divan Kitap, Birinci Baskı, 2017, s. 109-110; Abdulraazzaq Al-Mudhaxeb, "The political philosophy of Plato and Al-Farabi: "The Republic"and "The Virtuous City", Faculty of the College of Arts and Sciences of The American University(the Degree of Master), Washington 1988, s. 38-40.

yönetir. Nasıl ki alemi ilk akıl aracılığıyla yönetiyorsa şehri de ilk liderler aracılığıyla yönetir.[186]

Farabi, ilk lider olarak Hz. Muhammed'i, diğer bir ifadeyle Peygamberlik kurumunu kabul etmekte ve bu düşüncesini farklı görüşlerle de desteklemektedir.[187] Fakat asıl üzerinde durduğu konu, ondan sonra gelecek olan liderlerin nasıl olması gerektiğidir. Çünkü Farabi biliyordu ki, Hz. Muhammed'den sonra bir peygamber daha gelmeyecekti. Ama İlk Sebep'in dünya üzerinde kurulmasını ve devamını istediği ideal devlet nasıl devam edecekti? Ayrıca bu amaç için sürekli devam eden bir devlet yönetimi şarttı. Bunun yanı sıra ilk başkan toplum için gerekli tüm eylemleri belirleyip yerine getirememiş olabilirdi. İlk başkanı bu işlerden alıkoyan sebepleri Farabi şu şekilde sıralamıştır: a) Eylemlerin hepsini yerine getirmeden ölüm onu yakalamış olabilir. b) Savaş ve diğer bazı zaruri işler onu alıkoymuş olabilir. c) Yalnızca ortaya çıkan olaylardan gözlemlediği kadarını veya kendisine sorulan kadarını cevaplandırmış olabilir.[188] İşte bu yüzden Farabi ikinci lider ve diğer gelecek liderlerin özelliklerini kesin çizgilerle belirlemek istemiştir. Yeni liderin, İlk liderin belirlememiş olduğu konuları belirleyebilir bunun yanı sıra zamanın ve mekanın durumuna göre eskileri yenilerle değiştirebilir. Bu açıdan bakıldığında yeni liderin de bir çok konuda yetkin olması gerekmektedir. Farabi bundan dolayı da başa geçecek liderin, filozof olmasını şart koşmuştur. Böylelikle Farabi kurmuş olduğu ideal devlet düzenini ve liderlik anlayışını ütopik olmaktan çıkarmış ve uygulanabilir bir devlet düzeninin ve yöneticinin varlığını ispatlamıştır.

2.2.3. Liderin Temel Özellikleri

Herkes tarafından kabul edilen ahlak ve davranışları, ortaya çıkarabilen kişinin lider ve sultan olması gerektiğini belirten Farabi liderin ortaya koyduğu sanatı da *siyaset sanatı* ve *sultanlık mahareti (sanatı)* olarak tanımlamıştır. Zaten Farabi sanatları bölümlendirmiş ve siyaseti aynı zamanda yöneticilik, liderlik sanatı olarak ayırmıştır.

---

[186]Toktaş, **a.g.e.**, s. 249; Justin M. Nigro, "Reconciling Islam And Philosophy In The Virtuous City: Rereading Al-Farabi's Al-Madinah Al-Fadilah Within 10th-Century Islamic Thought", the Temple University(Yüksek lisans Tezi), Mayıs 2017, s. 53-61.

[187]Saruhan, **a.g.e.**, s. 115; Ayrıca bakınız. "*Fârâbî Müslüman bir filozof olarak ideal yöneticinin peygamber olması gerektiğini savunurken Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu unutmuş ya da bu itikadı reddetmiş değildir. Bilakis Fârâbî Hz. Muhammed'in Erdemli Şehri zaten kurmuş olduğunu kanıtlamak için ideal idarecinin peygamber olması gerektiğini savunmuştur. Yani Fârâbî'ye göre Medine'den yükselen İslam devleti Erdemli Şehrin kendisidir. Fârâbî uygulanabilir, ikinci en iyi Erdemli Şehrin ilkelerini oluşturmaya çalışmaktadır. Bu noktada filozofların peygamberleri taklit ederek (ikinci) en iyi idareci olabileceğini düşünmektedir. Bu doğrultuda erdemli bir filozofun önderliğinde ikinci en iyi Erdemli Şehrin ilkelerini araştırmaktadır.*" Yaldız, **a.g.e.**, s. 92, 94, 103.

[188]Toktaş, **a.g.e.**, s. 262.

Bu bölümlendirme ile sultanlık sanatının diğer adıyla siyaset sanatının diğerlerinden üstün olduğunu ve diğerlerinin sadece siyaset sanatını tamamlayıcı nitelikte olduğunu belirtmiştir. Lideri "*siyasi ile sultanlık sanatını ve bu sanatların nerede, kimler üzerinde kullanılması gerektiğini bilen kişi*"[189] olarak tanımlamıştır.

Farabi'ye göre erdemli liderliğe meslek olarak bakıldığında, iki kuvvetin gerçekleştirilmesiyle tamamlanabilir. Bunlardan birincisi "*tümel kanunları bilme kuvveti*", diğeri "*bu kanunlar üzerinde uygulama becerisidir*." Başka bir deyişle lider siyaset bilimi ile ilgili tümel konulara vakıf olmalı ayrıca bu konuda deneyim sahibi olmalıdır. Farabi bu konuyu açıklarken tıp ilminden yararlanmıştır. Nasıl ki bir tabip ilk olarak tıp ilmi ile ilgili bilgileri öğrenmeli ve daha sonra hastalar üzerinde uzun uzun uygulamalar yapmalı, gözlemleri ve tecrübeleri sayesinde de kendini geliştirmeli ise lider de siyaset konularını bilmeli ve toplumun şehirle ilişkisini, davranış tarzlarını deneyim ve gözlemleriyle öğrenmelidir. Bu iki kuvvet sayesinde lider, mükemmel bir yönetici olabilir.[190] Siyasi alanda bir toplumun düzenlenmesini iyi bilen bir lider, vatandaşları için tabibin hastalar için yaptığı şeyleri yaparak ve onun kurallarını takip eden vatandaşlar da aynı peygamberin kendine inananları başarıya ulaştırdığı gibi başarıya ulaştıracaktır.[191] Farabi düşüncesine göre bir toplumu bir arada tutmak için inanç ya da düşünce birliğine ihtiyaç vardır. O yüzden lider, gerçek mutluluğu elde etme düşüncesi etrafında insanları birleştirmiş ve ideal devlet düzeni kurmayı hedeflemiştir. Bu yüzden,tahayyül gücü en yüksek olan, insanları mutluluğa ve onları bu mutluluğa eriştirecek filleri yapmalarına yardımcı olacak kuvvete ve bedenen sağlam bir yapıya sahip biri lider olmalıdır.[192]Farabi siyasi bir görevi olan veya siyasi bir göreve talip olacak kişiye "*seçkin(havas)*"[193] demiştir. Toplumun diğer kısmını ise avam olarak isimlendirmiştir. Seçkini "*en yüksek kabiliyetli ve keskin kanıtlarla akılsalların bilgisine sahip olan kişi*" olarak tanımlamıştır. Bu seçkinlerin içinden en seçkin olanının ise yönetici olması gerektiğini belirtmiş ama bu seçkinliğin yetenek ve melekesinden

[189]Özcan, **a.g.e.**, 48; 60.
[190]Farabi erdemli şehri yönetecek kişinin rastgele bulunmuş biri olmaması gerektiğini ve yöneticiliğin şu iki şeye sahip olmakla olacağını belirtmiştir. Birincisi kişinin yaradılışı ve tabiatı bakımından yöneticiliğe uygun olması gerektiğidir. Diğeri ise yöneticilikle ilgili iradi bilgileri ve tutumları kazanmış olmasıdır şeklinde açıklamıştır. Bkz. Farabi, **İdeal Devlet**, s. 103; Farabi, **İlimlerin Sayımı**, s. 103; Bkz. "*Tabip ile devlet adamı veya hükümdarı birincisi bedenleri ikincisi nefsleri tedavi etmesi oranında yan yana değerlendirmesi Farabi'yi ferdi düzeyin ötesine geçmeye zorlamaktadır. O bedenin sağlığını mizacın dengede olması olarak tanımlarken, şehrin sağlığını ise farklı bir şekilde halkın ahlaki alışkanlıklarının dengede olması tarzında tanımlamaktadır.*" Peter Adamson, Richard C. Taylor, **a.g.e.**, s. 307.
[191]Peter Adamson, Richard C. Taylor, **a.g.e.**, s. 306.
[192]Farabi, **İdeal Devlet**, s. 106.
[193]Liderlik sanatına sahip olanlar olarak tanımlamıştır.

kaynaklanması gerektiğini de şart koşmuştur. Ayrıca seçkinlerin seçkinini, kendi deyimi ile "*ahassü'l-havas"* olarak isimlendirmiştir.[194]

Liderin, liderlik sanatı en üst sanat olmalıdır ve başkası tarafından yönetilmemeli ve lider başkası tarafından yönetilmeyi kabul edecek özellikte olmamalıdır. Liderin sanatının en üstün olması ise onun filozof olmasına bağlıdır.[195] Bir lider teorik erdemleri, en yüksek fikri erdemleri, en yüce ahlaki erdemleri ve en yüksek pratik sanata yaratılıştan sahip olan kişi olmalıdır. Lider sadece iradi olarak değil tabiatı bakımından da liderdir çünkü öyle yaratılmıştır. Lider ister kabul edilsin ister edilmesin, ister amacında kendisini destekleyen bir grup olsun ister olmasın yetenek ve sanatından dolayı liderdir.[196] Farabi bu açıklamalarıyla doğuştan gelen karakterin ve yetiştirilme biçimi açısından iyi bir liderin farklı olduğunu ortaya koymuştur.

Farabi'nin en çok üzerinde durduğu konulardan birisi de liderin sahip olması gereken 12 özelliktir. Belirlediği özellikler şu şekildedir:[197]

1. Organları bakımından tam ve eksiksiz olması. Lider bir iş için gerekli fiziksel yetkinliğe sahip olmalıdır. Bir işi yapmada zorlanmamalı ve o işi eksiksiz yapmalıdır,
2. Kendine söylenen her şeyi iyi anlamalı ve idrak etmelidir,
3. Anladığı, gördüğü, idrak ettiği şeyi zihninde saklama yani hıfz yeteneği bulunmalıdır. İlgenmesi gereken çok fazla konu (eğitim, sağlık, savaş, yönetim) olması nedeni ile bir konuyu aklında tutabilme yeteneği de üst seviye de olmalıdır,
4. Uyanık, çok zeki olmalı. Kendisine anlatılan şeyleri anlamanın yanında arka planını ve bir sonraki adımı planlama yetisine sahip olmalıdır,
5. Zihninde bulunan bir şeyi tam bir açıklıkla ifade edebilme yeteneği bulunmalıdır,
6. Bilgi edinmeyi, öğrenmeyi sevmelidir. Yeni bilgilere açık olmalı, dünya görüşünü ve bakış açısını zamanın gerektiği şekilde geliştirmeli ve değiştirmelidir,

[194]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 41-42.
[195]Farabi, **İdeal Devlet**, s. 101; Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 45.
[196]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 31, 50; "*Sultan, sanatıyla meşhur olsa da olmasa da, kullanacak aletler bulsa da bulmasa da, kendisini kabul edecek toplum bulsa da bulmasa da yine de sultandır. Sultan bu sanatı kullanma maharetinden ve gücünden dolayı sultandır*." Bkz. Özcan, **a.g.e.**, 69.
[197]Farabi, **İdeal Devlet**, s. 107-110.

7. Tabiatı gereği doğruluğu ve doğru insanı sevmeli, yalandan nefret etmelidir. Ahlaki değerlere saygılı ve bu değerlerden taviz vermeyen bir kişiliğe sahip olmalıdır,
8. Yemek, içmek ve cinsel zevklerin peşinde koşmamalıdır. İnsanın temel ihtiyaçları dışında dünyaya gelme gayesinin peşinde koşmalı ve toplumu da bu gayeye yönlendirebilmelidir,
9. Yüksek ruhlu, şerefi ululuğu sevmelidir,
10. Gümüş, altın gibi şeyleri değersiz bulmalıdır,
11. Adaletli olmalı ve adaleti sevmelidir. Doğruluğu, güzel olanı sevmelidir. Adalet konusunda kesin görüşlü olmalı adaleti bir grup yada zümre için değiştirme eğiliminde bulunmamalıdır. Adaleti toplumun her kesimi için uygulama konusunda kararlı olmalıdır,
12. Yapılması gerekli gördüğü bir iş konusunda azimli olmalıdır. Başladığı bir iş için sonuna kadar çaba sarf etmeli bir işi yarıda bırakmayı asla düşünmemelidir.

Liderin kendi işlerini ve devlet işlerini eksiksiz yapabilmesi için ilk olarak vücudunun tam ve sağlıklı olması Farabi'ye göre bir zorunluluktur. Kendisi bakıma ve yardıma muhtaç bir liderin işlerini tam yapması beklenemez. Bu açıdan Farabi'ye göre lider sağlıklı ve tam bir vücuda sahip olmalıdır. Lider kendine anlatılanları anlamalıdır. Ayrıca kendisin de görevli kişilere ve topluma isteklerini açık bir şekilde anlatabilecek yetkinlikte zeka ve hitap yeteneğine sahip olması gerekmektedir. Farabi'ye göre iletişimin olmadığı yerde sorun çıkması kaçınılmazdır. Liderin siyasi, sosyal, askeri toplumsal birçok görevi bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında birden fazla alana hizmet edebilen liderin hafızası kuvvetli, neyi ne zaman yapacağını iyi planlayan pratik zekaya sahip olması gerekmektedir. Lider toplumun düzen içeresinde yaşamasını sağlamalıdır. Lider bu düzeni sağlayacak yapıyı oluşturmalı ve bunun devamlılığını sağlamak için toplum yönetimini işleyen bir sistem haline getirmesi gerekmektedir. Farabi zaman içerisinde toplumun, insanların ihtiyaçlarının ve hatta insanların değişeceğini savunmaktadır. Değişen zaman içerisinde bu sistemin yeniliklere adapte olması gerektiğinden liderin de yeniliklere açık, bilgiye aç, bilgiyi ve gelişmeyi seven bir karakterde olası şarttır. Bilgiyi seven liderin yüksek ruhlu olması, asil olması kaçınılmazdır. Bu özelliklerin bir getirisi olarak Lider paraya, mala değer vermeyen gerçek mutluluğun peşinde olması gerekmektedir. Farabi'ye göre toplum farklı karakterde, farklı ekonomik gelir düzeyinde, farklı görüşlerde bir çok insanın bir arada yaşamasını amaçlar. Bu toplumu; birbiri ile uyumlu geçinmesini sağlayan, birbirinin

ihtiyaçlarını karşılamada istekli olan bir topluma dönüştürmek için adaleti bu toplumun merkezine yerleştirmek gerekmektedir. Lider ise bu toplumun en adil kişisi olmak zorundadır.

Peygamberin ölümünden sonra başa geçecek liderin ise en azından şu altı özelliğe sahip olması gerektiğini savunmuştur:[198]

1. Filozof olmalı,
2. İlk yöneticinin uyguladıklarını bilmeli ve onun izinden gitmeli,
3. Eski kanunların karar vermediği konularda eski kanunlara uygun yeni kanunlar çıkartabilmeli,
4. Herhangi bir kanun konulmayan bir konuda doğru hüküm vermek için akıl gücü ve derin düşünceye sahip olmalı,
5. Kanunlar konusunda halkı sözlerle aydınlatabilmeli,
6. Bedenen sağlam olmalıdır.

Farabi İlk Lider sonrasında başa gelecek liderin yasalara özen göstermesi gerektiğini yasaların liderden önemli olduğunu yukarıdaki altı özellik ile belirtmiştir. Çünkü İlk Lider'den sonra insanlara mutluluğu kazandırabilecek olan şeyin yasalar olduğunu söylemiştir. Farabi burada kanun kelimesi ile "*İlahi Kanunu*"[199] kastetmiştir. Çünkü Farabi'ye göre gerçek mutluluk, kemal ruh huzuruna ulaşabilmek, varlıkların Allah'ın ve ruhi bünyenin prensiplerini bilmekten ibarettir. Bunun için liderin filozof yani "*ehli burhan*" olması gerekmektedir.[200] Lider olacak kişinin muhayyile gücü ile insanları uyarabilecek kabiliyette olması gerekmekte ve diğer beş özelliğe sahip kişi olması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra hepsi tek bir kişide olmaması halinde biri filozof olan iki kişinin de lider olabileceğini veya her bir özelliğin farklı kişilerde bulunması durumunda hepsinin birleşip liderliği paylaşabileceğini de belirtmiştir. Bu açıklamalarıyla farklı liderlik özelliğine sahip kişilerden oluşan "oligarşik" yönetimide işaret etmiştir. Yalnız bu yönetim biçiminde temel yönetici özelliklerine sahip kişilerin olması gerektiğini de belirtmiştir. Bununla bereber işbirliği içinde toplumun daha iyi yaşadığı şehirler oluşturma amacına bağlı kalınmasının altını çizmiştir. Siyaseti işleri

---

[198]Farabi, **İdeal Devlet**, s. 108-109; Bkz. "*Farabi'ye göre en ideal başkan, en ideal insan peygamberlikle birlikle filozofluğu kendi kişiliğinde toplayan kişidir. Tüm bunları kendinde toplayan Hz. Muhammed ilk başkandır.*" Saruhan**, a.g.e.**, s. 115; "*İyi ve mükemmel devlet bir türlüdür ve bunu bir filozof idare eder Farabi bu emiri ensanlığın ve felsefenin bütün faziletleri ile niteler: O, Peygamber Hazreti Muhammed'in kisvesine bürünmüş olan Eflatun!dur*." Bkz. T. J. De Boer, **İslam'da Felsefe Tarihi**, (çev.) Doç. Dr. Yaşar Kutluay, Anka Yayınları, 4. Basım, Temmuz 2004, s. 152.

[199]Farabi'ye göre İlahi Kanun, Kur'an ve ondan doğan uygulamalar olan Hz. Muhammed'in sünnetidir.

[200]Fevzi en Neccar, "*Siyaset Biliminde Farabi"*, **İslâm'da Siyaset Düşüncesi** içinde, (Der. ve Çev.) Kazım Güleçyüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 210.

idare etme, insanları dünya ve ahiret kurtuluşuna erdirme olarak yorumlanmasından dolayı Farabi liderin kadın yada erkek olması gerektiği ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.[201] Seba Kraliçesi Belkıs örneğinde olduğu gibi bir liderin önderliğinde işlerin danışılarak yapılmasını uygun görmüştür.

Farabi'ye göre bilginin gerçek değerini bilen ve bunu kazanabilen kişiler filozoftur.[202] Ayrıca hem nazari ilimlere sahip olan hem de bu ilimleri başka insanların yararına kullanan kişiye filozof demiştir. Filozof faal akılla ittisal kurabilen, mükemmel düşünme yetisine sahip, ön görüsü yüksek, nazari erdemi olgunlaşmış kişidir.

Farabi kusurlu bir şehirde yaşayan bir filozofu vücudu at, bacakları köpek şeklinde olan bir hayvana benzetmiştir.[203] Aynı zamanda erdemli kişinin bozuk idarelerde kalması haramdır demiş ve eğer kendi zamanında yaşanacak erdemli şehir bulunamazsa o bozuk şehirden hicret etmesi gerektiğini önermiştir.[204]

2.2.4. Liderin Görev ve Yetkileri

Liderin en baştaki görevi toplumunda mutluluğu tahsis etmek ve bu amaç doğrultusunda tedbirler almaktır. Mutlu bir toplum oluşturmak için liderin toplumu ideal ortada buluşturması gerekmektedir. Çünkü Platon ve Aristoteles gibi Farabi'ye göre de mutluluk, orta yolda olmaktan geçmektedir. İlk Lider'in tahsis etmiş olduğu toplum düzenini devam ettirmekle İkinci lider bu işi başarabilir. Fakat bunun devamlılığını sağlama konusunda ve kendinden sonra gelen liderlerin de başarılı olması için uygun yasalara ihtiyaç vardır. İşte burada liderin toplum için uygun yasalar yapması zorunluluğu doğmuştur. Uygun yasaları koymak liderin görevleri arasındadır. Farabi'ye göre yasanın geçerli ve kullanılabilir olması aynı zamanda erdemli bir toplumu da gerekmektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi yasalar ne kadar iyi olursa olsun erdemsiz cahil bir devlette işe yaramayacaktır. Bu yüzden lider önce toplumu erdemli hale getirmeli daha sonra bu erdemli toplumun devamlılığı için uygun yasalar

[201]Nejla Akkaya, "İslam Hukununda Kadının Siyasi Hakları", İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt. 5, Sayı. 4, Ekim 1991, s. 243.
[202]Bayraktar, **a.g.e.**, s. 244.
[203]Faruk A. Sankırı, "*Siyaset Biliminde Farabi"*, **İslâm'da Siyaset Düşüncesi** içinde, (Der. ve Çev.) Kazım Güleçyüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 216.
[204]Farabi, "Fusûlü'l-Medeni", (çev.) Hanifi Özcan**, Fârâbî'nin İki Eseri Siyaset Felsefesine Dair görüşler ve Mutluluk Yoluna Yöneltme**, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı, Agustos, İstanbul 2017, s. 117.

çıkarmalıdır. Zaten Farabi, kanun koyucu veya şeriat koyucu gibi kelimeleri kitaplarında sıklıkla kullanmıştır.[205]

Lider, toplumu eğitimle şekillendirmeyi bilmeli kendi isteği ile eğitilenlerin karakterini şekillendirmek için yetenekli olması gerekmektedir. Burada liderin amacı insanlara verilen yetenekleri en üst düzeye getirerek mutluluklarını sağlamak olmalıdır.[206] Lider, kimin yöneten kimin yönetilen olacağını seçebilmeli bunu kişilerin özelliklerine göre belirlemelidir. Bu görev liderin kendinden sonra gelecek lider için yapması gerekendir. Böylelikle toplum kesintisiz olarak düzenli ve istenilen şekilde yönetilmeye devam edecektir. Lider toplumda meydana gelecek kötülükleri onların yerleşmemesini, iyilikleri ve onların yerleşmesi için gerekli metotları bilmelidir. Bu bir nefs terbiyesi meselesidir ve bunun için lider nefs hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Bilgili olmadığı takdirde ne zaman ne yapacağını bilemez.[207] Erdemli liderin ve İlk Lider'in görevi nefsleri sadece mümkün olduğu kadar erdem noktasına çıkarmak[208] ve toplumda bulunan bireylerde kendi kapasiteleri ölçüsünde gelişmişlik göstermesine yardım etmektir.

Lider koyduğu kanunları önce kendisi uygulamalı daha sonra halkına emretmelidir. Emrettiği şeyi kendisi yapmazsa liderliği kabul görmez. Kanunları koyan lider kendisi de halk gibi cahil olursa halka yarar sağlayacak kanun koyması mümkün değildir. Bunun için lider kendini geliştirmeli, gerekli eğitimleri almalı ve çocukluğundan itibaren siyaset işleri ile meşgul olmalı ki halk için neyin yanlış neyin doğru olduğunu bilmelidir. Bu düşünceden yola çıkarak Farabi idare eden liderin yaşlı, faziletli ve tecrübeleri bulunan biri olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca baştakilerin de edepli olması gerektiği üzerinde özellikle durmuş; edepli olmadıkları halde hem kendi işleri hem de idareleri altındakilerin işlerinin bozulacağını belirtmiştir.[209]

---

[205]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 180-191, "Toplumun önde gelenleri felsefenin ilkleri, yöntemi, disiplinleri, işlevi ve amacı bakımından ne kadar aydınltılırsa o toplumun genel gidişinin gerçek mutluluğa doğru olması o ölçüde mümkün olacaktır. *Tahsilu's- Sa'ada* da olduğu gibi öncüsünüilk başkan olarak belirlediği bir eğitim öğretim gereğine işaret etmeli, *Tanbih'ala Sabil al-Saa'da* da olduğu gibi, ferdi ahlakın mutulukla ilişkisini açık şekilde ortaya koymalı, felsefi ilimlerin *İhsaul-Ulum* daki gibi toplu bir müfredatını çizmeli; Mantık Külliyatı'nda olduğu gibi kesin bilginin yöntemi hakkında bir bilinç oluşturmalı ve nihayet erdemli toplumun dünya görüşünde yer alması gereken "ara" ve "ef'al" e hem felsefe hem de din bakımından açıklık getirerek,kelm ve fıkıh gibi din bilmlerininbu açıklık içinde kendi ketodolojilerini geliştirmelerine katkı sağlamalıdır." Bkz. **Uluslararası Farabi Senpozyumu Bildirileri**, "Farabi'nin Felsefesinde Ssyo-Politik, Entelektüel ve Dini Hayatın Bütünlüğü", İlhan Kutluer, Elis Yayınları, Ankara, 2005, s. 294.

[206]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 35-38.

[207]Özcan, **a.g.e.**, s. 49.

[208]Özcan, **a.g.e.**, 124.

[209]Farabi, **Eflatun Kanunlarının Özeti**, s. 33-48.

Kanun sahibi liderin insanları sevgi ile karşılayabilmesi ve nazik olması gerekmektedir. İşlerin yürümesi kanunların sürekli ve değerli olabilmesi için lider çabasının büyük bir bölümünü toplum içerisinde sevgi değerlerini yerleştirmeye harcamalıdır. Devlet işleri toplumun tüm bireyleri tarafından tam bir sevgi ve bağlılıkla yapıldığı zaman gerçek mutluluk kazanılır ve ideal devlet düzeni kurulabilir önerisinde bulunmuştur. Aksi halde devletin yıkılması önlenemez olacaktır. Bunları meydana getirebilmek için Liderin maharetli, bilgili, anlayışlı, merhametli, yumuşak başlı gibi özelliklere sahip olması gerekir. Lider ekonomik anlamda zenginlerin işlerini düzenlediği gibi fakirlerin de işlerini düzenlemeli yani adil olmalıdır. Tüm bu özellikler ile Lider topluma örnek olmalı ve toplumu kendine benzetmelidir. Lider için en iyi ve faydalı olan şey hürriyet konusunu sağlamlaştırmak ve bu amaç doğrultusunda toplumu yönetmektir. Liderde haset gibi kötü duygular da bulunmamalıdır.[210]

Farabi'ye göre liderin görevi sadece siyasi bir amaç doğrultusunda oluşturulmamıştır. Lider siyasi görevinin yanında dini, ahlaki ve eğitim, öğretim görevlerinin de bulunduğu bir çerçevede yönetim işini yapmalıdır. Çünkü lider aynı zamanda toplumun imamı, öğretmeni ve filozofudur.[211]

Bir toplumda en yüksek fikirleri ve erdemleri var etmek hükümdarın görevleri arasında olup, bunları öğretim ve eğitim olarak tanımlamıştır. Lider belli bir müfredat belirlemeli ve bunu takip ederek toplumlarda istenilen özellikleri vücuda getirmelidir. Burada öğretilecek bilgiler yine toplumun hiyerarşik yapısına uygun olmalıdır. Yani hangi kesime ne öğretileceği kademelere göre belirlenmelidir. Örneğin teorik ilimler imamlara ve liderlere başka bir deyişle bunları muhafaza etmekle görevli kişilere öğretilmelidir.[212]

Lider halkı yönetirken iki farklı yöntemi kullanabilir. Bunlardan birincisi "*ikna yöntemi*"dir. İkna yöntemi daha ılımlı ve daha etkilidir. Çünkü ikna yolu ile düzeltilmeye ve yönetilmeye çalışılan bir toplum istenilen işleri içten yapacak ve bu olayı içselleştirecektir. İkinci yol ize "*zorlama yöntemi*"dir. Zorlama yöntemi daha çok isyancılara ve toplumda huzursuzluk çıkaranlara karşı kullanılan bir yöntemdir. Buradan da anlaşılacağı üzere Farabi lider için her iki yolu kullanmayı da meşru görmüştür.[213]

---

[210]Farabi, **Eflatun Kanunlarının Özeti**, s. 49-62.
[211]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 46.
[212]"*Öğretim millet ve şehirlerde teorik erdemleri varlığa getirmektir. Eğitim ise milletlerde ahlaki erdemleri ve pratik sanatları varlığa getirme yöntemidir.*" Bkz. Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 31-33
[213] Farabi, **İdeal Devlet**, s.

Liderin durumu ev halkına bakan aile reisinin durumu ile aynıdır. Nasıl aile reisi ev halkının karakterini şekillendirir ve onların eğitimi ile ilgilenirse, lider de milletin karakterini şekillendirir ve onu eğitir.[214] Erdemli toplumların liderleri eğitimi ve bilgiyi seven filozof olduğu için toplumu eğitim ve öğretim ile şekillendirir. Liderin önce kendisinin en üstün mutluluğa erişmesi gerekir ki daha sonra diğer insanları mutluluğa ulaştırabilsin. Ayrıca lider görevlerinden biri de nevabiti gözlemek, meşgul etmek, hepsinin özel durumuna göre uygun davranışlarda bulunmak veya gerektiğinde şehirden uzaklaştırmaktır.[215]

Filozof, insanların istediği ideal devlet düzenini oluşturmak için siyasal hitabet yöntemini etkili bir şekilde kullanmalı, insanların eğitimi için gerekli tedbirleri alabilmeli ve bunu eksiksiz olarak her fert için uygulamalı, savaş zamanında savaş yeteneklerini gösterip halkını korumalı, barış zamanında siyasal ve diplomatik zekası ile barışı devamlı kılmalı ve halkını huzur içinde yaşatmalıdır.

Farabi'nin tasavvur ettiği erdemli şehrin bozulma ihtimali bulunmaktadır. Bu şehrin bozulmasını engellemek de yine liderin görevleri arasındadır. Erdemli şehir ilk olarak başına uygun olmayan bir liderin geçmesi ile bozulabilir. Bunun sorunun çözümünün ana noktasının toplum olduğunu belirtmiş ve bu problemi toplum kendi başına geçecek lideri iyi seçmesiyle ortadan kaldırabileceğini söylemiştir. Diğer bir olasılık erdemli şehirde uygun olmayan kanunların çıkarılması sonucu düzenin ve toplumun bozulmasıdır. Başka bir olasılık da şehrin kötü bir şehir tarafından istila edilip başkası tarafından yönetilmesidir. İşte son iki seçeneğin çözümü liderdedir. Lider bunlara meydan vermemeli ve toplumunu korumalıdır.

Toplumun sınıfları arasında yardımlaşma ve dayanışmayı gerçekleştirecek sosyal düzeni kurmak, toplumun sosyal yapısını şekillendirmek liderin görevleri arasındadır. Bunun için Farabi ilk olarak tepeye filozofları yerleştirmiş, alt basamağa ise din adamlarını koymuştur. Buradaki amaç toplumun mutluluğunu tesis etmek olmuştur. Toplumun mutluluğu için en uygun sistemi oluşturmak liderin ana amaçlarındandır.[216]

Farabi de Kindi gibi ilk olarak gerçek lideri Yaratıcı olarak kabul eder ve Yaratıcının yeryüzünde özel yeteneklerle donatılmış bir lideri seçtiğini de kabul eder. Fakat tasavvur ettiği liderlik nazariyesinde bir çok yönden Kindi'den ayrılır. Başta Özellikler teorisine uygun düşünen ve özel bir liderin varlığını kabul eden Farabi bu

[214]Farabi, **Mutluluğun Kazanılması**, s. 35.
[215]Kazım Güleçyüz, **a.g.e.**, s. 228.
[216]Adnan Ayaz, **a.g.e.**, s. 115.

özellikleri aynı çağdaş liderlik tanımlarında olduğu gibi tek tek belirlemiştir. Çağdaş liderlik teorileri ile ilgili çalışmaların ve özellik belirlemelerin 1930 larda başladığı düşünüldüğünde Farabi'nin çağının çok ilerisinde bir felsefi sistem kurduğu dikkati çekmektedir. Özellikler teorisinde belirlenen liderin zeki olma, düzgün ve etkili konuşabilme, kendine güvenme, sosyalleşme ve örnek olma, insanları yönlendirebilme, güvenilir, diplomatik olma ve taktik uygulayabilme, baskın, sorumluluk sahibi olma[217] gibi temel nitelikler yukarıda Farabi'nin eserlerinde tek tek ele aldığı konularıdır. Özellikler teorisinde yer alan Karizmatik liderlik[218] örneği de Farabi'nin Reisül-Evvel kavramı ile eşleşmektedir.

Liderlik teorileri gelenekselden moderne doğru gelişirken liderliğin doğuştan olmadığı sonradan da öğrenilebileceği kabul görmüştür. Burada Farabi'nin ikinci lideri devreye girmektedir. Farabi Reisül-Evvel den sonra başa gelecek liderleri de tasarlamış ve bir liderin nasıl davranması gerektiğini belirleyerek bunun eğitimle mümkün olabileceğini savunmuştur. Modern liderlik teorileri ile karşılaştırdığımızda Davranışlar Teorisi ile Farabi'nin tasavvur ettiği ikinci lider benzerlik göstermektedir. Buradaki amaç 'iyi liderlik' kavramıdır.[219] Özellikler teorisi ve Davranışlar teorisi arasındaki fark, biri liderin özelliklerini genellerken diğeri davranışlarını genellemiştir. Farabi ise, zaman ve imkana göre ilk önce liderin özelliklerini belirlemiş ve bunu yaparken Reisül-Evvel'i, yani peygamberi örnek kabul etmiş; daha sonra asıl dünya düzeninin devamlılığını sağlayacak Reisül-Evvel'den sonra gelecek liderlerde olması gereken davranışları kazandırma yoluna gitmiştir. Onun Reisü'l-Evvel ile yapmaya çalıştığı şey, tıpkı bir ahlak metafiziği yaptığı gibi, siyaseti de metafizik eksende yapmaktır. O, liderlik tasavvurunu asıl bu çerçevede genişletmiştir. Bu da Farabi'nin siyaset felsefesinin hala geçerli ve uygulanabilir olduğunun bir kanıtıdır.[220]

---

[217]Emel Topcu Brestrich, **a.g.e.**, 53; Şebnem Aslan, Mustafa Karabacak, "İslam Düşüncesinde Liderlik", Şebnem Aslan (Edt.), **İslam Düşüncesinde Yönetim ve Liderlik** içinde, Eğitim Yayınevi, Konya, 2016, s.165-171.

[218]"*Karizma ve karizmatik şahsiyetin çeşitli tipleri mevcut olmakla birlikte, bunlar arasında dini tip en temel olanıdır. Bu yönüyle karizma, "lütfu ilahinin vergisi"dir. Bu terimi, teolojik ve hukuki dilden ödünç alan Alman sosyolog ve siyaset bilimci Max Weber'dir (Wach, 1995: 409). Weber bu kavramı, Strassburg'lu kilise tarihçisi ve hukukçusu Rodolf Sohm (1892)'dan almıştır. Sözcük anlamı "Tanrı Vergisi" olan karizma, Weber tarafından dertlilerin ve olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inandıkları bir liderin peşinden gitme gereksinimi duyanların önüne geçen ve bu konuma kendi kendini adayan liderleri nitelemek için kullanılmıştır*." Bkz. İhsan Çapcıoğlu, M. Cem Şahin, Nur Erdoğruca, "Max Weber Sosyolojisinde Karizmatik Otorite ve Dini Lider", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl. 14, Sayı. 2, Ağustos 2010, s. 58.

[219]Emel Topcu Brestrick, **a.g.e.**, s. 55-59.

[220]Ayrıca Bakınız. "Fârabî, sosyolojisinde, şehir, toplum, grup, medeniyet, siyaset, din, dil ve evrensellik gibi konularda görüşler serdetmiştir. Farâbi'nin toplumsal teoriye dair yaklaşımına bakıldığında, onun yaptığının "sosyoloji öncesi sosyoloji" olarak isimlendirilebileceği anlaşılacaktır. Son çözümlemede denilebilir ki Fârabî, yazdığı eserlerde toplumsal konulara yaklaşımıyla sosyolojiye, din sosyolojisine, dil

2.3. İBN SİNA'NIN LİDERLİK NAZARİYESİ

2.3.1. İbn Sina'nın Siyaset Felsefesi

Ebu Ali el- Huseyn ibn Abdullah ibn Hasan ibn Ali Sina yaklaşık olarak 980 yılında Buhara yakınlarında Afşana[221] köyünde doğmuştur. Babası Samani Devleti'nde görevli bir memurdur. Babasının görevi nedeniyle devlet işlerini yürütmesi esnasında yanında bulunduğundan erken yaşta eğitim almaya başlamıştır. Önce Kuran'ı ezberlemiş, sonra okuma-yazma eğitimini tamamlamış, akabinde ise fıkıh, akaid, dil ve edebiyat bilimlerini öğrenmiştir. Babasının konumu sayesinde dönemin en iyi hocalarından dersler almış ve bu durum gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Babasının İsmaili dâîlerle sohbetleri esnasında felsefeye merak sarmıştır. Fakat İbn Sina bu sohbetlerde ortaya konulan görüşleri yetersiz bulduğundan bunları benimsememiştir. Nitekim sonrasında dönemin alimlerinden Ebu Abdullah en Natılı'dan mantık ve felsefe dersleri almıştır. Özellike o dönemde ön planda olan *İsagoji*[222], Öklid'in *Enâsır*[223] adlı geometri kitabı, ve Batlamyus'un *el-Majeste*[224], isimli eserlerin okumalarını tamamlamıştır. Bunların yanısıra 13 yaşına kadar tıp matematik, mantık, fizik dallarında eğitim görmüş, metafizik konuları ile ilgilenmiş ve Aristo'nun *Metafizik,* adlı eserini okumuştur. Fakat bu eseri yeteri kadar anlamadığını düşünen İbn Sina, Farabi'nin bu eser üzerine yazmış olduğı şerhi (*Fî Ağraz Kitâp mâ ba'de et-Tabi'a*) okumuş ve kendini Aristo metafiziği üzerine geliştirmiştir.[225]

İbn Sina, Samani Devleti hükümdarı Sultan Nûh ibn Mansûr'un hastalığını iyileştirmesi sonucunda 17 yaşında sarayda görev almış ve dönemin kütüphanesi olan Sivanûl-Hikme'de müdürlük yapmıştır. Burada kendisini geliştiren İbn Sina, sonrasında siyasi nedenlerden ötürü sırasıyla Buhara, Cürcan ve Rey kentlerine gitmek zorunda kalmıştır. Burada Büveyhi Devleti hükümdarı Sultan Mecdü'd-Devle'nin hizmetine girmiş ve onunla seyahatlere çıkmıştır. Kazvin ve Hemedan kentlerini de yolculuk

---

sosyolojisine, siyaset sosyolojisine, şehir sosyolojisine, küresel sosyolojiye, medeniyet sosyolojisine vd. önemli katkılar sunmaktadır." Ejder Okumuş, "Farabi'nin Medeniyet Sosyolojisine Katkıları"; Diyanet İlmi Dergi, Cilt.52, Sayı. 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2016, s. 16; 20-23.

[221]Bu köyün adı farklı kaynaklarada Efşene olarak da isimlendirlmektedir. Bkz. Mehmet Bayaktar, **a.g.e.**, s.179; Peter Adamson, Richard C. Taylor, **a.g.e.**, s. 105; Bazı kaynaklarda ise İbn Sina'nın doğum yerinin Harmisen olduğu geçmektedir. Bkz. Ülken, **İslam Felsefesi**, s.101.

[222]Abdülkuddüs Bingöl, "Îsâgûcî: Porphyrios tarafından Aristo'nun *Kategoriler*'ine giriş olarak yazılan eser.", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** , C.22, İstanbul, 2000, s. 488-489.

[223]Öklid'in geometri ve matematik üzerine yazmış olduğu eser.

[224]Batlamyus'un astronomi üzerine yazdığı eser.

[225]Bayrakdar**, a.g.e.**, s. 255.

yapan İbn Sina bu yolculuk sırasında yakalandığı bir hastalık nedeni ile tahmini 1037 yılında hayatını kaybetmiştir.[226]

İbn Sina Meşai felsefesinin filozoflarından biridir. Ortaçağ İslam alim ve düşünürleri tarafından "*eş-şeyü'ür-reîs*" olarak tanılmaktadır. Ayrıca kendisine "*hüccetü'l-hak, şerefü'l-mülk, ed-destûr*" gibi vasıflarda atfedilmiştir. Ortaçağ'da Hıristiyan filozoflarını oldukça etkilemiş ve batı dünyasında Avicenna ve "*filozofların prensi*" olarak tanınmıştır.

İbn Sina'nın felsefi sistemi Ortaçağ felsefesinin karakterini taşımaktadır. Akılcılık ve deney onun felsefesinin vazgeçilmezleri arasındadır. Felsefeyi "*insanın, eşyanın hakikatine vakıf olma suretiyle yetkinleşmesi*" olarak tanımlayan filozof, felsefe ve hikmet terimlerini aynı manada kullanmıştır. Onun felsefi sistemini anlamak için "*ilimler tasnifine*" bakmak bir gerekliliktir. İlimler tasnifinde Aristo ve Farabi'den etkilenmiş olmasına rağmen onun bu tasnifi daha çok madde ve şekil bağlantısı açısından irdelenmesi gerekmektedir. İbn Sina ilimler tasnifini şu şekilde üçe ayırmıştır:[227]

a) Maddesinden ayrılmamış olan şekillerin ilmi: doğa ilimleri ve aşağı ilimler
b) Maddesinden tamamen ayrı olan şekillerin ilmi: metafizik, mantık ve yüksek ilimler
c) Maddesinden ancak zihinde ayrılan ilimler: matematik ve orta ilimler

Felsefeyi yüksek ilimlerden sayan İbn Sina bu ilmi ikiye ayırır: teorik ilim ve pratik ilim. Teorik ilim yalnızca bilgiye aittir eylemle ilgisi yoktur. Pratik ilim ise hem bilgi hem de eylem içermektedir. Teorik ilim üç kısımdam ibarettir: doğa, matematik, metafizik ilmi. Pratik ilim içerisinde birey, aile ve toplum konuları bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak pratik ilimin bölümlerini ahlak ilmi, ev idaresi ve siyaset ilmi olarak bölümlendirmiştir.[228]

Siyaset felsefesi konusunda *Kitâbu'ş- Şifa, el –İşârât ve't-Tenbîbât*, *Kitabu'n-Necât* ve Risale *fi-isbati'n-Nübüvve* ve risale içerikli *fi-s Siyaseti'l Menziliyye* adlı eserleri öne çıkmaktadır. *Kitâbu'ş- Şifa* adlı eserin İlahiyyat bölümünün onuncu

[226]Ömer Mahir Alper, "İslâm Felsefesinde 'Altın Çağ'ın Başlangıcı: İbn Sînâ ve Felsefesi", (Edt.)Bayram Ali Çetinkaya, **İslam Felsefesi Tarihi**, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Cilt.1, Ankara, Ağustos 2012, s. 179-181; Ülgen, **İslam Felsefesi**, s. 101-102; Bayrakdar, **a.g.e**., 255-256, Adamson, Taylor, **a.g.e.**, 105-107.
[227]Ömer Mahir Alper, **İbn Sina**, İsam Yayınları, İstanbul, Aralık, 2010, s. 49-50; Ülken, **İslam Felsefesi**, s. 103; Necip Taylan, **Ana Hatlatıyla İslam Felsefesi Kaynakları, Temsilcileri, Tesirleri**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016, s. 191.
[228]İbn Sina, **Metafizik**, (Çev.) Ekrem Demirli, Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 17-22.

makalesi; peygamberliğin ispatı, ibadetlerin önemi, şehir ve aile sözleşmesi, halife imam ve siyaset konularının en çok ele alındığı eserdir. *el –İşârât ve't-Tenbîbât* da ise ilahi kanunun zorunluluğu konusuna değinmiş, *Kitabu'n- Necât* adlı eserinde pergamberliğin ispatı ve peygamberin insanları Allah'a kullağa çağırması, ibadetlerin dünya ve ahiretteki yararları konularını ele almıştır. *fi-s Siyaseti'l Menziliyye* adlı risalesinde siyaset konusunu farklı açıdan yorumlayarak; kişinin kendi ile siyaseti, ailesi ile siyaseti, gelir giderle ilgili siyaseti, eşi-çocukları-hizmetçisi ile ilgili siyaseti konu başlıkları altında siyasette bireyden topluma bir yön belirlemiştir. Siyaset üzerine yazılan tüm eserleri bir bütün olarak düşünüldüğünde İbn Sina'nın siyaset felsefesinin dini içerikli olduğu dikkat çekmektedir.

İbn Sina'nın felsefi düşüncesinin tamamı insanın mutluluğu ve mükemmelliğini konu edinmiştir. Bu açıdan bakıldığında filozof siyaset felsefesi konusunda müstakil bir eser yazmamasına[229] rağmen ilahi hukukun gerekliliği, devletin yapısı ve işleyişi, hilafet meselesi, ibadetlerin bireyin ve toplumun hayatındaki önemi, bireyin ev idaresi gibi konuları farklı eserlerinde bölüm bölüm yer almıştır. Onun siyaset felsefesi ahlak, nübüvvet ve metafizik konuları içerisinde yer almıştır. Aslında bu çalışmaların bir birleşimi şeklindedir. Ayrıca ahlak felsefesini anlayabilmek için metafizik ve psikoloji alanındaki görüşlerini de anlamak gerekmektedir. Çünkü filozofa göre siyaset felsefesi gibi ahlak felsefesi de vahye dayanmaktadır. Dine dayalı bir ahlak ve siyaset felsefesi kuran İbn Sina tüm bu konuları metafizik içerisinde metafiziğin bütünleyici yönüyle yorumlamıştır. [230]

İbn Sina'ya göre siyasetin ana unsuru insandır. Fakat insanın diğer insanlarla etkileşim kurması sayesinde kendi yetkinliğine ulaşabileceğini söylemiştir. Bu nedenle insanın şehirde yaşaması gerektiğine vurgu yapmıştır.

İbn Sina, dini insanın dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmesini sağlayacak kurallar bütünü olarak tanımlamasından dolayı siyaseti de peygamberin Allah'tan aldığı vahiy ile kurduğu kurallar düzeni olarak yorumlaması göze çarpmaktadır. Çünkü filozof insanın sadece özel kanunlarla dünyadaki maddi huzuru için konulan kanunlara değil

[229]İbn Sina *eş- Şifa* adlı eserinde siyasete dair bir kitap yazacağını söylemiş fakat bunu başardığını gösteren herhangi bir eser literatürde mevcut değildir. "*İbn Sina'da yeterli miktarda siyaset felsefesine dair eser olmamsının nedeni Farabi'ye kıyasla İbn Sina'nın eserlerinde ameli felsefenin sınırlı bir yere sahip olmasıdır*." Bkz. Cevher Şulul, "İbn Sina'nın Siyaset Felsefesi", İslami Araştırmalar Dergisi/Journal of Islamic Research, 2016, 27(2), s. 113.

[230]Cevher Şulul, **a.g.e.** s. 111; Idrıs Bın Zakarıa, "Studıes In The Polıtıcal Aspects Of Avıcenna's General Theory Of Cosmology And The Human Soul"; The University of Manchester Faculty of Arts Department of Middle Eastern Studies(Doktora tezi); 1995, s. 73-84.

aynı zamanda insanın maneviyatını da sağlayan genel bir kanuna ihtiyaç duyduğunu söylemiştir. Bu kanunda Allah'ın peygambere vahyettiği ilahi kanundur.[231]

İbn Sina'nın ilgilendiği ilk siyaset, kişinin kendisi ile olan siyasetidir. Ona göre kişi kendisi ile olan siyaseti iyi yürütürse ülke yönetiminde de başarılı olur.[232] Bu konuda ilk bilmesi gereken şey insanın aklının ve nefsinin bulunduğudur. Burada yöneten akıl, yönetilen ve kötülüğünü isteyen nefis mevcuttur. Kişinin kendisinde bulunan kötü huyları bilmeli ve bunları düzeltmeye uğraşmalıdır. Bu kötü huylar tam düzeltilmemesi söz konusu ise bu mücadeleyi bırakmamalıdır. Elinden gelenin en iyisini yapmaya çabalamalıdır. Kendinde mecvut olan tüm diğer özelliklerini de bu şekilde yetkinleştirme yolunu tercih etmelidir. Bunun yanı sıra kişi, kendi kusurlarını söyleyen, yaptığı yanlışı bildiren bir dosta ihtiyaç duyar. Zaten İbn Sina'ya göre hükümdar ve liderlerin durumunun bozulmasındaki sebep, liderlerin kendilerine kötü arkadaş ve sırdaş edinmeleridir.

Kişinin kendisinden sonra ailesinin siyaseti ile ilgilenmesi gerekmektedir. İbn Sina'ya göre devletin üzerine kurulu olduğu temel ailedir. İnsan hayvandan farklıdır. İnsan, azığını kazanır, ihtiyacından fazlasını saklar gerekli gördüğü zamanlarda bunu kullanır. Bu sebeplerden dolayı insan ev ve konak sahibi olmak zorundadır. Kendisi dışarıda iken evdeki azığını koruyacak ona yoldaş olacak bir eşe ihtiyaç duyar bu da eş edinmenin sebebidir. Daha sonra eşinin olması, zürriyetinin çoğalması ihtiyaçlarını arttırır; yardımcı ve hizmetçilere ihtiyaç duyar. Ailenin bu şekilde genişlemeye devam etmesi sonucunda kişi bir yönetici olmuş ve evinde bulunan kişileri yönetir duruma gelmiştir. Kişi onları korumalı, sakınmalı, külfetlerine katlanmalı, rızıklarını çoğaltmalı, özendirerek, sakındırarak veya vaadde bulunarak, vererek veya yoksun bırakarak onları yönetmelidir.[233] Kişinin hizmetçi ve iş görenleri ile ilgili siyaseti ise vücudun organlarına benzetilmiştir. İbn Sina bunu şu şekilde ifade etmiştir: Elinin yaptığı işi sana yapan el yerine geçer, ayağının yaptığı işi yapan ayak yerine geçer, gözünün koruduğunu koruyan göz yerine geçer. Bu büyük bir yardımdır. Onlar olmasa kişi tüm işini kendisi yapmak zorunda kalır ve bu büyük bir külfettir. Bundan dolayı onlarla ilgilenilmeli, onlardan uzak durulmamalı, ihmal edilmemelidir. Onların ihtiyacını kendi vücudunun ihtiyacı gibi görmeli ve temin etmelidir.[234]

---

[231]Şulul, **a.g.e.**, s. 114.
[232]İbn Sina, **Siyaseti'l Menziliyye**, (çev) Vecdi Akyüz, Sosyo-Kültürel Değişime Sürecinde Türk Ailesi, 3. Cilt, Ülke Yayın Haber, Ankara, Şubat 1993, s. 67.
[233]İbn Sina, **Siyaseti'l Menziliyye**, s. 66-67.
[234]İbn Sina, **Siyaseti'l Menziliyye**, s. 73.

İbn Sina'nın ele aldığı diğer bir konu kadının toplum ve aile hayatındaki rolü ve statüsüdür. İyi bir kadın, erkeğinin mülkünün ortağı, malının koruyucusu, yükünün taşıyıcısı ve çocuklarının terbiyesinde güvendiği kişidir.[235] İbn Sina'ya göre kadının en temel ödevi iffetli olmasıdır. Eşi tüm ihtiyaçlarını karşılamalı ve onun dışarıda çalışmasına gerek kalmamalıdır. Bu yorumlardan İbn Sina'nın kadının liderliğine sıcak bakmadığı sonucuna ulaşmaktayız.

Platon, Aristoteles ve Farabi de olduğu gibi İbn Sina da toplumu hiyararşik bir düzen içerisinde bölümlendirmeyi uygun görmüştür. Şehri yöneticiler, zanaatkarlar ve muhafızlar olarak üç temel gruba ayırmıştır. Her bir grup içerisinde bir başkan belirlemiş ve o başkanın altında ardından gelen diğer başkanları seçmiştir. Böylece şehirde belli bir yeri olmayan hiç kimse kalmamış ve herkesin bir görevi ve aidiyet duygusu oluşmuştur.[236] Yalnız İbn Sina diğer filozoflarda olduğu gibi liderin içinden çıkacağı grubu veya yetişeceği ortamı belirlememiştir. Çünkü ona göre lider peygamberdir ve o seçilmiş kişidir ve bir liderin sonradan öğreneceği özellikleri ve daha fazlasını doğuştan getirmektedir. Peygamberden sonra gelecek olan halife veya diğer liderlerin de eğitimi veya toplumun hangi sosyal statüsünden belirleneceğini açıklayan ifadelere eserlerinde yer vermemiştir.

2.3.2. Lidere Duyulan İhtiyaç

Filozofa göre insanın yalnız yaşaması mümkün değildir. İnsanı diğer canlılardan ayıran başka bir nokta da kendi zaruri ihtiyaçlarına yardım eden birileri olmadan yaşamını sürdürmesinin mümkün olmamasıdır. İnsanın varlığı ve bekası birbirleri ile yardımlaşmasına dayanır. Filozofun da dediği gibi biri diğeri için yeşillik yetiştirir, o da diğeri için ekmek yapar başka biri bunlar için terzilik yapar, bir başkası da iğne üretir ve böylece birbirleri için yardımlaşan insanlardan bir toplum oluşturulur.[237] İnsanın yetkinleşmesi için bir toplum içerisinde yaşaması muhakkaktır. Bu etkileşim insanlar arasında bir kanun zorunluluğunu gündeme getirmiştir. İnsanlar arasındaki alışveriş ve muamelenin sonucunda adaletin olması şarttır. Söz konusu bu adalet kanun ile sağlanalabilir. Kanunun yada yasanın olduğu yerde de bir yasa koyucuya ihtiyaç vardır. İbn Sina'ya göre bu kanun kendisine itaati hak eden ve ayrıcalıklı olan Kanun Koyucu'nun Allah'tan aldığı vahiy temellidir.[238] İnsan türünün devamı ve uygun

[235]İbn Sina, **Siyaseti'l Menziliyye**, s. 71; Şulul, **a.g.e.,** s. 120.
[236]İbn Sina, **Metafizik**, s. 489; Şulul, **a.g.e.,** s. 116.
[237]İbn Sina, **en-Necât**, (çev) Kübra Şenel, Dergah Yayınları, Mayıs, 2018, s. 303.
[238]İbn Sina, **İşaretler ve Tenbihler**, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 224-225.

toplumda yaşaması için bu yasa koyucunun varlığı, insanın gözünün üzerinde kaş çıkması kadar doğal bir olaydır.[239]

İbn Sina'ya göre Allah'ın dünya üzerinde bir "*iyilik düzeni*" kurmak isteyip de bunu dünyada meydana getirecek bir peygamberi göndermemiş olması mümkün değildir. Bu yüzden bir peygamberin var olması gerekir, bu peygamber insan olmalı ve diğer insanlardan faklı özelliklere sahip olmalıdır. *En-Necat* adlı eserinde İbn Sina bir lidere ya da, kendi deyimi ile, peygambere olan ihtiyacı "*İnsanlara Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü, kendileri için büyük ve önemli işaret ve örneklerle öğretmesi gerekir*" şeklinde ifade etmiştir. İbn Sina toplumun farklı özelliklerde insanlardan oluşmasının Allah'ın bir lütfu olarak yorumlamaktadır. Ona göre eğer insanlar hepsi lider olsaydı birbirlerini yok etmek için çabalardı. Tam tersi düşünülürse hepsi tebaa olsaydı hiç kimse başkasının işini yapmaz, yardımlaşmazdı. Yoksullukta da eşit olsalar yoksulluk ve sefaletten yok olup giderlerdi.[240] İşte farklı özellikteki insanların oluşturduğu bir toplumda onlardan en üstün olanı lider olmalıdır. Her üstün olan kendisinden aşağıda olanlara hakim ve onların lideridir bu yüzden peygamber de kendilerinden üstün olan bütün cins ve toplumların liderleridir.[241]

İbn Sina, tıpkı Farabi gibi, "Faal Akıl" kavramını peygamberlik ve metafizik konularında kullanmıştır. Filozof, peygamberin vahiy aldığı Faal Akıl'ı "*namus*" yada "*kanun*" olarak tanımlamaktadır.[242] Çünkü Allah'ın yeryüzünde kurmak istediği mükemmel düzenin kanunlarını getiren aracı Faal Akıl'dır. Faal Akıl'ın Allah'tan getirdiği temel kanunlar üzerine inşa edilen toplum, tam da insan hayatına uygun olan toplumdur. Bu kanunları insanlara aktaran peygambere itaat de İbn Sina'nın siyaset felsefesi için vazgeçilmezdir.

2.3.3. Liderin Temel Özellikleri ve Kutsi Akıl Kavramı

İbn Sina'nın siyaset felsefesi nübüvvet felsefesinin devamıdır. Ona göre toplumun lideri de peygamberdir. Onun için peygamberin siyasi önemi ve siyasi hayattaki yeri son derece önemlidir. İbn Sina'nın siyaset felsefesinde lider özelliklerini araştırmak için onun peygamberde bulunan özelliklerini belirtmek gerekmektedir.

---

[239]İbn Sina, **Metafizik**, s. 482.

[240]İbn Sina, **Metafizik**, s. 482-484; İbn Sina, **en-Necât**, s. 133; İbn Sina, **Siyaseti'l Menziliyye**, s. 64; "*Bütün insanları adalet fikrinde birleştirmek için peygambere ihtiyaç vardır. O'nun getirdiği adaletin mutlak adalet olduğunu insanlara ispat etmek için, mucize gereklidir.*" Bkz. Taylan, **a.g.e.**, s. 209.

[241]İbn Sina, **Risaleler**, (Çev) Alparslan Açıkgenç, M: Hayri Kırbaşoğlu, "*Peygamberlerin Peygamberliklerinin İspatı ve Onların Kullandıkları Sembol ve Örneklerin Yorumu Hakkında*", Avrasya Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 38.

[242]İbrahim Maraş, " İslam Felsefesinde Siyaset",(Edt.) İbrahim Maraş, **İslam Felsefesi Tarihi**, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2014, s. 247.

İbn Sina *el –İşârât ve't-Tenbîbât* adlı eserinde lideri şu şekilde tanımlamıştır:[243]

> "*kral nedir bilir misin? Gerçek melik, mutlak gerçek zengin olandır. Ve hiçbir şey hiçbir konuda ondan müstağni kalamaz. Her şeyin zatı ona aittir. Ondandır veya zatı ondan dolayıdır. Dolayısıyla ondan başka herşey, onun mülküdür. Onun hiçbir şeyde yoksunluğu yoktur***.**"

Buradan da anlaşılacağı üzere gerçek lider, Allah'ın kendisidir. Onun istediği düzenin kurulması için insanlar arasında yine insan olan ve onlarla anlaşabilecek bir lider gereklidir. Bu da Allah'ın gönderdiği peygamberdir. Filozof, peygamberi bir eserinde insanların "*geçim vesilelerini ve ahiret maslahatlarını sağlamak üzere onların hallerini yönetme işini deruhte eden kişidir*" şeklinde tanımlarken,[244] başka bir eserinde "*vahiy denilen akışın maddi alemin ilim ve siyaset bakımından salahı için uygun görülen herhangi bir ifade şeklinde almasına peygamberlik*"[245] demiştir. Filozof, peygamberi hem dünya lideri hem de dini lider olarak tanımlamaktadır. İnsanlar arasına gönderilen peygamberin de yine onlarla iletişim kurabilecek, onları anlayabilecek bir insan olması şarttır. İbn Sina, gönderilen peygamberin melek yada başka özellikte bir varlık olmaması gerektiğini bu şekilde açıklamıştır.

İbn Sina'ya göre itimada layık en büyük şey akıl ve iyi ahlaktır.[246] Bu özelliklerden dolayı lider en akıllı ve en ahlaklı olandır. Bunlar da sadece peygamberde mevcut olan özelliklerdir. Peygamber, diğer insanlardan farklı ve üstün özellikleri olan kişidir. Her yönden tam ve eksiksizdir. Bu yüzden siyaset, peygamberler için kolay bir iştir. Yine onlar, rahatlıkla diğer insanlara sorumluluk verebilir ve vazife yükleyebilir.[247]

Lider insanlara hitap edebilecek ve onları yasaya zorlayabilecek durumda ve yeterlilikte olmalıdır.[248] Bu yetkisini de Faal Akıl'ın kendine Allah'tan getirdiği din sayesinde yapabilmektedir. Aynı zamanda tebaasına bu dini ve kanunları anlatabilecek yeterlilikte hitabet yeteneğinin olması gerekmektedir. İbn Sina'ya göre avam ve havasa farklı şekilde anlatılması gereken konular olabilir. Bu yüzden peygamber karşısındaki muhatabına göre konuşma kabiliyetinde olmalıdır.

İbni Sina, diğer filozoflardan farklı olarak peygamberlerde kudsi akıl adını verdiği üst düzey bir akıl olduğunu söylemektedir. Peygamber bu kudsi akıl sayesinde diğer insanlardan ayrılır ve peygamberlik özelliği kazanır.

---

[243]İbn Sina, **İşaretler ve Tenbihler**, s. 182.
[244]İbn Sina, **Metafizik**, s. 488; "*Peygamber siyasetle duygusal dünyanın, ilimle akılsal dünyanın iyiliğinin gerçelkeşmesi için faydalı olan şeyleri insanlara vahiy yoluyla tebliğ eden kimsedir*." Bkz. Saruhan, **İslam Meşai Felsefesinde Filozof**, s. 125.
[245]İbn Sina, **Risaleler**, s. 38.
[246]İbn Sina, **Metafizik**, s. 496.
[247]İbn Sina, **Risaleler**, s. 39; Alper, **a.g.e.**, s. 108.
[248]Şulul, **İbn Sina'nın Siyaset Felsefesi**, s. 114.

İbn Sina, *Tanımlar Kitabı*'nda aklı, "*insanlardaki ilk fıtratın sağlıklı olması, çirkin ve güzel şeyleri ayırt etmeyi sağlayan kuvvet* veya *amaç ve faydaların kendisi ile çıkarıldığı öncüller olan zihinde toplanmış manalar"* şeklinde tanımlamıştır. [249] İbn Sina'ya göre bunlar halkın akıl kelimesi için verdiği anlamlardır. İbn Sina farklı kitaplarında aklın farkı bölümlerini ve bunların manalarını şu şekilde ifade etmiştir:

Heyulani akıl, nefsin maddeden soyutlanan eşyanın mahiyetini anlama kuvvetidir. Ya da bilgi edinebilmek için nefsin sahip olduğu yetenektir, şeklinde tanımlanmaktadır. Bilmeleke akıl ya da meleke halinde akıl, nefiste var olan bu heyulani aklın gelişmiş ve kuvvetlenmiş halidir. Bilfiil akıl, öğrenilen bilgilerin zihinde şekillenmesi ve oluşmaya başlamasıdır. Filozofun tanımı ile, "*bir surette veya akledilebilir bir surette dilediğinde akledip, sureti bil fiil haline getirip nefsin olgunlaştırılmasıdır*". Diğer bir akıl tanımı müstefad akıldır. Müstefad akıl, varlığa ait formların maddeden soyutlayarak tam bir bilgi haline getirilmesidir. İbn Sina'nın akıllar sıralamasındaki sonuncu akıl ise Faal Akıldır. Tanımı ise, kendisi dışındakinden soyutlanmak yoluyla değil de kendi özünde madde ve maddenin ilişkili olduğu şeylerden soyut bir mahiyettir. İbn Sina'ya göre insan, Faal Akıl sayesinde bilgi öğrenir. Düşünmek insanı Faal Akılla irtibat kurması için yetkinleştirmektir. İnsan kendisinde soyut olan bilgiyi Faal Akıl sayesinde somut ve zihinsel bir yapıya ulaştırır. [250]

Bilgi edinme ve akıllar hiyerarşisini bu şekilde açıklayan İbn Sina, nübüvvet teorisinde daha çok Heyulani ve Faal Akıl üzerinde durmuştur. Her insan bilgi edinme konusunda Faal Akıl'la irtibat kurabilir. Bunun için aklın yetkinleşmesi gerekmektedir. Fakat bazı insanların özel yetenekleri sayesinde yetkinleşmeye gerek kalmadan Faal Akılla irtibat kurabileceğini söylemiştir. İbn Sina Peygamberlerin böyle kişiler olduğunu söylemiş onlar için "kudsi akıl" kavramını ortaya atmıştır.

Heyulani akıl, her insanda mevcuttur, fakat bu aklın özel bir türü olan kudsi akıl sadece peygamberlere özgüdür. Yine İbn Sina'ya göre Faal akıldan bilgi edinme aracılı veya aracısız olarak gerçekleşebilmektedir. Aracısız alma demek doğrudan bağlantı içinde olma ve bilgiyi direk almak demektir. Aracılı almak ise dış duyu, vehim veya akıl yürütme sayesinde olmaktadır. İşte bilginin aracısız olarak alınmasını sağlayan özellik İbn Sina'da kudsi akıl sayesindedir. Allah, dilediği zaman kişide bulunan kudsi aklı aydınlatır ve peygamber hiçbir öğrenmeye yada öğretmeye ihtiyaç duymadan tüm

[249]İbn Sina, **Tanımlar Kitabı**, (çev.) Aygün Akyol, İclal Arslan, Elis Yayınları, Ankara, 2013, s. 27-28.
[250]İbn Sina, **Tanımlar Kitabı**, s. 28, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1989, s. 238-242.

bilgilere ulaşır.[251] Diğer insanların Faal Akıl ile irtibatı düzensizdir ve bilgi alışı toplu değildir. Bu yüzden aldıkları bilgilerde de kopukluklar meydana gelmesi mümkündür. Fakat peygamberlerde iletişim, kudsi akıl sayesinde aracısız ve düzenlidir. Bundan dolayı onun Allah'tan getirdiği bilgiler kanun niteliğindedir. Zaten peygamber, bu özellik ve yetki sayesinde toplumun dini ve siyasi lideri olmuştur.

2.3.4. Liderin Görev ve Yetkileri

Liderin ilk ve en temel görevi insanlara tek ve kudretli yaratıcılarının olduğu, onun gizli ile açığı bildiğini ve emrine itaatin O'nun hakkı olduğunu bildirmektir.[252] İbn Sina'nın siyaset felsefesi, nübüvvet felsefesine dayandığı için ve o, peygamberi hem dinin hem de dünyanın lideri olarak yorumladığı için yapacağı ilk işi insanlara Yaratıcılarını tanıtmak olmalıdır.

Yaratıcılarını tanıyan insanların O'na bağlılıklarını göstermek ve O'nu sürekli anmak için ibadetlere ihtiyaçları vardır. Lider, insanları kendi görüşleri ile başbaşa bırakmamalı neyi nerde nasıl yapacaklarını belirlemelidir. Nasıl insan bir hükümdarın karşısında saygılı olur, üzerindeki kıyafetleri özenle seçer ve düzeltirse aynı şekilde insan Yaratıcısının karşısında da saygılı olmalıdır. Bu yüzden ibadet esnasında insanların uyması gereken davranışları lider bir yasa şeklinde belirlemelidir.[253] İbadetler, İbn Sina'nın siyaset felsefesinde önemli yer tutmaktadır, bunun için *en-Necat* adlı eserinde *ibadetler ve onların dünya ve ahiretteki yararları* başlığı altında bir bölüm yazmıştır. İbadetlerdeki amaç, insanın yaratıcısı ile meadı bilmesi ve bu konularda peygamber gittiğinde unutkanlığa düşerek asıl gayesinden sapmasını engellemektir.

İbn Sina'ya göre liderin bundan sonraki en önemli görevi insanları ahlak ve adetlerde adalete sevk eden yasalar koymak olmalıdır. Adalet ortada olmak demektir. Ortada olmak ise hem ahlaki hem de siyasi olarak yorumlanmıştır. Ahlaki açıdan ortada olmak, insanın nefsinin yetkinleştirilerek duru bir şekilde bedenden kurtulmasının

[251]"Kutsal Akıl"a sahip olan ve adalet, hikmet, cesaret, ve iffet gibi teorik ve pratik pozitif erdemlere sahip olan kişi Sumerlilerin "*Si.pa.si*"sidir, Akkadlıların "*Şarru Kenu"sudur*" Platon'un "İdeal devlet adamı" *(Basileus themistopoloi)* dır, Farabi'nin "*melik-i sunne*"sidir. Sicistani'nin "*Rabb-ı İnsanisi*"dir, İbn Sina'nın "*Insan-ı İlahi*"sidir." Bkz. Mübahat Türkel Küyel, "*İbn Sina Felsefesi ve Ahlak Anlayışı"*, Erdem Dergisi, Cilt:9, Sayı 27, Ocak 1997, s. 1284-1285; Hıram Caton, "The Place Of The Holy Intellect In Avıcenna's Theory Of Prophecy", The Faculty Of The Dıvısıon Of The Humanıtıes Department Of Orıental Languages And Cıvılızatıons The Unıversıty Of Chıcago, Chıcago, Illınoıs, December, 1962, S. 88-103.

[252]İbn Sina, **Metafizik**, s. 487; İbn Sina, **en-Necât**, s. 304.

[253]İbn Sina, **Metafizik**, s. 487; İbn Sina, **en-Necat**, s. 306.

sağlanmasıdır. Siyasi olarak ise, dünyevi maslahatlar için, beden ve neslin devamı ve şehrin devamlılığı için orta yolda düzen kurmak anlamlarına gelmektedir.[254]

Lider, insanların toplum oluşturmalarında ve bu toplumun devamlılığını sağlamada onları bir araya getirecek şeyleri farz kılmalıdır. Bu şeyler toplu yapılan ibadetler ve sosyal düzeni koruyan yardımlaşma esaslı konulardır. Böylelikle insanları birlikteliğe, cesarete ve yardımlaşmaya sevk ederek toplumu güçlenmedirmeyi amaç edinmelidir.[255]

Lider, tembellik ve boş durmayı yasaklamalıdır. Hiç kimsenin kendi ihtiyacını başkası üzerinden kazanmasına veya hiçbir sıkıntıya katlanmadan gelir elde etmesine ve yan gelip yatmasına izin vermemelidir.[256] Bu durum, toplumun bozulmasına neden olacağı için lider bu tip kişileri isterse ülkeden çıkarma hakkına sahiptir.

Şehirde ortak bir mal düzeni kurmak liderin görevleri arasındadır. Bu ortak malların kullanımı askerler ve hastalık sakatlık gibi nedenlerle çalışamayanların ihtiyaçlarını giderme yönünde harcanmalıdır. İbn Sina Metafizik adlı eserinde bazı filozofların, hasta ve kendi bakımını yapamayan kişilerin öldürülmesi gerektiği söylediklerini belirtmiş fakat kendisi bunu uygun görmemiş ve bunu çirkin olarak addetmiştir. Bu tarz insanların bakımının devlete bir yük getirmeyeceğini, aksine, varsa bakımlarını akrabalarının üstlenebileceğini savunmuştur.[257] Buradan da anlaşıldığı gibi İbn Sina, sosyal devlet düzeninden yana yorumlar yapmıştır.

Kumar gibi herhangi bir maslahatı olmayan gelirler yasaklanmalıdır. İbn Sina'ya göre, alış veriş sonucu kazanılan bedel ya bir cevherdir ya bir menfaattir ya teşekkürdür ya da beşeri iyilikler arasında sayılan bir şeydir.[258] Faiz, kumar gibi kazançlar, toplumun zararına olan para kazanma yollarıdır. Bunların yanı sıra lider, alış verişi sağlayan muamelelerde hile ve aldatma gibi uygun olmayan yolları yasaklamalıdır. Kendi alın teri ile helalinden kazanılan gelirleri övmeli ve teşvik etmelidir.

Liderin diğer bir özelliği koyduğu yasalara kendinin de uyması ve bu uygulamalarda örnek teşkil etmesidir. Bunlar, evlilikler ve diğer genel ortaklıklar şeklindedir. İbn Sina, aile kurumuna çok büyük önem vermiştir. O siyasete dair yazdığı Es-Siyasetü'l-Menziliyye adlı eserinde aile kurumunun özellikleri, yönetimi eşlerin birbiri üzerindeki hakları ev yönetimi, aile yönetimi gibi konuları derinlemesi

[254]İbn Sina, **Metafizik**, s. 499.
[255]İbn Sina, **Metafizik**, s. 496.
[256]İbn Sina, **Metafizik**, s. 489.
[257]İbn Sina, **Metafizik**, s. 489-490.
[258]İbn Sina, **Metafizik**, s. 490.

inceleyerek ev siyasetinden toplum siyasetine bir yol göstermiştir. Evlilik konusunda lider de kendisine uygun eşi seçmeli ve halkına örnek olarak evliliğe insanları teşvik etmelidir. Bunun dışındaki uygun olmayan uygulamaları yasaklamalı, hatta uymayanları cezalandırmalıdır.

İbn Sina, oruç, hac ve cuma namazı gibi ibadetlerin siyasette ve sosyal hayatta önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu ibadetlerle toplumu güçlendiren, toplumu bir arada tutan onları birbirine karşı yakınlaştıran özellikte olduğunu belirtmiş ve liderin de bunlara iştirak etmesi gerektiğini özellikle belirtmiştir.

Farabi gibi İbn Sina da, liderin cihad etme yeteneğinin olması gerektiğini vurgulamıştır. Liderin dini, siyasi görevleri olduğu gibi askeri görevleri de bulunmaktadır. Askerlerin düzenlenmesi, şehre giriş ve çıkışların bilinmesi, en korkunç silahların, siper ve sınırların hazırlanması, şehrin korunması liderin askeri görevleri arasında yer almaktadır.[259] Hakka davet edildiği halde doğru yolu kabul etmeyen veya toplum içerisinde sorun çıkaran zorbalara karşı savaşmayı liderin en başta gelen görevleri arasında saymıştır.

İbn Sina, her zaman bir peygamberin gelmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Bu sebeple peygamberin insanların menfaatleri ile ilgili olarak yasa koyması gerektiğini vurgulamıştır.[260] Bunun için liderin yerine geçecek kimseye itaati zorunlu kılması gerektiği görüşünü savunmuştur. Halife olarak adlandırdığı ikinci lideri ve devamındaki gelecek liderleri ya liderin kendisinin belirlemesini yada önde gelenlerin görüş birliği ile belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Toplumun huzuru için bunun bir zorunluluk olduğunu, aksi taktirde toplumda anarşinin baş göstereceğine dikkat çekmiştir. Peygamberden sonra gelecek liderlerde aranan özellikleri ise şu şekilde belirlemiştir: Siyasette müstakil, akıllı, cesaret, iffet ve iyi yönetim gibi değerli ahlaklara sahip, şeriatı en iyi bilen.[261] Burada şeriatı iyi bilmesi ile ilgili olarak zamana ve mekana bağlı olarak değişebilecek kuralların olmasının mümkün olduğunu söylemiştir. Böyle bir durumda başa geçecek liderin yeni kanunlar koyabilme yeterliliğinin olması gerektiğini özellikle belirtmiştir. Halifede bulunması gereken en önemli özellikler akıl ve iyi yönetimdir. Diğer özellikleri orta derecede olsa da, bu iki özellikte önde ise bu kişinin halife olması gereklidir. Eksik olduğu özellikler konusunda diğer kişilerden yardım almalı onlarla ortaklaşa kararlar almada bir beis görmemelidir.

[259]İbn Sina, **Metafizik**, s. 498.
[260]İbn Sina, **en-Necat**, s. 305; Alper, **a.g.e.**, s. 109.
[261]İbn Sina, **Metafizik**, s. 495.

Bunların yanı sıra İbn Sina birisi para veya güç ile halifeliği ele geçirirse şehir ahali onunla savaşmalı ve onu öldürmelidir şeklinde bir görüş belirtmiştir.

İbn Sina, Farabi'den farklı olarak, peygamberi filozoftan üstün tutar. Herhangi bir kaşılaştırma yapmamasına rağmen peygamberi beşer cinsinin en üstünü ve diğer insanlara göre akıl, sezgi ve faal akılla ittisal konularında en üstün kişi olarak tanımlamaktadır. Filozof da peygamber de insandır. Filozof da faal akılla ittisale girip bilgi edinebilir. Yalnız bu bilgi, vahiy niteliğinde değildir. Peygamberin faal akılla ittisali düzenlidir, bu yüzden aldığı bilgi de kesintisizdir. Peygamber ve filozof farklı sezgi güçlerine sahiptir bu yüzden aldıkları bilgi aynı derecede olamaz. Ana kaynakları aynıdır yani Faal akıldır. Ayrıca İbn Sina'nın belirttiği gibi peygamber "*kutsi akıl*"a sahiptir. Bu yüzden her ikisinin aynı derecede olması düşünülemez.[262]

İbn Sina, diğer iki İslam filozofu Kindi ve Farabi'de görüldüğü gibi, asıl lideri Yaratıcı olarak görür. Nübüvvet teorisinde de bahsettiği gibi, Yaratıcı'nın insanlara onların içinden bir lider göndermesi zorunludur ve bu kişi dünya düzeninin asıl lideridir. İbn Sina, dünya düzenin asıl lideri olarak Peygamberi kabul eder. Filozofa göre ortada bir örnek vardır ve onun özellikleri üzerinden bir rol model belirlenmelidir. Çünkü o, kudsi akıl ve özel donanımlarla yaratılmıştır. Bu açıklamalardan yola çıkarak filozofun liderlik görüşleri ile çağdaş liderlik görüşlerinden Özellikler Teorisi örtüşmektedir. Burada İbn Sina'nın daha çok pratikten teoriye yöneldiği gözülmektedir. Pratikte var olan Peygamberden herkes için geçerli bir liderin özelliklerini tespit etmiştir. İbn Sina, Farabi gibi, ikinci lider kavramına değinmemiş ve temelde var olan peygamber üzerinden yorumlarını yapmıştır. Onun liderlik nazariyesi daha çok Kindi gibi bireysel ahlak yetkinliği ve yakın çevresinin yönetimi şeklinde vücut bulmuştur.

[262]Ulvi Ata, "İbn Sina'da Peygamberlik", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 179-182.

SONUÇ

Felsefenin toplum, insan, toplumsallaşma ve devlet gibi konularını inceleyen alt disiplini siyaset felsefedir. Siyaset felsefeleri insanın ortaya çıkışından toplum halinde yaşamasına ve yaşamının bu toplum içerisinde nasıl devam edeceğine dair konuları inceler. Bireylerin bir arada yaşama kuralları, ihtiyaçları, yaşanılacak sorunlar, bu sorunların çözülmesi, devlet gereksinimi, lider ihtiyacı, liderin özellikleri siyaset felsefelerinin çözüm aradığı konulardır. Tüm bu sorunların çözümü; her toplum için bir devlet düzeni ve bir lider ihtiyacını ortaya çıkmıştır. Siyaset felsefeleri, var olan düzeni eleştirerek ideal olanı ortaya çıkarma düşüncesi içerisindedir. Platon, Aristoteles gibi filozoflar, içerisinde yaşadıkları toplumsal yönetimi sorgulamış ve ideal olanı belirleme yoluna gitmişlerdir. İslam filozoflarından Farabi ise, içinde bulunduğu devlet düzenini sorgulamak yerine olması gerekenin çerçevesini teorik olarak belirlemeyi tercih etmiştir. İbn Sina ise örnek aldığı yasa koyucu dediği peygamber baz alarak onun kurduğu düzeni ve onun liderliğini ideal olarak algılamıştır.

Platon, devlet ve liderlik konusunda düşüncelerini anlatırken yanlış olanı tespit edip doğru olanı belirleme yolunu tercih etmiştir. Yanlış devlet düzenlerini timokrasi, oligarşi, demokrasi, tiranlık olarak belirlemiştir. Daha sonra ideal olan devlet düzeninin çerçevesini çizmiştir. Liderin ve devletin görevinin insanları mutlu etmek olduğunu söylemiş tüm fertleri mutlu etmenin bir grubu mutlu etmekten daha önemli olduğunu belirtmiş ve kuşatıcı bir düşünce geliştirmiştir. İnsanların ruhlarını çeşitlendirerek onları yöneten kişilerin ruhlarına göre her yönetiminde ruhu olduğunu varsaymıştır. Eğitim konusunda oldukça önemli düşünceler belirtmiştir. Tüm vatandaşların eğitilmesi gerektiğini vurgulamış ve içlerinden en başarılı olanın lider olması gerektiğini savunmuştur. Eğitim aşamasında lidere kazandırılması gereken on iki temel özelliği de belirtmiştir. Burada Platon'un planladığı ideal devlet düzeninde mutluluk konusunda eşitlikçi davrandığını göremekteyiz. Fakat eğitim konusunda her sınıfa farklı eğitim şekilleri tasarlaması, yönetenlerin asil kanlı oldukları görüşü bizleri onun bu konuda eşitlikçi olmadığı sonucuna ulaştırmaktadır. O, ayrıca, liderin filozof olaması gerektiğini belirtmiş ve toplumu bilginin yönetmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Aristoteles, kendi zamanına kadarki tüm yönetim şekillerini incelemiş iyi ve kötü örnekleri belirlemiş ve doğru olanı tasarlamıştır. Aristoteles de, Platon gibi, toplumu sınıflara ayırmış fakat bir sınıftan başka sınıfa geçmeyi serbest bırakmıştır. Onun, Platon'dan farklı olarak, daha adil devlet düzeni kurmaya çalıştığı açıktır. Ona göre yöneten ve yönetilenler eşittir. Filozofun siyaset görüşü de, daha çok, adalet ve

ahlak üzerine bina edilmiştir. Aristo, Platon gibi, liderin sahip olması gereken özellikleri belirlemiştir. Fakat bunu ahlak çerçevesinde sunmuştur. Zamanla insanın değişeceğine inanmış ve asıl değişmeyenin yasa olacağına karar vermiştir. İslam filozoflarının siyaset görüşlerini metafizik çerçevede sunmasından dolayı Plotinus'un Tanrı, İyi, Ruh, Bir ve mutluluk kavramları tezimizde incelenmiştir. Plotinus'un siyasete dair görüşlerinin Platon öğretilerinin devamı niteliğinde olduğu tespit edilmiştir.

Tezin asıl kısmını oluşturan ikinci bölümde amacımız İslam filozoflarının siyaset felsefesi görüşlerini ve liderlik için kullandıkları kavramları ve lidere atanan özellikleri belirlemek, birbirleri arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmak, kendilerinden önceki felsefi birikim ile benzerliklerini bulmak ve gelecek liderlik kavramına etkilerini belirlemektir. İslam filozofları, Antik Yunan filozofları gibi, var olanı eleştirmemiş aksine var olması gerekeni anlatmayı tercih etmişlerdir. Tezimizde araştırdığımız yabancı kaynaklarda bu yüzden Farabi ve diğer filozofların düşüncelerinin teoride kaldığını ve uygulabilir olmadıklarını ifade eden çalışmalarla karşılaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre İslam filozofları, dini ve Allah'ı temele alarak, ilk lideri Allah olarak belirledikleri için felsefi bir düşünce kapsamında değerlendirilmemişlerdir. Halbuki onların yaptıkları, tıpkı ahlakta olduğu gibi, bir siyaset metafiziği kurmaktır. Bu siyaset metafiziğinin temelini ise, liderlik doktrinleri oluşturmaktadır. Ahlakta nasıl bir akılla beraber Tanrı temellendirilmesi yapılıyorsa, aynı durum siyasette de geçerlidir. Bu çalışmaların çok azında Farabi'nin özellikle dini terim kullanmamasından bahsedilmiş ve filozofun düşünceleri felsefi düşünce olarak kabul görmüştür. Bizim yapmış olduğumuz araştırmalar ve bulgular sonucunda yabancı kaynaklı çalışmalarda İslam filozoflarının lideri ve siyaseti ahlak çerçevesinde ele almaları göz ardı edilmiştir. Bireyi yetkinleştirmeyi amaçlayan ve onun kuracağı devleti ideal devlet olarak kabul eden İslam filozofları daha çok somut örnekler üzerinden gidilmemesi konusunda eleştirilmiştir.

Kindi, siyaset felsefesini ve liderlik görüşlerini akıl, nefs, ahlak, itidal adalet kavramları ile açıklamıştır. Onun lidere atadığı özelliklerin temelini, ahlak felsefesi üzerine oluşturduğu faziletler nazariyesi oluşturur. Kişinin ahlakını güzelleştirmesi kendini erdemli hale getirmesi ile aynı zamanda iyi yönetim oluşturabileceğini savunur. Gerçek yöneticiyi Allah olarak kabul etmiştir. Allah'ın yeryüzünde düzeni oluşturacak özel birini yarattığını ve onun özel yeteneklerle donatıldığını belirtmiş ve ona itaati zorunlu kılmıştır. Burada Kindi'nin çağdaş liderlik teorilerinden özellikler teorisine uygun düşünce içinde olduğu görülmektedir. Özellikler teorisine göre lider özel seçilmiş

kişidir ve özelliklerini doğuştan getirmektedir. Kindi, Üzüntüyü Yenmenin Çareleri adlı risalesinde kralları köleleştiren özellikleri belirtmiş ve bunları tersini tespit ederek liderin özelliklerini belirlemiştir. Fakat Kindi peygamberden sonra gelecek liderlerin özellikleri, eğitimi, seçilme şekli, toplumda kabul görmesi, görevleri, yetkiler gibi konulara hiç değinmemiştir. Filozof; lider olarak önce Allah'ı sonra peygamberi görmüştür. Daha sonra gelen liderleri de sadece ahlak çerçevesinde yorumlamış. Lider önce kendini yönetmeli, kendini hırs, kibir gibi kötü huylardan arındırmalıdır. Lider irade sahibi, tok gözlü, elinin altındaki insanları en iyi şekilde değerlendirebilecek yeteneklere sahip olmalıdır demiş ve bireysel ahlakla toplumun ahlakını biçimlendirmek istediği ve siyasete böyle bir bakış açısı getirdiği belirlenmiştir.

İslam siyaset felsefesinin toplum-siyaset bağlamında en geniş açıklamalarını yapan ve sistem kuran ilk filozofu Farabi'dir. Farabi siyaset felsefesi görüşlerinde metafizik, siyaset, ahlak, bilgi konularını iç içe anlatmayı tercih etmiştir. Filozofa göre tüm bu konuların asıl amacı insanı "gerçek mutuluk"a ulaştırmaktır. Farabi siyaseti paratik felsefenin bir bölümü olarak değerlendirmiş ve ahlakla desteklemiştir. Farabi sudur teorisinde olduğu gibi tüm varlığın Allah'tan sudur ettiği görüşünü yine siyaset felsefesinde kullanmıştır. Ona göre en üstün lider Allah'tır. Ama asıl üzerinde durulması gereken konu dünyada liderlik yapacak kişilerin nasıl belirleneceğidir. Devlet yönetimini lider merkezli anlatmayı tercih etmiştir. Çünkü onun düşüncesi erdemli insan-erdemli şehir-erdemli devlet-erdemli dünya şeklinde mikrodan makroya doğrudur. Devleti tüm organları sağlıklı olan bir vücuda benzetmiş ve lider organı kalp olarak belirtmiştir. Bu benzetmeden yola çıkarak lideri ve ondan alt statüte olan yöneticilerin önemini ve görevlerini buna göre belirlemiştir. Farabi lider için "imam, filozof, kanun koyucu" gibi farklı isimlendirmeler yapmıştır. Tasarladığı liderde sahip olması gereken 12 özelliği belirlemiştir. Daha sonra bu özelliklerin yalnızca peygamberde olabileceğini savunmuş ve liderin filozof olması şartı ile birlikte 6 özellik belirleyerek görüşündeki lider profilinin çerçevesini sunmuştur. Burada Farabi'nin siyaset görüşünde Platon etkilerini görmekteyiz. Platon'dan farklı olarak Farabi ikinci lider kavramı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu şekilde felsefesini teoriden partiğe dökmüştür. *Fusûlu'l-Medenî* adlı eserinde 4 çeşit liderlik belirlemiştir: tüm özellikleri kendinde barındıran "*gerçek sultanlık*", her bir özelliği bir kişinin barındırdığı "*en iyi reisler*" örneği, kanunu temele alan bir liderin bulunduğu "*kanuna göre sultanlık*", özelliklerin kimsede olmaması ama bir toplumda var olması şartı ile "*kanuna göre liderlik*". Farabi liderin özelliklerinin yanı sıra eserlerinde liderin görevlerini de belirlemiştir. Yetkisini nasıl kullancağını

nasıl örnek teşkil edeceğini örnekler üzerinden anlatmıştır. Bu yaklaşım ile Farabi felsefesinde somut örnekler olmaması konusuna da cevap vemiş olmaktadır. Farabi'ye yapılan tenkitlerden diğer biri de liderin kötü özelliklerinin anlatılmamasıdır. Bu kapsamda ise Farabi'nin "*adi liderlik ehli*" kavramı cevap niteliğindedir. Zaten ideal olarak tasarladığı ve yetiştirdiği bir kişinin kötü özellik göstermesi kendi ile çelişkisini ifade edecektir. Bunun yerine filozof adi liderlik ehli kavramı üzerinden açıklamada bulunmuştur. Farabi'nin liderlik görüşü ilk olarak özellikler teorisi ile örtüşmektedir. Fakat daha öncede dediğimiz gibi onun asıl amacı ikinci liderin kazanması gereken özellikler ve davranışlardır. Bu yüzden özellikler teorisinden çok davranışlar teorisine kaynaklık ettiği söylenilebilir.

İbn Sina'nın siyaset görüşü onun nübüvvet görüşü ile birleşmektedir. İbn Sina da diğer islam filozofları gibi metafizik, ahlak ve siyaseti iç içe sunmuştur. İbn Sina'da diğer filozoflardan farklı olarak nübüvvet teorisi ve kutsi akıl kavramı öne çıkmaktadır. Filozof insanın mutlu yaşaması için dinin oluşturduğu yasalarla kurulan ve lideri peygamber olan devlet düzenini kabul etmiştir. Siyaseti de kişinin kendini yönetmesi, ailesini yönetmesi, çevresini yönetmesi şeklinde bölümlendirmiştir. Burada İbn Sinan'nın tüm devleti yada dünyayı düzenleyecek bir felsefi sistem kurmamış olduğu görülmektedir. Filozof örnek olarak aldığı peygamberin özelliklerini belirlemiş ve lider olması gereken kişinin özelliklerini de bu çerçevede değerlendirmiştir. Yani somuttan soyuta bir çizgi oluşturmuştur. Çalışmamızda Kindi ve İbn Sina'nın liderlik görüşlerinin örtüştüğünü daha çok bireyin ahlaki yetkinliği bağlamında olduğu ve dar kapsamlı olduğu görülmüştür. Farabi'nin liderlik görüşü ise gerek ayrıntılı özellik belirleme olsun gerek farklı toplum çeşitlendirmeleri olsun liderin davranışlarının örneklendirilmesi ile daha sistematik ve evrenseldir. Farabi soyut olarak tasarladığı liderini "*ikinci liderlik*" ile somutlaştırmıştır.

KAYNAKÇA

ADAMSON, Peter; Taylor, Richard C., **İslam Felsefesine Giriş**, (Çev.)M. Cüneyt Kara, Küre Yayınları, 4. Baskı, Mayıs 2015.

AKKAYA, Nejla, "İslam Hukukunda Kadının Siyasi Hakları", İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt. 5, Sayı. 4, Ekim 1991.

AL-MUDHAXEB, Abdulraazzaq, "The political philosophy of Plato and Al-Farabi: 'The Republic"and "The Virtuous City'**"**, (the Degree of Master,The American University, Washington, 1988).

ALON, Ilai, "*Farabi'nin Garip Bitkisi Muhalefet Olarak en-Nevabit"*, (Der. ve Çev.) Kazım Güleçyüz, **İslâm'da Siyaset Düşüncesi** içinde, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

ALPER, Ömer Mahir, **İbn Sina**, İsam Yayınları, İstanbul, Aralık, 2010.

----------, "İslâm Felsefesinde 'Altın Çağ'ın Başlangıcı: İbn Sinâ ve Felsefesi", (Edt.)Bayram Ali Çetinkaya, **İslam Felsefesi Tarihi**, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Cilt.1, Ankara, Ağustos 2012.

ARICI, Müstakim, "İlimler Tasnifi Literatüründe Ahlak İlmi", Mukaddime Dergisi, Temmuz 2016.

ARİSTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, (Çev.) Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2017.

--------, **Politika**, (Çev.) Mete Tuncay, Remzi Kitapevi, İstanbul, Nisan 1975.

ARSLAN, Ahmet, **İlkçağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

--------, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı İstanbul, 2007.

--------, **İlk Çağ Felsefe Tarihi Plotinus, Yeni Platonculuk, ve Erken Dönem Hristiyan Felsefesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ekim 2010.

ASLAN, Şebnem (Edt.), **İslam Düşüncesinde Yönetim ve Liderlik**, Eğitim Yayınevi, Konya, 2016

ATA, Ulvi, "İbn Sina'da Peygamberlik", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2006).

AYAZ, Adnan, "Farabi'de Siyaset Felsefesi Kaynakları ve Etkileri", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul, 2008).

AYIK, Cem, "Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Ahlak Siyaset İlişkisi**"**, (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Çorum 2016).

BAĞDATLI, Özlem, **İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri**, Dergâh Yayınları, Mayıs 2018.

BAYRAKDAR, Mehmet, **İslam Felsefesine Giriş**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12. Baskı, Ankara, Aralık 2016.

BEKTAŞ, Çetin, "Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler", Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi, C. 2, S. 7, 2016.

BEİTİA, A. Cortabarria, "Kindi'de İlimler Sınıflandırması", (Çev.)Emrullah Yüksel, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 0 Sayı. 5, 1982.

BİNGÖL, Abdülkuddüs, "Îsâgûcî: Porphyrios tarafından Aristo'nun *Kategoriler*'ine giriş olarak yazılan eser.", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** , C.22, İstanbul, 2000

BONELLİ, Gina M., "Farabi's Virtuous City and the Plotinian World Soul: A New Reading of Farabi's Mabadi' Ara' Ahl Al-Madina Al-Fadila", (Doktora Tezi, Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal, August, 2009).

CATON, Hıram, "The Place Of The Holy Intellect In Avıcenna's Theory Of Prophecy**"**, (The Faculty Of The Dıvısıon Of The Humanıtıes Department Of Orıental Languages And Cıvılızatıons The Unıversıty Of Chıcago, Chıcago, Illınoıs, December, 1962).

CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul, 2017.

--------, Ahmet, **Felsefe Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2009.

CİHAN, Ahmet Kamil, "Farabi'nin Siyaset Felsefesinde Türk Devlet Anlayışının İzleri**"**, Bilimname, Cilt 2014, 2014, S.1.

CRONE, Patricia, **Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce**, (Çev.) Hakan Köni, Kapı Yayınları, 1. Basım Ekim 2007.

ÇAPCIOĞLU, İhsan, Şahin, M. Cem, Erdoğruca, Nur, "Max Weber Sosyolojisinde Karizmatik Otorite ve Dini Lider", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl. 14, Sayı. 2, Ağustos 2010.

ÇETİNKAYA, Bayram Ali((Edt.), **İslam Felsefesi Tarihi**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

ÇUBUKÇU, Agâh, **İslam Düşünürleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

ÇÜÇEN, A. Kadir, **Felsefeye Giriş**, Asa Kitapevi, Bursa, 2001.

DAŞDEMİR, Yavuz, "Platon'da Yönetim Ahlakı", (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2018).

DE BOER, T. J., **İslam'da Felsefe Tarihi**, (çev.) Doç. Dr. Yaşar Kutluay, Anka Yayınları, 4. Basım, Temmuz 2004

EKER, Hatice İrem, "Platon ve Aristoteles'in Karşılaştırmalı Siyaset Kuramları**"**, (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Felsefe Bilim Dalı, Kocaeli, 2013).

EL-EHWANY, Ahmed Fouad, "Kindi", (Çev.) Emrullah Yüksel, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 0, S. 9, 1990.

EN NECCAR, Fevzi, "*Siyaset Biliminde Farabi*", (Der. ve Çev.) Kazım Güleçyüz, **İslâm'da Siyaset Düşüncesi** içnde, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

ERDEM, Hüsameddin, **Felsefeye Giriş**, Hü-Er Yayınları, Konya, 2013.

ERDEM, Ömer Faruk, "Siyaset Felsefesinde Liderlik", Şebnem Aslan (Edt.), **İslam Düşüncesinde Yönetim ve Liderlik** içinde, Eğitim Yayınevi, Konya, 2016.

ERGİN, Muharrem, **Orhun Kitabeleri**, Hisar Yayınları, 2003.

ESİN, Emel, "Türk Kültürü Tarihi İç Asya'daki Erken Safhala", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, Sayı. 3, Ankara 1985.

FARABİ, **Eflatun Kanunlarının Özeti**, (Hazırlayan) Yrd. Doç. Dr. Fahrettin Olguner, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Nisan 1985.

--------, **Es-Siyasetü'ül Medeniyye veya Mebadi'ül Mevcudat**, (Çev.) Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, Prof. Dr. Abdulkadir Şener, Prof. Dr. M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, 2. Baskı, Temmuz 2012.

--------, **İdeal Devlet**, (Çev.)Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 2017

--------, **İlimlerin Sayımı**, (Çev.) Ahmet Arslan, Divan Kitap, 5. Baskı, 2015.

--------, **Mutluluğun Kazanılması**, (Çev.) Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul, Ekim 2018.

GELATT, J.P., **The Development of Management Theory and Practice in The United States**, Pearson Custom Publishing, USA.

GOLOLE, Adan Jarso, "**Farabi'nin Siyaset Felsefesinin Kökleri"**, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2016).

IDRIS Bın Zakarıa, "Studıes In The Polıtıcal Aspects Of Avıcenna's General Theory Of Cosmology And The Human Soul", (Doktora Tezi, The University of Manchester Faculty of Arts Department of Middle Eastern Studies, 1995).

İBN SİNA, **en-Necât**, (Çev.) Kübra Şenel, Dergah Yayınları, Mayıs, 2018.

--------, **İşaretler ve Tenbihler**, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014.

--------, **Metafizik**, (Çev.) Ekrem Demirli, Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017.

--------, **Risaleler**, (Çev.) Alparslan Açıkgenç, M: Hayri Kırbaşoğlu, "*Peygamberlerin Peygamberliklerinin İspatı ve Onların Kullandıkları Sembol ve Örneklerin Yorumu Hakkında*", Avrasya Yayıncılık, Ankara, 2004.

--------, "**Siyasetü'l Menziliyye**, (Çev.) Vecdi Akyüz, Sosyo-Kültürel Değişime Sürecinde Türk Ailesi, 3. Cilt, Ülke Yayın Haber, Ankara, Şubat 1993.

--------, **Tanımlar Kitabı**, (Çev.) Aygün Akyol, İclal Arslan, Elis Yayınları, Ankara, 2013.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, 1989.

KAMİNSKİ, Joseph Jon, "A Theory of a Contemporary Islamic State: History, Governance, and the Individual", (Doctora Tezi, Purdue University West Lafayette, Indiana, May 2014).

KAPLAN, Yunus, "Kindi Felsefesinde Faziletlerin Epistemik Zemini", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 37.

KAYA, Mahmut, **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, Klasik Yayınları, 7. Baskı, Ekim 2010

KENNEDY-DAY, Kiki, *"Definition in the Philosophy of al-Kindi, al-Farabi, and Ibn Sina"*, (The degree of Doctor of Philosophy, The Department of Near Eastern Languages and Literatures New York University, Eylül 1996).

KİNDÎ, Ebu Yusuf Ya'kub b. İshak, **Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye I-II**, neş.: Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde, Kahire, 1950, 1953.

KİNDÎ, **Felsefî Risâleler**, çev. ed. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

--------, "İlk Felsefe Üzerine"**,** çev. ed. Mahmut Kaya, **Felsefî Risâleler** içinde, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

--------, "Beş Terim Üzerine"**,** çev. ed. Mahmut Kaya, **Felsefî Risâleler** içinde, Klasik Yayınları., İstanbul, 2014.

--------, "Tarifler Üzerine**",** çev. ed. Mahmut Kaya, **Felsefî Risâleler** içinde, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

--------, "Nefs Üzerine"**,** çev. ed. Mahmut Kaya, Felsefî Risâleler içinde, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

--------, "Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edişi Üzerine"**,** çev. ed. Mahmut Kaya, Felsefî Risâleler içinde, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

--------, "Akıl Üzerine"**,** çev. ed. Mahmut Kaya, **Felsefî Risâleler** içinde, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

--------, "Tarifler Üzerine"**,** çev. ed. Mahmut Kaya, **Felsefî Risâleler** içinde, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

--------, "Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine"**,** Mahmut Kaya, **Felsefî Risâleler** içinde, Klasik Yayınları., İstanbul, 2014.

KORKUT, Şenol, "Farâbi'nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2005).

--------, "Meşşâî Geleneğin Kurucu Filozofu: Farabi", (Edt.)Bayram Ali Çetinkaya, **İslam Felsefesi Tarihi**, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Cilt.1, Ankara, Ağustos 2012.

KÖSE, Hızır Murat, "*İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak*", Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, C. 14, Sayı. 27, Şubat 2019.

KUTLUER**,** İlhan, **Uluslararası Farabi Sempozyumu Bildirileri**, "Farabi'nin Felsefesinde Ssyo-Politik, Entelektüel ve Dini Hayatın Bütünlüğü", Elis Yayınları, Ankara, 2005.

KÜYEL, Mübahat Türkel, "İbn Sina Felsefesi ve Ahlak Anlayışı", Erdem Dergisi, Cilt:9, Sayı 27, Ocak 1997.

----------, "**Kut**, Fârâbî ve İbn Sînâ'daki el-'Akl el-Fa'âl İçin Bir Temel Oluşturabilir mi?", İbn Sînâ Armağanı, TTK, Ankara 1984.

LİVİNGSTONE, Matthew William Aloysius, "Politics & Society In Thomas Hobbes & Abu-Nasr Alfarabi", (the Master of Arts Degree, Dominican University College Ottawa, Canada, 2008).

LUKE, R.D., Begun, J.W.; Walston, S. "Strategy Making in Health Care Organizations", **Health Care Management**, Delmar Thomson Learning, USA, 2000.

MARAŞ, İbrahim, " İslam Felsefesinde Siyaset", (edt.) İbrahim Maraş, **İslam Felsefesi Tarihi**, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2014.

MOSKOP, Wynne Walker, "The Prudent Politician: An Extension of Aristotle's Ethical Theory"; (Doktora tezi, The George Washington University The Faculty of The Graduate School of Arts and Sciences, Eylül 1975).

NİGRO, Justin M., "Reconciling Islam And Philosophy In The Virtuous City: Rereading Al-Farabi's Al-Madinah Al-Fadilah Within 10th-Century Islamic Thought", (Yüksek lisans Tezi, the Temple University, Mayıs 2017).

OKUMUŞ, Ejder, "Farabi'nin Medeniyet Sosyolojisine Katkıları**"**; Diyanet İlmi Dergi, Cilt.52, Sayı. 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2016.

OSMANOĞLU, Ömer, "Ortaçağ Siyaset Felsefesinde Adalet**"**, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul, 2011).

ÖZCAN, Hanifi, **Farabi'nin İki Eseri Siyaset Felsefesine Dair Görüşler ve Mutluluk Yoluna Yöneltme**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Ağustos 2017.

PLATON, **Devlet**, (Çev.) Cenk Saraçoğlu-Veysel Atayman, Pordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2005.

PLATON, **Devlet Adamı,** (Çev.) Furkan Akderin, Say yayınları, 3. Baskı, 2014.

PLATON, **Yasalar,** Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.

PLOTİNUS, **Dokuzluklar**, Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, Haziran 2011.

PLOTİNOUS, **The Enneads**, (Çev.) Stephen Mackenna, London, Oxford University Press, 1962 (pdf).

SALEM, Hazem Y., "Islamic Political Thought: Reviving a Rationalist Tradition", (Degree of Doctor of Philosophy, Faculty of the Josef Korbel School of International Studies University of Denver, Haziran 2013).

SANKIRI, Faruk A**.,** "*Eflatun ve Farabi: Siyasi Felsefelerinin Bazı Yönlerinin Mukayesesi*", (Der. ve Çev.) Kazım Güleçyüz, **İslâm'da Siyaset Düşüncesi** içinde, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

SARUHAN, Müfit Selim, **İslam Meşai Felsefesinde Filozof**, Divan Kitap, Birinci Baskı, 2017.

ŞAHİN, Eyüp, "Platon ve Fârâbî'de Aristokrasi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51:1 (2010).

ŞULUL, Cevher, **İbn Sina'nın Siyaset Felsefesi**, İslami Araştırmalar Dergisi/Journal of Islamic Research, 2016, 27(2).

TAGAVİ, Jiman Abbas, "A Comparative Analysis Of Community In Western And Islamic Political Thought", (Doktora Tezi, The State University of New Jersey Program in Political Science, New Brunswick, New Jersey October 1980).

TAYLAN, Necip, **Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi Kaynakları, Temsilcileri, Tesirleri**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.

TOKTAŞ, Fatih, **Farabi'nin Kitabü'l-Mille adlı eserinin takdim ve çevirisi,** Divan Dergisi, 2002/1.

TOPÇU BRESTRİCH, Emel, **Modernizmden Postmodernizme Dönüşümcü Liderlik**, Seba Yayınları, Birinci Basım, Haziran 2000.

TUĞCU, Tuncar, **Batı Felsefesi Tarihi**, Alesta Yayınları, Ankara, Ekim 2000.

TURAN, Ramazan, "İbn Miskeveyh'in Adalaet Anlayışı", (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Eylül 2014, Kayseri).

Türkçe Sözlük, C. 2.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul, 1992.

UĞURLUOĞLU, Özgür, Çelik, Yusuf, "Örgütlerde Stratejik Liderlik ve Özellikleri**",** Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sağlık İdaresi Bölüm Dergisi, Ankara, 2009.

ULUDAĞ, Süleyman, **İslam Düşüncesinin Yapısı,** Dergah Yayınları, 11. Baskı, Nisan 2017.

UYSAL, Enver, "İlk İslam Filozofu : Kindî", (Edt.)Bayram Ali Çetinkaya, **İslam Felsefesi Tarihi**, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Cilt.1, Ankara, Ağustos 2012.

--------, "Kindî ve Fârâbî'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlaki İçeriği", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 2, 2004.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **İslam Felsefesi**, Doğubatı Yayınları, 6. Baskı, 2015.

--------, **Türk Tefekkürü Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, Ocak 2017.

VURAL, Mehmet, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Elis Yayınları, Ankara, 2016.

YALDIZ, Ceren, "Düşünce Tarihinde Siyaset Ve Ahlak Etkileşimi: Fârâbî Örneği"**,** (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Ankara, 2014).

YILMAZ, Münevver Mücahide, "Farabi'de Siyaset Ahlak İlişkisi", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2006).

ÖZET

YÜCEL, Gülşen, İslam Felsefesinde liderlik Nazariyeleri, Yüksek Lisans Tezi, 90 sayfa.

Bu çalışmamızda İslam felsefi klasik çağ filozoflarından Kindi, Farabi ve İbn Sina'nın liderlik nazariyelerini incelemiş bulunuyoruz.

Tezimizin birinci bölümünde ilk olarak Antik Yunan felsefesi filozoflarından Platon siyaset felsefesi çerçevesinde kaleme almış olduğu Devlet, Yasalar, Devlet Adamı adlı eserlerinden ideal devlet ve ideal lider görüşleri araştırılmıştır. Daha sonra Aristoteles'in Plotika ve Nikomakhos'a Etik adlıeserler incelenerek filozofun siyaset görüşü, lider tasarımı ve ahlak gibi konuları belirtilmiştir. En son olarak Plotinus'un Enneadlar adlı eserinden yararlanılarak *Üç Hipoztas Kuramı* üzerinden islam filozoflarına etkisi araştırılmıştır.

Tezimizin ikinci kısmı bizim asıl çalışmamızı oluşturmaktadır. Bu bölümde İslam felsefi kalsik çağ düşünürlerinden ilk olarak Kindi ele alanınmıştır. Kindi'nin felsefi risaleleri dikkate alınarak akıl, nefs, ahlak, itidal ve adalet kavramları üzerinden siyaset ve lider görüşü belirlenmiştir. Daha sonra Farabi'nin *Medinet-ül Fazıla, Es-Siyasetü'ül Medeniyye* veya *Mebadi'ül Mevcudat, Fusul al-Medeni, Tanbih'ala Sabil al-Saa'da, Telhisü Nevamis-i Eflatun, İhsaul-Ulum, Tahsilu's- Sa'ada* adlı eserleri incelenerek filozofun metafizik, siyaset, ahlak, mutluluk, ideal devlet ve ideal lider, erdemli ve erdemsiz şehirler konuları incelenmiştir. Farabi'nin lidere bakış açısı ve oluşturduğu lider profili belirlenmiş ve Reisül-Evvel den sonra gelen ikinci lider kavaramı üzerinde durulmuştur. Daha sonra İbn Sina'nın *Kitâbu'ş- Şifa, el –İşârât ve't-Tenbîbât, Kitabu'n- Necât* ve Risale *fi-isbati'n-Nübüvve ve* Risale içerikli *fi-s Siyaseti'l Menziliyye* adlı eserleri incelenerek metafizik, ahlak, nübüvvet, kutsi akıl kavramları üzerinden filozofun çizmiş olduğu lider profili belirlenmiştir. Ayrıca filozofların kadının liderliğine bakış açısı belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra çağdaş liderlik kuramları içerisinde filozofların belirlemiş olduğu lider çeşitleri incelenmiş ve karşılaştırmalı olarak eşleştirilmeye çalışılmıştır.

Tezimizi sonuç bölümünde elde ettiğimiz verilerle İslam Felsefesi filozoflarının etkilendiği kaynaklar ve kişiler, kendi görüşleri ve çağdaş liderliğe etkileri aşamalı olarak özetlenmiştir.

ABSTRACT

YÜCEL, Gülşen, Leadership Speculations in Islamic Philosophy, Master's Thesis, 90 page.

In this study, the leadership speculations of Kindi, Farabi and İbn Sina, one of the philosophical classical age philosophers of İslam, are investigated.

In the first part of the thesis, the ideal state and the opinions of ideal leader from the works of state, laws, statesman which plato, one of the philosophers of ancient greek philosophy, wrote in the framework of the philosophy, are investigated. afterwards, aristotle's works called politics and nicomachean ethics are investigated and the topics such as the political view, leader design and morals of the philosophers are identified. finally, by utilizing the work of plotinos called enneads, its effect on islamic philosophers is investigated through the three hypostasis theory.

The second part of the thesis forms the main work. In this part, Kindi, one of the philosophical calcic age thinkers of Islam, is discussed first. Paying attention to the philosophical epistles of Kindi, his politics and leader opinion are determined by way of mind, nafs, morals, moderation and justice. Then, by investigating the works of Farabi called *Medinet-ül Fazıla, Es-Siyasetü'ül Medeniyye* or *Mebadi'ül Mevcudat, Fusul al-Medeni, Tanbih'ala Sabil al-Saa'da, Telhisü Nevamis-i Eflatun, İhsaul-Ulum, Tahsilu's- Sa'ada,* the philosopher's metaphysics, politics, morality, happiness, ideal state and ideal leader, virtuous and unvirtuous cities topics are researched. Farabi's perspective on the leader and the leader profile he created is determined and the concept of the second leader coming after Reisül-Evvel is emphasized. After that, by investigating the works of İbn Sina called *Kitâbu'ş- Şifa, el –İşârât ve't-Tenbîbât, Kitabu'n- Necât* and Epistle *fi-isbati'n-Nübüvve and* Epistle thematic *fi-s Siyaseti'l Menziliyye,* the leader profile drawn by the philosopher is determined by way of metaphysic, morality, prophethood, and holy mind concepts. In addition, the perspective of the philosophers on women's leadership is tried to be determined. On the other hand, the types of leaders determined by philosophers in contemporary leadership theories are investigated and tried to be matched in comparison.

With the data obtained in the conclusion of the thesis, the sources and people influenced by philosophers of Islamic Philosophy, their own views and effects on contemporary leadership are incrementally summarized.